

A koleszterin. Kinek és miért van szüksége a koleszterincsökkentő kezelésre?

Harangi Mariann

belgyógyász, endokrinológus, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem
Általános Orvos Kar, Belgyógyászati Intézet, Anyagcsere Betegségek Tanszék

Absztrakt

A koleszterin szervezetünk egyik fontos építőeleme, mely számos egyéb molekulánk alapanyaga. Mégis azt halljuk, hogy a vérszérum magas koleszterinszintje komoly veszélyt jelent a számunkra, hiszen az érlemezés kialakulását segíti elő, ami hozzájárul a szív- és érrendszeri megbetegedések kialakulásához, melyek első számú halálókat jelentenek hazánkban is. A magas koleszterinszint lehet örökletes, de különböző betegségek, egyes más okból szedett gyógyszerek és életmódbeli tényezők is hozzájárulhatnak a kialakulásához. A magas koleszterinszint sok embert érint, és a csökkentése nem egyszerű feladat. Ráadásul a koleszterincsökkentő gyógyszerekkel kapcsolatban számos tévhit kering a köztudatban. Mivel azonnali panaszokat nem okoz, a koleszterincsökkentést sokan elhanyagolják, így a probléma már csak a súlyos, időnként életveszélyes szív- és érrendszeri szövődmények megjelenésekor válik nyilvánvalóvá, amikor a beavatkozás már sokkal kisebb haszonnal járhat.

Kulcsszavak: koleszterin, érlemezés, szív- és érrendszeri megbetegedések, mellékhatások, beteg-együtműködés

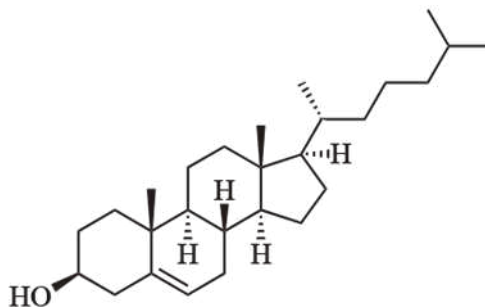
Bevezetés

Az elmúlt évtizedekben alapvetően megváltozott az emberek hozzáállása az orvostudományhoz és az orvosi kezelésekhöz. A nyomtatott sajtóban és a világhálón mindenki számára hozzáférhető információk a laboratóriumi vizsgálatokról, az egyes kórképekről, gyógyszeres kezelésekről és azok hatásairól valóban hozzájárultak ahhoz, hogy ma már a betegek jelentős része tájékozott a betegségével és annak kezelési lehetőségeivel kapcsolatban, ami lehetővé teszi egy partneri kapcsolat kialakítását az orvos és a kezelt személy között. Mindez elősegíti a betegek együtműködését, ez pedig meghatározó feltétele a hatékony és sikeres terápiának. Ugyanakkor a világhálón talált információk gyakran pontatlanok, félrevezetőek, időnként szándékosan megtévesztőek, esetleg félreérthetőek, ami a kialakult orvos-beteg együtműködést alááshatja, kárt okozva ezzel elsősorban a beteg számára. Nem könnyű feladat eligazodni az információk tengerében, és nem könnyű

kiszűrni, különösen a megfelelő és alapos szakmai ismeretek hiányában ezeket a téves ismereteket, melyek később meghatározhatják egy-egy beteg sorsát. Talán nincs még egy olyan orvosi téma, ami annyi kérdést és kételyt vetne fel, mint a koleszterincsökkentés. Pedig a jelentősége óriási, hiszen a probléma sok embert érint, és a következmények súlyosak lehetnek. Ma Magyarországon az érlelmeszedés következtében kialakuló szív- és érrendszeri megbetegedések (szívinfarktus, agyi infarktus, alsóvégtagi érszűkület) vezető halálokok, minden második ember haláláért felelősek (Collaborators, 2024). Ezért az alábbiakban megkísérlem összefoglalni e vitatott témával kapcsolatos legfontosabb adatokat.

Mi is az a koleszterin?

A koleszterin minden állati és emberi szervezetben megtalálható kisméretű, ún. szteránvázis vegyület (**1. ábra**), mely építőeleme számos, a szervezet működése szempontjából kiemelten fontos további molekulának.

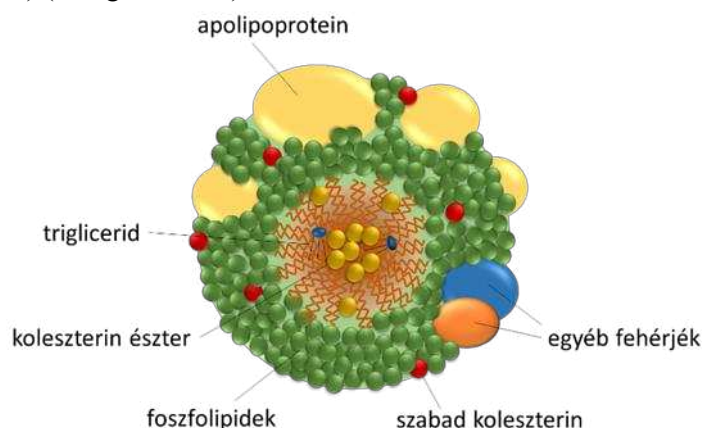
1. ábra. A koleszterin szerkezeti képlete

Maga a koleszterin részt vesz a sejtmembrán felépítésében, a belőle képződő epe-savak és hormonok is kulcsfontosságúak az egészségünk szempontjából. Ezért legnagyobb mennyiségben a mellékvesében, idegrendszerben és az epében fordul elő. A szervezetben megtalálható koleszterin két alapvető forrásból származik: egyrészt szervezetünk számos sejtje és szövete képes termelni, legnagyobb mennyiségben a máj, másrészt a táplálékkal felvett koleszterin is képes felszívódni a vékonybélből. E két forrás az emberi szervezetben átlagosan fele-fele arányban határozza meg a vérben keringő koleszterin mennyiségét, de főként örökletes tényezők miatt ez az arány jelentősen eltolódhat egyik vagy másik irányba.

Fontos hangsúlyozni, hogy a fent említett hormonokat és epe-savat termelő sejtek képesek maguk is előállítani a szükséges mennyiségű koleszterint, így a vérben keringő koleszterin aktuális mennyisége nem befolyásolja a működésüket. Ezért tévedés az a sok helyen olvasható vélemény, mely szerint a koleszterincsökkentés (a vérben) károsítja az idegrendszer vagy a hormonális rendszer működését.

Mivel a koleszterin zsírolékony vegyület, a vér vizes közegében önmagában nem tudna keringeni. A szervezetben a szállítást kis, gömb alakú részecskék,

ún. lipoproteinek végzik, melyek külső felszíne a külső felszín felé vízoldékony, befelé zsíroidékony vegyületeket (foszfolipideket), míg belsejük zsíroidékony vegyületeket (triglicerid, koleszterinészter) tartalmaz. A zsíroidékony szabad koleszterin a foszfolipid molekulák közé ágyazottan található. A szerkezetüket fehérjék, ún. apolipoproteinek stabilizálják, melyek segítenek a részecskék megfelelő szervekhez történő irányításában. Emellett a lipoprotein részecskék egyéb fehérjéket, vitaminokat, időnként vírusokat vagy bakteriális alkotórészeket is képesek szállítani (**2. ábra**) (Feingold, 2022).

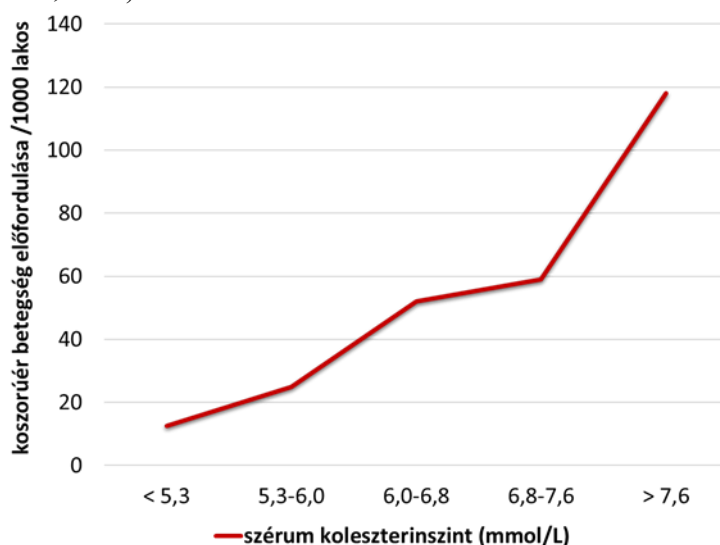
2. ábra. A lipoprotein részecskék általános szerkezete

A lipoprotein részecskéket méretük és sűrűségük alapján osztályozzák. Az alacsony sűrűségű lipoprotein (LDL) részecskét nevezik „rossz koleszterin”-nek, mivel e részecske játszik döntő szerepet az érlemezés kialakulásában. Az érlemezés kialakulását gátló nagy sűrűségű lipoproteint (HDL-t) pedig „jó koleszterin”-ként is emlegetik. Amikor a laboratóriumi leletekben a koleszterinszint vagy összkoleszterinszint szerepel, az valójában az összes lipoprotein részecske koleszterin tartalmára utal, az LDL-koleszterin (LDL-C) pedig az LDL részecskék koleszterin tartalmára. A trigliceridszint a lipoprotein részecskékben található triglicerid mennyiséget jelzi. Mindezek alapján nyilvánvaló, hogy a laboratóriumi leletek helyes értelmezése önmagában bonyolult lehet. A leleteken többnyire megjelennek ún. referencia tartományok, amik a kívánatos értéktartományt hivatottak megadni, de ezek sajnos gyakran nem megfelelő módon szerepelnek, újabb félreértésekre adva okot.

A koleszterin és triglicerid emelkedett szintje igen gyakori a lakosság körében, és az életkor emelkedésével egyre gyakoribbá válik. A felnőtt lakosság kb. kétharmada esetén tapasztalható kóros koleszterin és/vagy trigliceridszint.

Hogyan lett a koleszterinből első számú ellenség?

Az 1948-ban elindított és 1964-ben publikált, Framingham Heart Study néven ismert vizsgálat az Egyesült Államokban, a Massachusetts állambeli Framingham városka több mint 5000 felnőtt, 30 és 60 év közötti lakosát felmérve igazolta, hogy a szérumban a koleszterinszintje szorosan összefügg a szív- és érrendszeri megbetegedések, köztük a koszorúér betegség kialakulásának kockázatával (3. ábra) (Kannel et al., 1964).

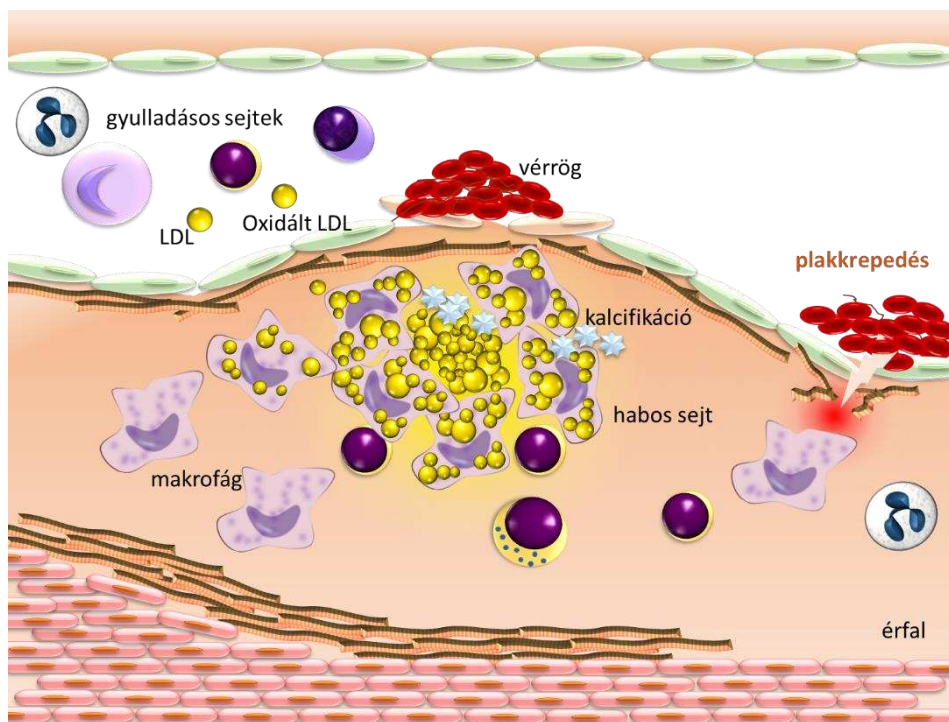

3. ábra. A szérumban a koleszterinszint és a koszorúér betegség előfordulásának kockázata a Framingham Heart Study vizsgálati eredményei alapján (Kannel et al., 1964)

Tehát 60 éve tudományosan is bizonyították a magas koleszterinszint kedvezőtlen hatását. A további vizsgálatok számos nagy populáción igazolták, hogy ezen belül az LDL-C szint az a paraméter, amely a legszorosabban függ össze ezzel a kockázattal. Az emelkedett koleszterinszintet ma már az egyik legfontosabb szív- és érrendszeri kockázati tényezőnek tekintjük a magas vérnyomás, elhízás, dohányzás és cukorbetegség mellett.

Az LDL részecske különösen fontos a szív- és érrendszeri betegségek kialakulása szempontjából, mivel kulcsszerepe van az érrelmeszesedés kialakulásában. A vérkeringésből ezek a részecskék, különösen oxidált formában (oxidált LDL) képesek bejutni az érfalban, ahol a falósejteknek is nevezett makrofágok bekebelezik őket, ami e sejtek nagyméretű, habos sejtekké történő átalakulását idézi elő. Ezek a sejtek gyulladáshoz vonzanak az érfalba, és elhalásukat követően gyakran kalcium tartalmú kristályok képződését indukálják (kalcifikáció), innen ered az érrelmeszesedés kifejezés. A megvastagodott, kóros szerkezetű, gyulladt érszakasz megrepedhet, ami vérrög képződését váltja ki, ez pedig az ütőér

elzáródása miatt az adott szerv oxigénhiányához, és szövetelhaláshoz vezet (**4. ábra**) (Mertens & Holvoet, 2001; Márk et al., 2018).

4. ábra. Az LDL részecskék szerepe az érlemezsedés kialakulásában

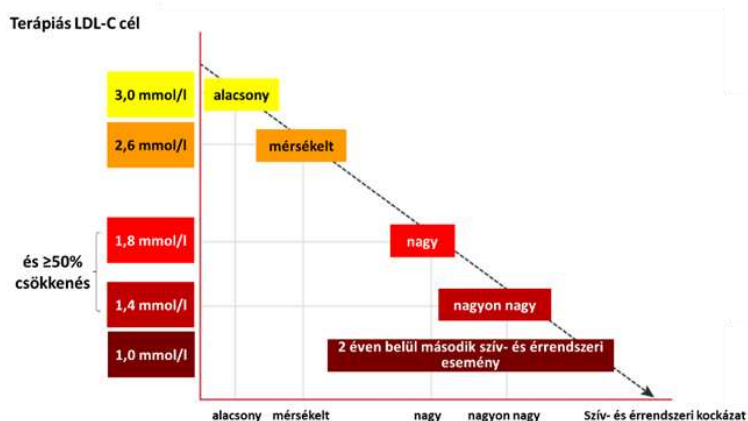
Mitől magas a koleszterinszint?

A magas koleszterinszint gyakran örökletes, azaz genetikai eltérések következtében alakul ki. Az esetek többségében ez több kisebb genetikai eltérés, azaz génvariáció összeadó hatásának köszönhető. Ritkább esetekben egyetlen gén mutációja miatt kialakuló súlyos fehérjeműködési zavar áll a háttérben. Ennek példája a familiáris hiperkoleszterinémia nevű kórkép, mely egy olyan gyakori örökletes koleszterinanyagcsere-zavar, ami születéstől kezdve jelentősen emelkedett koleszterinszinttel, valamint korai szív- és érrendszeri szövődmények kialakulásával jár.

Különböző betegségek következtében másodlagosan is kialakulhat magas koleszterinszint. A pajzsmirigy alulműködése, jelentős vizelet fehérjeürítéssel járó vesebetegségek, egyes májbetegségek, az elhízás és a cukorbetegség gyakran vezet a koleszterin-anyagcsere zavarához. Egyes más okból szedett gyógyszerek, például szteroidok, egyes epilepszia gyógyszerek, A-vitamin származékok és életmódbeli tényezők, például az állati zsiradékban gazdag étrend, mozgáshiány és a

túlzott alkoholfogyasztás is hozzájárulhatnak a kóros koleszterin-anyagcsere kialakulásához (Berberich & Hegele, 2021).

Az utóbbi évtizedek tudományos eredményei alapján több alkalommal módosították az elérendő koleszterin és LDL-C szinteket. Jelenleg a szív- és érrendszeri kockázat-besorolástól függ az, hogy egy adott beteg esetén mi a javasolt célérték. Minél nagyobb a kockázat, annál alacsonyabbak az elérendő célértékek. Egy nagyon nagy kockázatú, például szívinfarktuson átesett beteg esetén ez 1,4 mmol/L LDL-C érték, de két éven belül ismétlődő éresemény esetén mindössze 1,0 mmol/L (5. ábra) (Mach et al., 2020). Ez egyébként megfelel egy egészséges újszülött LDL-C értékének, vagyis csak látszólag túl alacsony.

5. ábra. Ajánlott LDL-C célértékek a szív- és érrendszeri kockázat-besorolás szerint. Mach és mtsai módosított ábrája (Mach et al., 2020)

Hogyan csökkenthető a koleszterinszint?

A koleszterinszint csökkentése nem egyszerű feladat. Az első lépést az életmódkezelés jelenti, ami a koleszterinben szegény, többszörösen telítetlen zsírsavakban és rostokban gazdag étrendet, a rendszeres fizikai aktivitást és az ideális testsúly elérését és megtartását jelenti. Ugyanakkor egyes örökletes esetekben az életmódkezelés hatástalan a koleszterincsökkentés szempontjából, de egyéb kedvező hatásai miatt ezekben az esetekben is ajánlott. Ha a magas koleszterinszint háttérében más betegség vagy gyógyszer szedése áll, az adott betegség optimális kezelése és az adott gyógyszer elhagyása vagy helyettesítése jelenthet megoldást.

Amennyiben a fentiek ellenére a célértéket meghaladja a koleszterin vagy az LDL-C szintje, gyógyszeres koleszterincsökkentő kezelés válhat szükségessé. Manapság többféle koleszterincsökkentő szer áll rendelkezésre, de sajnos ezek hatékonyságával és biztonságosságával kapcsolatban számos tévhit kering a köz tudatban. A koleszterincsökkentő kezelés alapját a statin készítmények jelentik, melyeket az 1980-as években fedeztek fel (Endo, 1992). Ezek a gyógyszerek, melyek közül ma leginkább a rosuvastatint és az atorvastatint alkalmazzuk, a máj

koleszterintermelését képesek jelentős mértékben csökkenteni, és elősegítik a koleszterin lebontását követően annak epével történő kiürülését, akár felére csökkentve ezzel a szérum LDL-C szintet. A statinok emellett számos egyéb kedvező hatással rendelkeznek, többek között gyulladáscsökkentő, az érfali működést javító, vérrögzépződést gátló, antioxidáns és daganatképződést gátló hatással bírnak. Amennyiben statin adásával a célérték nem elérhető, a vékonybélben a koleszterin felszívódását gátló ezetimib adásával egészíthető ki a kezelés, mely további 15-20%-os LDL-C csökkenést eredményez (Phan et al., 2012). 2015 óta új, igen hatékony, de költséges koleszterincsökkentő szerek is rendelkezésre állnak, melyeket PCSK9 gátlóknak neveznek. Ezeket azoknak a betegeknek biztosítják ártámogatással, akik már áttestek valamilyen súlyos szív- és érrendszeri eseményen, és a statin + ezetimib kombinált kezelés ellenére LDL-C szintjük célérték feletti (Chaudhary et al., 2017).

A szintén gyakran alkalmazott fibrát készítmények elsősorban a triglicerid-szint csökkenésében hatékonyak. A betegek által kedvelt omega-3 zsírsav készítmények és halolaj kapszulák koleszterincsökkentő hatékonysága elhanyagolható, de a trigliceridszint csökkentésben kiegészítő szerepük lehet. Az étrend-kiegészítők, például fokhagyma kivonatot, növényi szterolokat tartalmazó készítmények szintén csekély hatékonysággal rendelkeznek, de kiegészítő kezelésként alkalmazhatók. Emellett folyamatban van számos új koleszterincsökkentő gyógyszer fejlesztése, melyek segítséget nyújthatnak majd a statin kezelést nem toleráló betegek esetében is.

Fontos hangsúlyozni, hogy a magas koleszterinszint krónikus állapot, ezért hosszú távú kezelést igényel, hasonlóan a magas vérnyomás vagy a cukorbetegség kezeléséhez. A hatékony gyógyszeres kezelés mellett észlelt megfelelő koleszterinszint nem indok a kezelés elhagyására, hiszen ebben az esetben a koleszterinszint a kiindulási értékre fog visszatérni, tehát a gyógyszerek folyamatos és tartós szedése szükséges (Mach et al., 2020).

Mit nyerhetünk a koleszterinszint csökkentésével?

A koleszterin, ezen belül elsősorban az LDL-C szint csökkentése a szív- és érrendszeri betegség megelőzésének leghatékonyabb eszköze. Az LDL-C szint 1 mmol/L-rel történő csökkentése körülbelül 20%-kal mérsékli a súlyos szív- és érrendszeri események kialakulásának kockázatát (Cannon et al., 2015). Az LDL-C szint 2 mmol/L-es szint alá csökkentése esetén pedig a már meglévő érlemezeseződéses plakk mérete csökkenhet, stabilitása fokozódhat, vagyis az érlemezeseződés folyamata visszafordítható (Nissen et al., 2006). Ráadásul az LDL-C szint ennél jóval erőteljesebb csökkentése, akár 0,6 mmol/L alá, nem jár kedvezőtlen következményekkel, de tovább csökkenti a szív- és érrendszeri események kialakulásának kockázatát (Schwartz et al., 2018). Nincs tehát „túl alacsony” szérum LDL-C szint, a jelentősebb LDL-C szint csökkentés jelentősebb haszonnal társul. A koleszterincsökkentők, főként a statinok egyéb, például gyulladáscsökkentő hatásuk

miatt emellett javítják a súlyos vírusfertőzések, például COVID-19 fertőzés túlélési esélyét (Diaz-Arocutipa et al., 2021), és kedvező hatást gyakorolnak a krónikus gyulladással járó és különböző daganatos betegségek lefolyására (Jiang et al., 2021).

Valóban vannak-e veszélyei a koleszterincsökkentő gyógyszerek szedésének?

Mint minden gyógyszernek, a koleszterin csökkentésében alkalmazott szereknek is vannak ritka, lehetséges mellékhatásai. A legnagyobb bizalmatlanság a statinokat sújtja, mivel nehezen érthető módon rengeteg téves, időnként égbekiáltóan hazug információ kering a világhálón és a köztudatban, de sajnos még az orvosok, gyógyszerészek és egyéb egészségügyben dolgozók körében is. Valójában egy-egy új gyógyszer bevezetését egy körülbelül évtizedes igen alapos vizsgálat előzi meg, melynek célja az adott szer hatékonysága mellett a biztonságosság igazolása. A hatóságok által engedélyezett, receptköteles gyógyszerek tehát igazolták, hogy a hatékonyságuk megfelelő, és alkalmazásuk nem jelent aránytalan kockázatot. A statinok esetén mindössze 4-7%-ban fordulnak elő nem kívánt mellékhatások, melyek közül a leggyakoribbak az izmokat érintő panaszok, ezen belül az izomlázszerű izomfájdalom és izomgyengeség, de előfordulhatnak emésztőrendszeri panaszok, fejfájás és szédülés is. Ezek a panaszok jellemzően nem járnak laboratóriumi eltérésekkel, ritka esetben az izomenzimnek is nevezett kreatinin-kináz (CK) szintje megemelkedhet. Az általános vélekedéssel szemben a májat érintő mellékhatások, például a májenzimek emelkedése, vagy a vesefunkció romlása igen ritka. Súlyos, életet veszélyeztető mellékhatásokkal pedig nem kell számolni, a fentebb említett panaszok és tünetek a gyógyszer adagjának csökkentését vagy a gyógyszer elhagyását követően megszűnnek, tartós problémát nem okoznak. A mellékhatások kialakulásának kockázatát örökletes tényezők és társbetegségek, bizonyos esetekben egyéb szedett gyógyszerek befolyásolhatják (Harangi et al., 2013).

Az a téves feltételezés, hogy a koleszterinszint csökkentése kedvezőtlenül befolyásolná a hormonális rendszer, esetleg az idegrendszer működését, gyakran megjelenik a sajtóban és online felületeken. Mint azt korábban már említettük, a szervezet ezen sejtjei képesek a működésükhöz megfelelő mennyiségű koleszterin sejten belüli előállítására, így működésüket a szérumban lévő koleszterinszint igen jelentős mértékű csökkentése sem befolyásolja. Mindezt a betegek százezreinek bevonásával végzett vizsgálatok minden kétséget kizáróan igazolták. A koleszterincsökkentés tehát nem okoz hormonzavart, elbutulást, Alzheimer-kórt vagy egyéb idegrendszeri károsodást. Összességében a statinok és egyéb koleszterincsökkentő gyógyszerek kedvező hatásai jóval nagyobb előnyt jelentenek, mint a lehetséges mellékhatások által okozott kellemetlenségek okozta esetleges hátrányok (Banach et al., 2015).

Szedjem vagy ne szedjem?

A hatékony koleszterincsökkentés fontossága vitathatatlan, a szükségességét és az alkalmazandó gyógyszeres kezelést illetően a kezelőorvos szakmai véleménye a meghatározó. A gyógyszer rendszeres alkalmazásáról azonban végül a maga a beteg dönt. Ehhez alapvető fontosságú a bizalom a kezelőorvos, a széleskörű tudományos kutatásokon alapuló szakmai elvek irányában. Fontos lenne annak ismerete, hogy milyen megbízható források alapján tudnak tájékozódni a betegek, ha felmerül valamilyen kérdés vagy probléma a koleszterincsökkentéssel kapcsolatban. Ennél is fontosabb lenne azon félrevezető és hiteltelen információk megjelenésének akadályozása, amelyek eltérítik a betegeket a hatékony gyógyszeres kezeléstől a nem megfelelő vagy adott esetben akár káros alternatív megoldások felé. A tudományos bizonyítékok egyértelműen a hatékony, szükség esetén a gyógyszeres koleszterincsökkentő kezelés mellett szólnak.

Összefoglalás

Az érlemeszesedés kialakulása tünet- és fájdalommentes, évekig, akár évtizedekig tartó folyamat, melynek szövődményei azonban meghatározóak az életminőség és az életkilátások szempontjából. A legfontosabb kockázati tényező az emelkedett koleszterinszint, melynek csökkentése a leghatékonyabb módja a szív- és érrendszeri szövődmények megelőzésének. Ehhez hatékony és biztonságos gyógyszeres lehetőségek állnak rendelkezésre. Ha nem megfelelő forrásból származó, alaptalan információk alapján ezek szedését elmulasztjuk, megfoszthatjuk magunkat az egészséges és hosszú élet lehetőségétől. Fontos a tájékozottság, a jól képzett, saját állapotát ismerő beteg, de nem lehet elégszer hangsúlyozni, hogy nem hihetünk el fenntartások nélkül minden olyan tartalmat, amely a nyomtatott sajtóban, a világhálón vagy egyéb felületen megjelenik. Érdemes ezért a megszerzett tudást megfelelő szakemberrel egyeztetni, hogy valóban a beteg érdekeit, egészsége megőrzését szolgáló, a beteg számára is bizalommal elfogadható, biztonságos megoldás születhessen a koleszterincsökkentés kérdésében.

Felhasznált irodalom

Banach, M., Rizzo, M., Toth, P. P., Farnier, M., Davidson, M. H., Al-Rasadi, K., Mikhailidis, D. P. (2015). Statin intolerance - an attempt at a unified definition. Position paper from an International Lipid Expert Panel. *Arch Med Sci*, 11(1), 1-23.

<https://doi.org/10.5114/aoms.2015.49807>

Berberich, A. J., & Hegele, R. A. (2021). A modern approach to dyslipidemia. *Endocr Rev*. <https://doi.org/10.1210/endrev/bnab037>

Cannon, C. P., Blazing, M. A., Giugliano, R. P., McCagg, A., White, J. A., Theroux, P., Investigators, I.-I. (2015). Ezetimibe Added to Statin Therapy after Acute Coronary Syndromes. *N Engl J Med*, 372(25), 2387-2397.

<https://doi.org/10.1056/NEJMoa1410489>

- Chaudhary, R., Garg, J., Shah, N., & Sumner, A. (2017). PCSK9 inhibitors: A new era of lipid lowering therapy. *World J Cardiol*, 9(2), 76-91. <https://doi.org/10.4330/wjc.v9.i2.76>
- Collaborators, G. C. o. D. (2024). Global burden of 288 causes of death and life expectancy decomposition in 204 countries and territories and 811 subnational locations, 1990-2021: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2021. *Lancet*, 403(10440), 2100-2132. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(24\)00367-2](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(24)00367-2)
- Diaz-Arocutipa, C., Melgar-Talavera, B., Alvarado-Yarasca, Á., Saravia-Bartra, M. M., Cazorla, P., Belzusarri, I., & Hernandez, A. V. (2021). Statins reduce mortality in patients with COVID-19: an updated meta-analysis of 147 824 patients. *Int J Infect Dis*, 110, 374-381. <https://doi.org/10.1016/j.ijid.2021.08.004>
- Endo, A. (1992). The discovery and development of HMG-CoA reductase inhibitors. *J Lipid Res*, 33(11), 1569-1582.
- Feingold, K. R. (2022). Lipid and Lipoprotein Metabolism. *Endocrinol Metab Clin North Am*, 51(3), 437-458. <https://doi.org/10.1016/j.ecl.2022.02.008>
- Harangi, M., Zsíros, N., Juhász, L., & Paragh, G. (2013). [Statin-induced adverse effects -- facts and genes]. *Orv Hetil*, 154(3), 83-92. <https://doi.org/10.1556/OH.2013.29530>
- Jiang, W., Hu, J. W., He, X. R., Jin, W. L., & He, X. Y. (2021). Statins: a repurposed drug to fight cancer. *J Exp Clin Cancer Res*, 40(1), 241. <https://doi.org/10.1186/s13046-021-02041-2>
- Kannel, W. B., Dawber, T. R., Friedman, G. D., Glennon, W. E., & McNamara, P. M. (1964). Risk factors in coronary heart disease. An evaluation of several serum lipids as predictors of coronary heart disease; The Framingham Study. *Ann Intern Med*, 61, 888-899. <https://doi.org/10.7326/0003-4819-61-5-888>
- Mach, F., Baigent, C., Catapano, A. L., Koskinas, K. C., Casula, M., Badimon, L., Group, E. S. D. (2020). 2019 ESC/EAS Guidelines for the management of dyslipidaemias: lipid modification to reduce cardiovascular risk. *Eur Heart J*, 41(1), 111-188. <https://doi.org/10.1093/eurheartj/ehz455>
- Mertens, A., & Holvoet, P. (2001). Oxidized LDL and HDL: antagonists in atherothrombosis. *FASEB J*, 15(12), 2073-2084. <https://doi.org/10.1096/fj.01-0273rev>
- Márk, L., Harangi, M., & Paragh, G. (2018). [The labyrinth of residual risk: reduction of the remaining lipid and inflammation risk in the prevention of atherosclerosis]. *Orv Hetil*, 159(4), 124-130. <https://doi.org/10.1556/650.2018.30961>
- Nissen, S. E., Nicholls, S. J., Sipahi, I., Libby, P., Raichlen, J. S., Ballantyne, C. M., Investigators, A. (2006). Effect of very high-intensity statin therapy on regression of coronary atherosclerosis: the ASTEROID trial. *JAMA*, 295(13), 1556-1565. <https://doi.org/10.1001/jama.295.13.jp60002>
- Phan, B. A., Dayspring, T. D., & Toth, P. P. (2012). Ezetimibe therapy: mechanism of action and clinical update. *Vasc Health Risk Manag*, 8, 415-427. <https://doi.org/10.2147/VHRM.S333664>
- Schwartz, G. G., Steg, P. G., Szarek, M., Bhatt, D. L., Bittner, V. A., Diaz, R., Investigators, O. O. C. a. (2018). Alirocumab and Cardiovascular Outcomes after Acute Coronary Syndrome. *N Engl J Med*, 379(22), 2097-2107. <https://doi.org/10.1056/NEJMoa1801174>

<https://doi.org/10.59424/debreceniszemle/2024/32/3./319-330>

Reumatológiai betegségek – több, mint időskori kopás

Szekanecz Zoltán

reumatológus, belgyógyász, immunológus, tanszékvezető egyetemi tanár
Debreceni Egyetem Általános Orvostudományi Kar, Debrecen

Absztrakt

A reumatológia a köztudatban általában az időskori kopásos kórképeket ellátó szakmát jelenti. Valójában a reumatológiai betegségek különböző kórállapotok széles tárházát foglalják magukban a gyulladásos ízületi kórképektől (arthritiszek) a valóban idősebb korban jelentkező artrózissig és csonttritkulásig (oszteoporózis). A reumatológia az egyik leggyorsabban fejlődő orvosi diszciplína.

Kulcsszavak: reumatológia, mozgásszervi betegségek, artritisz, artrózis, oszteoporózis

Bevezetés

A reumatológiai megbetegedések a köztudatban általában az időskori kopásos kórképeket jelentik, melyek általában nem súlyosak, csak kellemetlenek. Nos, ideje ezt újra gondolni. A reumatológiai betegségek különböző kórállapotok széles tárházát jelentik a fiatalokban vagy középkorúakban jelentkező gyulladásos ízületi kórképektől a valóban a leggyakrabban idősebb korban jelentkező artrózissig és csonttritkulásig (oszteoporózis). Egészen leegyszerűsítve a gyulladásos betegségek és a korral járó degeneratív reumatológiai népbetegségek képezik a reumatológia két nagy területét. A reumatológia, elsősorban az immunológia kapcsán az egyik leggyorsabban fejlődő orvosi diszciplína (Szekanecz Z. – Nagy Gy. 2019a). Ebben az összefoglaló közleményben, természetesen a teljesség igénye nélkül, sorra vesszük a gyulladásos és degeneratív kórállapotokat, nagy hangsúlyt helyezve az ezekkel kapcsolatos legújabb ismeretekre és kutatási eredményekre.

Degeneratív kórképek

Mint látni fogjuk, a leggyakoribb reumatológiai betegséget, az artrózist sem szabad ma már pusztán a korral járó kopásos kórképnek tekinteni (Szekanecz, 2019b).

Az artrózis fájdalommal, ízületi merevséggel és deformitásokkal jár, és végső soron a mozgásfunkciók kieséséhez vezet. Alapvetően az idősebb generációt érinti, de a kórállapot létrejötte önmagában a korral nem magyarázható. Az artrózis kóreredete az ízületi képletek valamennyi elemének (ízületi porc, porc

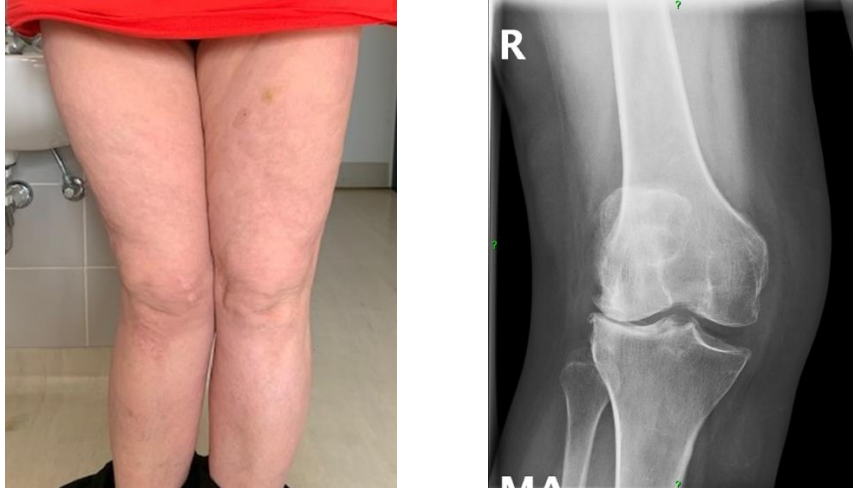
alatti csont, ízületben lévő és ízület körüli szalagok, ízületi tok, ízület körüli izomzat) fokozatosan előre haladó degeneratív jellegű károsodását jelenti. Ismeretes azonban, hogy a gyulladás az artrózisos betegek többségében is, legalábbis átmeneti jelleggel, előfordul, ezért egyre inkább az oszteoarthritisz (a továbbiakban: OA) elnevezés kezd elterjedni (Szekanecz, 2019b).

Ami a kórkép *gyakoriságát* illeti, a térd OA a leggyakoribb, amelyet a csípő és a kéz OA követ. Mindhárom OA típus gyakoribbá válik a korrallal, és 50 év felett összességében több nő, mint férfi érintett. Az OA folyamata azonban már a 20-as éveinkben elkezdődik. A röntgenfelvételen látható elváltozások súlyossága nem feltétlenül korrelál a klinikai megjelenéssel: valakinek kifejezett tünetei vannak viszonylag enyhe röntgeneltérés mellett, másoknál fordítva is lehet (Szekanecz Z. – Nagy Gy. 2019b).

A legújabb kutatási eredmények leginkább arra vonatkoznak, hogy a hagyományosan a korrallal járó kopás teóriája jelentősen megdőlt. Az OA *kialakulásában* helyi ízületi gyulladás igazolható, melyet fontos biokémiai, biomechanikai és sejtszintű folyamatok kísérnek. Ez az újabb szemlélet maga után vonja az ezen mechanizmusokra ható újabb gyógyszerek fejlesztését is (lásd később). Az OA kialakulása során az ízületi kötőszövet lebontásában részt vevő enzimek fokozott termelődése, valamint a porcejtek szintetizáló aktivitásának és fenotípusának megváltozása egyaránt meghatározó. A porcszövetben a porcejteket olyan kötőszövet veszi körül, melynek a fő alkotóelemei a II., illetve a IX-X. típusú kollagén. A kollagén kapcsolatban áll az ún. proteoglikánokkal (aggregán) és a hialuronsavval is. Fiatalokban ez a komplex alakítja ki az egészséges porcszövetet. Az OA kezdetétől fogva a leváló porcreszecskek gyulladást indukálnak, a gyulladt ízületi belhártya (szinovium) gyulladással fehérvérsejtet (ún. citokineket és enzimeket) termel, melyek tovább fokozzák a porc degradációját. Az OA kialakulását az öregeedés mellett más kórállapotok (pl. ízületi trauma, köszvény és más anyagcsere-betegségek, pajzsmirigy-betegségek, statikai eltérések, gyulladással járó ízületi betegségek) serkentetik. A környezeti-életmódi tényezők közül az elhízás nemcsak a térd, hanem a csípő és kéz OA egyik legfontosabb rizikótényezője is. A fizikai tényezőknél (pl. intenzív sport, vibrációs ártalommal járó munkavégzés) is komoly szerepük van (Szekanecz Z. 2019b).

Az OA legfontosabb *klinikai tünete* a fájdalom, mely az idő előrehaladtával állandósul. A fájdalom mozgásra, terhelésre fokozódik, pihenésre csökken. (Ez, mint látni fogjuk, ellentétes a gyulladással járó artritiszekre jellemző fájdalommal.) Az ízületi merevség reggel vagy hosszabb nyugalmi időszakot követően jelentkezik, de 15 percen belül oldódik. Jellemző az indítási fájdalom, mely az ízület bemozgatása után csökken. A fájdalom kisugározhat a környező területekre is (pl. a csípő OA térdfájdalomként jelentkezik). A tartós fájdalom alvászavarhoz, depresszióhoz is vezethet. A diagnosztika során a másodlagos okokat keresni kell. Röntgenfelvétel ritkán szükséges, ez nem annyira a diagnózis felállításához kell, hanem a

lefolyás követésére, más kórképek elkülönítésére, vagy a protézisműtét javallatának meghatározására (1. ábra). Diagnosztikus laboratóriumi vizsgálat nincs (Szekanecz Z. 2019b).

1. ábra: Térds artrózis (bal) klinikai és (jobb) röntgenképe

Az OA előrehaladása egyelőre terápiásan nehezen befolyásolható, így inkább a *tüneti kezelés* jön szóba. Mint a legtöbb korral járó reumatológiai kórkép esetében, elsősorban a nem gyógyszeres eljárások javasoltak, gyógyszeres kezelés csak kifejezett fájdalom esetén, meghatározott ideig ajánlott. Nagyon fontos a páciensek megfelelő tájékoztatása beleértve az életmódi szempontokat, valamint annak megértését, hogy az OA a legtöbb esetben csak lassítható. Komplex terápiás és megelőző szemlélet szükséges, melynek elemei a beteg tájékoztatása, a fájdalomcsillapítás, a mozgásfunkció optimalizálása és, amennyiben lehetséges, az OA folyamat jótékony befolyásolása. A nem gyógyszeres kezeléseket közül a gyógytorna, a rendszeres mozgás kiemelten fontos. A környező izomzat megerősítése önmagában is fájdalomcsillapító hatású és növeli az ízület stabilitását. Elhízás esetén a testsúlycsökkentés alapvető. Nyugalmi fázisban az érintett ízületek bármilyen módon melegen tartása (borogatás, paraffinpakolás, melegvizes kezelések) jótékony hatású, míg a hűtés a gyulladt fázisban használandó. A TENS (elektromos izomstimuláló) akár otthoni alkalmazása is kivitelezhető. A gyógyszerek közül is először a helyi kenőcsök, tapaszok javasoltak. A fájdalomcsillapítók, nem szteroid gyulladásgátlók (a továbbiakban: NSGY) alkalmazása csak szakaszosan történjen. Különösen idősekben a tartós NSGY kezelés szervi (vérkép, vese, máj) mellékhatásai gyakoribbak. Javasolt, hogy az NSGY-t orvos rendelje, mert a mellékhatások potenciális növekedéséhez vezethet a vény nélküli „fájdalomcsillapítók” kontrollálatlan szedése. Tartós, erős fájdalom esetén újabban opioid típusú fájdalomcsillapítók nagyon óvatos alkalmazása is szóba jön. Egy-egy ízület

fájdalmas gyulladása esetén helyileg szteroid injekciót alkalmazunk. A kutatás fejlődése vezetett azon „porcvédő” készítmények kifejlesztésére, melyek a kötőszövet elemeit (proteoglikán, kollagén, hialuronsav) tartalmazzák. Ezek szájon át vagy injekcióban alkalmazva csökkenthetik a panaszokat és az OA progresszióját, de igazán csak korai, enyhe OA esetén hatékonyak. Egy teljesen tönkrement, protézisműtétre váró OA ízületre már nemigen hatnak. Ellentétben a gyulladással járó kórképekkel, az OA valódi betegségmódosító terápiája még nem megoldott. A jelenlegi kutatások célpontjai részben a kötőszövet anyagcseréjének befolyásolása, másrészt a gyulladás célzott gátlása. Végül, előrehaladott OA-ban megfontolandó a műtét lehetősége. Kevésbé súlyos esetben artroszkópiás beavatkozással is segíthetünk, de a jelentősen károsodott ízület funkcióit csak protézis beültetésével lehet helyreállítani. A műtét javallatát a hagyományos terápia ellenére meglévő fájdalom, mozgáskorlátozottság jelenti. A gyógyászati segédeszközök használata is nagyban segítheti a beteg életminőségének javítását, a fájdalom csökkentését az érintett ízület tehermentesítése révén (Szekanecz Z. 2019b).

Derékfájás, diszkopátia, spondilózis

Ezen betegségcsoport magában foglalja a porckorongok, a csigolyatestek, a szalagok és az ízületi nyúlványok kopásos eltéréseit, valamint a következményes működési zavarokat. A rugalmas porckorong szerkezete megváltozik, majd fokozatosan diszkopátia alakul ki. Amikor a csigolyák zárólemezein meszesedés és csőrök (osztéofiták) kialakulása következik be, a betegséget spondilózisnak hívjuk. A porckorong degenerációja következtében a belső kocsonyás mag kitüremkedhet, leszakadhat és nyomhatja a gerincvelőt, az idegyököket (Szekanecz Z. – Nagy Gy. 2019a).

A derékfájdalom mellett a nyaki gerinc érintettsége a leggyakoribb. A derékfájdalom bármely életkorban előfordulhat, de klasszikusan a 45-65 év között jelenik meg. Két nagy csoportra oszthatjuk: specifikus és aspecifikus (szokványos) deréktáji fájdalom. A specifikus deréktáji fájdalmak (az összes derékfájás <5%-a) közé soroljuk a csonttrikulázos töréseket, a daganatokat (áttétek), valamint a gyulladással vagy fertőzéssel járó kórképeket (spondilitisz, spondilartritisz). Az aspecifikus deréktáji fájdalomhoz soroljuk azokat a szokványos állapotokat, amikor a fájdalom hátterében az említett folyamatok nem mutathatók ki (Szekanecz Z. – Nagy Gy. 2019a).

A derékfájás lehet heveny (<6 hét alatt szűnik), szubakut (a fennállás 6-12 hét) és krónikus. Az aspecifikus fájdalom háttere nem tisztázott, a porckorongok elváltozásai, kisízületi instabilitás, a fájdalomérző receptorok érzékenysége, az izomzat összehúzódása válthatja ki. Mindezek miatt az ágynyugalom helyett a mozgás fenntartása célravezetőbb (Szekanecz Z. – Nagy Gy. 2019a).

Az utóbbi évek *kutatásai* alapján kifejlesztett sürgősségi (ún. piros zászlós; red flag) jelek segítenek abban, hogy kikre kell jobban odafigyelni: a fájdalom

kezdeté 20 éves kor alatt vagy 55 év felett, a nyugalmi, éjszakai fájdalom (fertőzés, gyulladás), a fájdalom mozgásra enyhül, egyre romló lefolyás, gyöki tünetek (kisugárzó fájdalom, bénulásos tünetek, hirtelen kialakuló vizelet- vagy széklet-tartási nehézség). Ezek mellett, ha általános tünetek is megjelennek (láz, fogyás) nagyon oda kell figyelni és sürgősen orvoshoz fordulni (Szekanecz Z. – Nagy Gy. 2019a).

A degeneratív gerincbetegségeknél oki *terápia* hiányában heveny szakban a fájdalom mellett is a mozgás forszírozása javasolt (a tartós ágynyugalom kerülendő!), valamint egyszerű fájdalomcsillapítók (pl. paracetamol, Algopyrin), valamint NSGY-k, manuálterápia alkalmazása javasolt. Gyöki tüneteket mutató deréktáji fájdalom csökkentésére „isiász infúzió”, vagy helyi szteroid injekciók adása is megpróbálható. A krónikus gerincfájdalom kezelése komplex megközelítést (tehermentesítés, gyógytorna, fizioterápia, fogyás és más életmódi változtatások, gyógyszerek) igényel. A specifikus fájdalom kezelése elsődlegesen az oki *terápia*, a kiváltó betegség kezelése (Szekanecz Z. – Nagy Gy. 2019a).

Lágyrész-reumatizmusok

Lágyrész-reumatizmusokról akkor beszélünk, amikor az ínak, a szalagok, a nyálkatömlők (burzák), az izmok többnyire fizikai és pszichés túleröltetés okozta változásai jönnek létre. Ezek az állapotok gyakran degeneratív folyamatokhoz társulnak. A gyakoribb régiók a váll, térd és könyök. Külön megemlítendő a fibromialgia, mely főleg a nőket érinti; testszerte izomfájdalommal, a tapadási pontok fokozott nyomásérzékenységgel jár. Gyakran társul hozzá alvászavar, fáradtság, testszerte zsibbadás, rossz rövidtávú memória, depresszió is (Szekanecz Z. – Nagy Gy. 2019a).

A *kezelés* során a gyógytorna mellett, fájdalomcsillapítás (NSGY), helyi kezelés jöhet szóba. Mint a legújabb kutatások kimutatták, a fibromialgia esetében komplex fájdalom-szindrómáról van szó. A hagyományos fájdalomcsillapító, gyulladásgátló eljárások lényegében hatástalanok. kezelésében komplex mozgás-*terápia*, balneoterápia és pszichés vezetés mellett elsősorban antidepresszánsok jönnek szóba (Szekanecz Z. – Nagy Gy. 2019a).

Oszteoporózis (csontritkulás)

Az oszteoporózis (a továbbiakban: OP) olyan gyakori betegség, mely a csontszövet szerkezetének felborulásával, alacsony mésztartalommal és következményesen fokozott törékenységgel jellemezhető (Tamási L. 2005).

A csont aktív szövet, melyet folyamatos épülés és bontás jellemez. A csontszövet folyamatos átalakulásának célja a szerkezetnek a változó fizikai igényekhez való adaptálása, a kisebb-nagyobb sérülések javítása. A csontbontással meg-

előzhető az előregedett csontállomány felhalmozódása. A csontépileés legfontosabb tényezői a női és férfi nemi hormonok, valamint a D-vitamin. Ezért nem véletlen, hogy az OP leggyakrabban a korral, a menopauza után *alakul ki*. Emellett számos egyéb kiváltó faktor (pl. korai menopauza, dohányzás, alkoholfogyasztás, D-vitamin hiány, idült vese-, tüdő- és májbetegség, gyulladásos kórképek, szteroidszedés, mozgásszegénység) is OP-hoz vezethet, akár fiatalabb korban is (Tamási L. 2005).

Az OP sokszor tünetmentes formában zajlik („néma járvány”), a *klinikai tünetek* alapján korai stádiumban nehéz felismerni. Fájdalmat legtöbbször a szövődmények, a törések okoznak. Előrehaladott esetben jellegzetes testalkat, görbült testtartás alakul ki, csökken a testmagasság. A háti gerinc, a bordák érzékenyek lehetnek. Sokszor a betegség panaszok nélkül zajlik, és csak egy spontán vagy kisebb traumára bekövetkező törés hívja fel rá a figyelmet. Leggyakrabban a csigolyákban, a combnyakon és az alkarcsonton következik be törés (Tamási L. 2005).

A *diagnosztika* során a csontsűrűség-vizsgálat (oszteodenzitometria, DEXA) érzékenyen jelzi a csont ásványianyag tartalmának csökkenését. A csonttöréseket röntgenfelvétellel lehet igazolni. A jövőben bekövetkező törési kockázatot egy számítógépes programmal (FRAX) lehet kiszámolni. Emellett célzottan bizonyos laboratóriumi vizsgálatok is szükségesek lehetnek (Tamási L. 2005).

Az OP *kezelésének* alappillérei a törési kockázat csökkentése, a fájdalom csillapítása, kalcium és D-vitamin pótlás. A nem gyógyszeres kezelés része a gyógytorna, mely a jobb koordináció miatt az esési kockázatot is csökkentheti, emellett életmódi változtatások is javasoltak (dohányzás felfüggesztése, aktív életmód). A szükséges kalciumbevitel 19-70 év közötti férfiaknak és 19-50 év közötti nőknek napi 1000 mg, 51 év feletti nőknek és 71 év feletti férfiaknak napi 1200 mg legyen. Ennél több kalcium bevitel növelheti a vesekő kialakulásának esélyét. Jelentős D-vitaminhiány nélkül napi 800-1000 egység D-vitamin bevitel elegendő lehet. A D-vitaminszint követése a kezelés alatt ajánlott. Emellett, súlyosabb OP esetén, több csontbontást gátló (pl. biszfoszfonátok), vagy csontépítést fokozó (pl. teriparatid) készítmény áll rendelkezésre, melyet az OP kezelésében jártas orvos rendel el. A legújabb kutatások olyan gyógyszereket fejlesztettek ki (pl. denoszumab, romoszozumab), amelyek közvetlenül hatnak a csontanyagcsere molekuláris mechanizmusaira (Tamási L. 2005; Szekanez Z. – Nagy Gy. 2019a).

Gyulladásos reumatológiai betegségek

Ezek a kórképek jóval ritkábbak a fentiekénél, a népesség <1%-át érintik. Komplex kialakulásuk, gyors lefolyásuk, megfelelő kezelés hiányában jelentős károsodást okozó kifutásuk miatt azonban különös figyelmet és speciális szaktudást igényelnek. Míg a fenti népbetegségeket a családorvos és reumatológus is kezelheti, a

gyulladásos betegségek ellátása nagy reumatológiai központokban lehetséges. A kutatás is ezen a területen gyorsult fel igazán, amely új diagnosztikus és terápiás eljárások bevezetését eredményezte (Szekanecz Z – Nagy Gy. 2019a).

Reumatoid artritisz

A reumatoid artritisz (a továbbiakban: RA) döntően a kéz és láb kisízületeit, de más ízületeket is érintő sokízületi gyulladás (Surányi P. 2019).

A RA a felnőtt lakosság 0,5-1,0%-át, azon belül 2-3:1 arányban inkább a nőket érinti. *Kialakulásában* mind örökletes, mind környezeti, életmódi tényezők is szerepet játszanak. Utóbbiak a genetikailag fogékony egyénben segítik az autoimmun folyamat (a szervezet immunrendszere több saját szervet, szövetet megtámad) és a gyulladás beindítását. Az újabb kutatások a dohányzás, elhízás, de a tartós fogágy-gyulladás és a nagymértékű sófogyasztás szerepét is igazolták. A dohányzás bizonyos, az autoimmunitást beindító fehérjék átalakulását fokozza a tüdőben. Az elhízás és a konyhasó gyulladáshoz immundefektusok aktivációja révén vált ki gyulladást. A gyulladás fő, bár nem kizárólagos színtere az ízület, annak belhártyája (szinovium). RA-ban ez az ízületen belüli hártya megvastagszik, az ízület duzzadt, fájdalmas, gyulladt lesz. A betegség késői stádiumában a gyulladás visszaszorul, és helyét a porc- és csontpusztulás veszi át (Surányi P. 2019; Szekanecz Z. 2019c).

A *tüneteket* illetően az RA legkorábbi stádiumában még csak enyhe, majd fokozódó fájdalom alakul ki, egyelőre gyulladás nélkül. Ez nagy eséllyel fejlődik tovább RA-vá. Döntően a kéz- és lábujjak kisízületei, a csuklók, bokák és térdék gyulladnak be, általában szimmetrikusan. A reggeli ízületi merevség akár több óra is lehet, ellentétben az OA-val (ott pár perc). Az RA legtöbbször lappangóan kezdődik, ritkán heveny fájdalommal is jelentkezhet. A már említett kisízületek gyulladása mellett általános tünetként fáradékonyság, izomfájdalmak, hőemelkedés is jelentkezhetnek. A nagyobb ízületek (térd, csípő, váll, könyök) panaszai általában később lépnek fel. A hosszan tartó betegségben az ízületi tok zsugorodik, az ízületek deformálódnak. A nagyízületek közül leggyakrabban a térdék gyulladásával találkozunk, míg a csípő érintettsége RA-ban viszonylag ritka. A rágóizület érintettségére a rágási fájdalom utalhat. A gerinc tekintetében a nyaki szakaszon jelentkezhet fájdalom és mozgáskorlátozottság. A gerinc többi szakasza (háti, derék) általában nem érintett RA-ban. Az ízületeken kívül ritkábban bőrkiütések, szemgyulladás is jelentkezhet. A betegek többségében OP alakul ki, csonttörések jelentkezhetnek. Az általánosult gyulladás következtében megnő a szív-érrendszeri betegségek, a daganatok, a gyulladásos tüdőbetegség, a depresszió rizikója. Ezek a társbetegségek az RA gyulladáshoz aktivitásával függenek össze, ezért kockázatuk az RA megfelelő kezelésével csökkenthető. (Ez vonatkozik a később tárgyalandó más autoimmun-gyulladásos betegségekre is.) (Surányi P. 2019).

A *diagnosztika* során a kórtörténetet részletesen fel kell venni. Ez tartalmazza az ízületi érintettség térképét, a tünetek fennállásának tartamát, a reggeli ízületi merevséget, a korán (akár az alapellátásban) elindított NSGY terápiára adott választ, bármely megelőző betegséget és más társuló tüneteket, állapotokat. A környezeti tényezők fontossága miatt lényeges a szokások (pl. dohányzás) felmérése. Ezt követően részletes, mindenre kiterjedő fizikális vizsgálat történik, mely elsősorban a reumatológus feladata. A laboratóriumi vizsgálatokkal a gyulladás (vérszéjszüllyedés, CRP) és az autoimmunitás (reumatoid faktor, CCP anti-test) megerősíthető. Szükség esetén ízületi punkció, ízületi folyadék nyérése és vizsgálata is szükséges lehet. A képalkotók (röntgen, ultrahang, CT, MRI) a diagnózis elősegítése mellett az ízület állapotának, a gyulladás mértékének követése miatt lehetnek szükségesek. Nagyon fontos a szoros követés, a kimenetel megjósolása. Gyakori vizitekkel, a terápia korai bevezetésével és megfelelő változtatásával a súlyos ízületi károsodás és rokkantság megelőzhető (Surányi P. 2019; Szekanez Z. 2019c).

Ma már korán, az RA teljes képének kialakulása előtt megkezdhetjük a *kezelést*. MÉRJÜK a gyulladási aktivitást, és a terápiát ehhez igazítjuk. Már a betegség kezdetén a fájdalmat és gyulladást NSGY-k és szteroidok adásával csökkentjük. Ezek azonban csak tüneti szerek, hosszabb távon nem befolyásolják az RA kimenetelét. Az utóbbira az ún. betegségmódosító szerek (pl. metotrexát, szulfaszalazin, hidroxiklorokvin) és az új, biológiai gyógyszerek alkalmasak. Ezeket reumatológiai centrumokban alkalmazzák, míg a családorvos segít a követésben. A biológiai terápia célzottan az RA kialakulásában alapvető szerepet játszó immunsejtek és az általuk termelt gyulladásos fehérjék ellen hat. A célzott terápiák felfedezése és alkalmazása jelenti a XX-XXI. század legkiemelkedőbb reumatológiai-immunológiai áttörését. Alkalmazásuk mellett rendszeres orvosi, laboratóriumi ellenőrzés szükséges. Elindultak az első reményteljes kutatások az RA és más autoimmun kórképek megállítása, esetleg megelőzése irányában (Poór Gy. 2019).

Az egyéb kezelési eljárásokra rátérve, amennyiben csak egy-egy ízület gyulladása uralja a klinikai képet, a gyulladt ízületbe adott szteroid injekció akár hónapokra csökkentheti a beteg panaszait. Tartósabb eredményt remélünk a sugárzó izotópok ízületi alkalmazásától. Több mint fél éve tartó aktív ízületihártyagyulladás (synovitis) esetén artroszkópos műtét végezhető. Amennyiben az ízületek maradandó károsodást szenvedtek, az ízületi funkciók helyreállítása, a kiesett működések kompenzálása rehabilitáció révén teljesíthető. A gyógytornász által betanított és időről időre felülvizsgált, megerősített gyakorlatok otthon rendszeresen folytatandók. Bizonyítható a dinamikus gyakorlatok, foglalkozásterápia és hidroterápia kedvező hatása RA-ban. A meggyengült ízületek tehermentesítésére gyógyászati segédeszközök rendelhetők. Végül, a véglegesen károsodott, jelentős fájdalmat és mozgáskorlátozottságot okozó ízületekbe protézis beültetése jön

szóba. Nagyon fontos az életmódi vezetés. Bizonyítékok vannak arra, hogy a dohányzás abbahagyása csökkenti a betegség súlyosságát. Emellett az egészséges táplálkozás, a testsúlykontroll és a fizikai aktivitás fenntartása is lényeges. Önmagában egyetlen diéta sem eléggé hatékony az RA kezelésére. Összességében az RA korai stádiumában van jó esély a tartós tünetmentességre (Surányi P. 2019).

Spondilartritiszek

Közös jellemzők

A spondilartritiszek (a továbbiakban: SpA) a krónikus gyulladós reumatológiai kórképek heterogén csoportját jelentik, melyek jellegzetes klinikai jellemzőkkel, képalkotó eltérésekkel és genetikai háttérrel (HLA-B27 gén) rendelkeznek. Közös jellemzőjük a csigolyák gyulladása (spondilitisz) és/vagy az alsó végtagi ízületek aszimmetrikus gyulladása. Emellett előfordulhat szemgyulladás, gyulladós bélbetegség és pikkelysömör (pszoriázis) társulása is (Géher P. – Szántó S. 2010; Szegedi A. - Szekanecz Z. 2009).

Spondilitisz ankilopoetika (SPA; Bechterew-kór)

Az SpA csoport legismertebb képviselője a spondilitisz ankilopoetika (SPA; nagy P-vel!). Ennek *gyakorisága* 0,1-1,1 % és férfiakban 2-3-szor gyakoribb. A gyulladás kezdetben a keresztcsonti ízületben, az ínak csonton való tapadási helyén *alakul ki*. A gyulladós pontokon szalagmeszesedés jön létre, amely hosszabb távon a gerinc elcsontosodásához vezethet. A páciensek többsége hordozza a HLA-B27 gént. A tartós mechanikai ingerek kulcsszerepet játszhatnak a szalagok és ínak csonton való tapadásuknál kialakuló gyulladásában (Géher P. – Szántó S. 2010).

Az SPA kezdeti *tünete* a tartósan fennálló keresztcsonti és deréktáji fájdalom, típusosan fiatal felnőtt korban jelentkezik kb. 15-40 éves kor között. A gyulladásos jellegű fájdalom tompa, kezdetben egyoldali is lehet, majd kétoldalivá válik, a beteget pihenésében zavarja. A fájdalomhoz több óráig is eltartó ízületi merevség is társulhat, mely mozgásra javul. A gyulladós folyamat előrehaladtával (megfelelő kezelés hiányában) alakulhat ki a betegek jellegzetes hajlott, merev testtartása. A háti gerinc és a mellkas érintettsége a mellkas légzőmozgásának fokozatos beszűküléséhez vezethet. Az esetek felében az ízületek, főleg a csípő, váll, térd, boka fájdalmas artritisze jelentkezhethet. Jellegzetes az ínak, szalagok tapadásánál jelentkező gyulladás (pl. Achilles-ín sarokfájdalom, ülőgumó-fájdalom). Igen gyakran heveny szemgyulladás is kialakulhat. Jellegzetes tünet a szem bepírosodása, fájdalom, látásromlás és fénykerülés. Ezekhez pszoriázis és gyulladós bélbetegség társulhat. A társbetegségek (szív-érrendszeri, OP) itt is fontosak (Géher P. - Szántó S. 2010).

A *diagnózis* a klinikai tüneteken és a képalkotókon (röntgen, MRI) alapul. Fontos a korai felismerés és kezelés, mert fiatal férfiakban gyakran nem gondolunk komoly betegségre. Az SPA a derékfájások közül piros zászlós (lásd fent), ki kell emelni a banális derékfájásos esetek közül. SPA-ban éjszakai, nyugalmi derékfájdalom van, ami mozgásra javul, ellentétben a mozgásra fokozódó, állandó spondilózissal (Géher P. – Szántó S. 2010).

A SPA *kezelésében* elsődleges a rendszeresen végzett gerinc- valamint légzőtorna, melynek célja a mozgáspálya, a funkcionális kapacitás megtartása. Gyógyszeres kezelésben az NSGY-k tekinthetők első vonalbeli szernek. A hagyományos betegségmódosító szerek (pl. metotrexát, szulfaszalazin) a gerincire nem, csak az ízületekre hatnak. Ezért hamar be kell vetnünk a legújabb célzott (biológiai) terápiákat. Csak ezektől várható a tartós gyulladáscsökkenés, a funkció megtartása. Ezek a szem-, bőr- és béltünetekre is hatnak (Géher P. – Szántó S. 2010).

Artritisz pszoriatika

A pikkelysömörhöz társuló ízületi gyulladás (artritisz pszoriatika; PsA) a pszoriázisos betegek mintegy 30%-ában alakul ki. Az artritisz többnyire a bőrbetegség után lép fel. A PsA gyakorisága 0,3-1%. Az artritisz 40 éves kor körül jelenik meg, nincs nemek közötti különbség. A HLA-B27 gén 10-25%-ban pozitív (Szegedi A. – Szekanecz Z. 2009).

Klinikailag a PsA mind az ízületeket, mind a gerincet érintheti. Ha a pikkelysömör érinti a hajás fejbőrt, a körmöket, illetve, ha a beteg elhízott, nagyobb az esély PsA kialakulására. A betegek 70%-ára aszimmetrikus nagyízületi artritisz jellemző. Ritkább az RA-hoz hasonló szimmetrikus kisízületi poliartritisz, illetve a keresztcsonti ízület gyulladása gerincérintettséggel. A *felismerés* során a vérszűnyedés és CRP a betegek 40%-ban emelkedett lehet, ez rosszabb prognózist jelent. A PsA-ra jellemző ízületi csontelváltozások röntgenfelvételen jól láthatók. A szinovitist ultrahanggal vagy MRI-vel vizsgálhatjuk (Szegedi A. - Szekanecz Z. 2009).

A *kezelést* illetően enyhe tünetek esetén NSGY megpróbálható, de szteroidok nem javasoltak. Artritiszben a metotrexát első vonalbeli szer, ha ez nem hatékony, akkor itt is célzott terápia jön szóba (Szegedi A. – Szekanecz Z. 2009).

Köszvény

A köszvényt az ízületekben és a környező szövetekben lerakódott húgysav, valójában mononátriumurát-monohidrát (MNU) kristályok által okozott, rohamokban jelentkező gyulladás jellemzi. Az idült stádiumban köszvényes csomók, ún. tófusok alakulhatnak ki. A köszvényhez szív-érrendszeri és vesebetegség is társulhat (Szekanecz Z. 2013).

A köszvény *gyakorisága* az elmúlt évtizedekben emelkedett a civilizációs ártalmak és a népbetegségek (elhízás, magas vérnyomás, cukorbetegség, krónikus vesebetegség) gyakoribb előfordulásával. Főként középkorú férfiak betegsége, a felnőttek 2–5%-ában fordul elő (Szekanecz Z. 2013).

Kialakulását tekintve a köszvényt ma általános gyulladással járó, ún. „autoinflammatorikus” betegségnek tartjuk. A gyulladás többlépcsős folyamat eredményeképpen jön létre, ahol elsőként bizonyos rizikófaktorok (genetikai, környezeti tényezők, vesefunkció-romlás, idős életkor, férfi nem, gyógyszerek mellékhatása) mellett a vér fokozott húgysavszintje (hiperurikémia) alakul ki, majd a betegek bizonyos hányadában lerakódnak az MNU kristályok. Ezek a kristályok aktiválják a gyulladást sejtet és fehérjék termelődését. A kristályok oldatból történő kiválását megkönnyíti az alacsony testhőmérséklet, ezért keletkeznek tófuszok a nagylábujjon, a fülkagylón (Szekanecz Z. 2013).

2. ábra: Az idült köszvény típusos tünetei a (bal) kezeken és a (jobb) lábon

Klinikailag a köszvény általában egy akut rohammal kezdődik. Ennek jellegzetes helye a nagylábujj, de a betegség érintheti a bokákat, térdeket, kézkisízületeket, könyökízületet is. Az ízület beduzzad, felette bőrpír jelentkezik, fájdalmas mozgáskorlátozottság jellemző. A roham provokálásában étkezési vagy alkohola-búzusnak (lásd később) van leggyakrabban szerepe. Lehet, hogy a roham többet nem ismétlődik, de gyakran sorozatban jelentkezik, majd idült köszvény fejlődik ki. Előrehaladott állapotban ízületi károsodás, tófuszok alakulnak ki (2. ábra). Fontos, hogy a köszvényhez elhízás, cukorbetegség, szív- és vesebetegség társulhat (Szekanecz Z. 2013).

A *diagnosztika* alapja, a magas húgysavszint mellett, a kristály mikroszkópos kimutatása az ízületből nyert folyadékban. Újabban hangsúlyosabb szerepet kapnak a képalkotó vizsgálatok is. Az ultrahang és kettős-energiájú CT (DECT) az újabb fejlesztések eredménye (Szekanecz Z. 2013).

A *kezelésben* a gyógyszerek mellett kiemelten fontosak az életmódi, diétás változtatások. A bő folyadékbevitel, fogyás, egészséges táplálkozás (főleg a bel-

sőségek, vörös hús, töményital, sör kerülése) nélkül a gyógyszeres kezelés kevésbé hatékony. A heveny rohamok kezelésére, megfelelő protokoll szerint, a kolchicin, NSGY, súlyosabb esetekben a szteroidok alkalmasak. A normális húgysavszint biztosítására az ún. xantinoxidáz enzimet gátló szereket (pl. allopurinol, febuxosztát) alkalmazzuk. A húgysavszintnek 360 µmol/liter alatt kell lennie. Fontos a társbetegségek felismerése és kezelése is (Szekanecz Z. 2013).

Felhasznált irodalom

1. Géher P, Szántó S. *Kérdések és válaszok a Bechterew-kórról*. SpringMed Kiadó, Budapest, 2010.
2. Poór Gy. *A rheumatoid arthritis szintetikus és biológiai betegségmódosító gyógyszerekkel történő hazai kezelése az EULAR 2019-es ajánlása alapján*. Magyar Reumatol. 2019;61:134-47.
3. Surányi P. *Rheumatoid arthritis*. In: Reumatológia (Szekanecz Z, Nagy Gy, szerk.), Medicina, Budapest, 2019;491-523.
4. Szegedi A, Szekanecz Z. *Psoriasis és arthritis psoriatica*. SpringMed Kiadó, Budapest, 2009.
5. Szekanecz Z, Paragh Gy, Poór Gy. *Köszvény és más kristálybetegségek*. SpringMed Kiadó, Budapest, 2013.
6. Szekanecz Z, Nagy Gy (szerk.). *Reumatológia*. Medicina, 2019a.
7. Szekanecz Z. *Osteoarthritis*. In: Reumatológia (Szekanecz Z, Nagy Gy, szerk.), Medicina, Budapest, 2019b;451-70.
8. Szekanecz Z. *Korai, nem differenciált arthritisek*. In: Reumatológia (Szekanecz Z, Nagy Gy, szerk.), Medicina, Budapest, 2019c;479-90.
9. Tamási L. *Osteoporózis – A csonttrikulás megelőzése és kezelése*; SpringMed Kiadó, Budapest, 2005.

<https://doi.org/10.59424/debreceniszemle/2024/32/3./331-339>

„Ami egynek étel, a másiknak mérgeg” - gondolatok az ételtek okozta adverz reakciókról, intoleranciáról

Barta Zsolt

belgyógyász–gasztroenterológus, címzetes egyetemi docens
Debreceni Egyetem, ÁOK, Infektológiai Kihelyezett Tanszék, Debrecen

Absztrakt

A tápcsatorna hatékonyan dolgozza fel az étrendi összetevőket, a legtöbb esetben megakadályozva a kóros immunválaszok vagy más kóros reakciók kialakulását. A nemkívánatos étkezési reakciók előfordulása azonban folyamatosan növekszik. Jelen írás célja rövid áttekintést adni az immun- és nem immun-háttérű reakciókról, hangsúlyozva a két kategória közötti alapvető különbségeket.

Kulcsszavak: ételallergia, étel intolerancia, lisztérzékenység

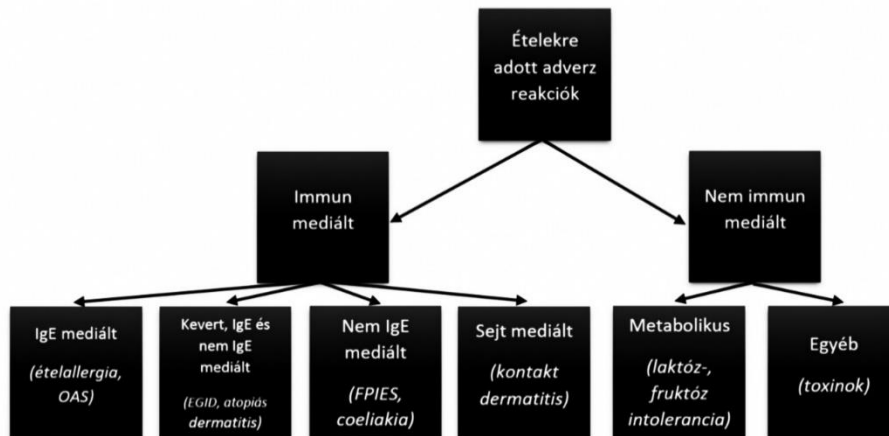
Egyszerűen fogalmazva az egészséges táplálék olyan étel, amely kellően sok energiával lát el, és tartalmazza az összes tápanyagot, amelyre szükség lehet ahhoz, hogy egészségesek legyünk, jól érezzük magunk. De mit is ajánl a szakember? Fogyasszunk minden étkezéshez zöldséget, salátát vagy gyümölcsöt – ezek tele vannak vitaminokkal, ásványi anyagokkal és rostokkal, amelyek jót tesznek az egészségnek, segítik a jóllakottságot, és megóvnak a krónikus betegségektől. A gabonafélék, a kenyér, a tészták, a burgonya nagyszerű energiaforrások. A legjobb, ha teljes kiőrlésű gabonát fogyasztunk, mivel rostot tartalmaznak, és erre is szükség van, hogy az emésztőrendszer megfelelően működjön. A szükséges mennyiség életkortól, testmérettől, nemtől és aktivitási szinttől egyaránt függ. A tej, a joghurt és a sajt kalciumot és fehérjét biztosít. A kalcium egész életen át szükséges az egészséges csontokhoz. A szervezetnek fehérjére van szüksége a növekedés támogatásához és az egészséges test fenntartásához, ezért minden nap szüksége van rá. A hús, a baromfi, a hal, a tojás, a hüvelyesek és a diófélék jók arra, hogy fehérjét vigyünk be az étrendünkbe. Húsételek készítésekor válasszunk sovány húsokat és szárnyasokat. Hetente legalább kétszer fogyasszunk halat. A bab és a tojás jó választás a húsmentes napokra. Az egészséges zsírok elengedhetetlen részei a kiegyensúlyozott étrendnek, de csak kis mennyiségben szükségesek. A változatosság és a mértékletesség a kulcs: a szervezetnek sok különböző tápanyagra van szüksége ahhoz, hogy egészséges maradjon – egyetlen élelmiszer vagy élelmiszercsoport sem tudja mindezt önmagában biztosítani.

Na de az emberek genetikailag (is) egyediek, mindannyian más-más étkezési szokásokkal bírnak. Az „egészséges” élelmiszerek is számos különböző, ter-

mészetben előforduló olyan anyagot tartalmaznak, amelyek egyes emberek számára problémát jelenthetnek, tüneteket okozhatnak vagy akár életre szóló betegségeket is. Nagyon gyakori, hogy időről időre emésztési problémákat vagy más, az elfogyasztott táplálékkal kapcsolatos panaszokat tapasztalunk. (Vojdani et al., 2020)

„Te pedig súlyos betegségbe, bélbajba esel, mindaddig, míg a te béled naponként kimegy a betegség miatt.” (2Krón,21 19.)

Az ételmiszer-túlérzékenység egy összefoglaló kifejezés az ételmiszerekre adott, egyént érintő kóros reakciókra. Amikor egy vegyület vagy anyag nem várt vagy kiszámíthatatlan hatást vált ki, adverz reakcióról beszélünk. Ugyanez történhet ételünk elfogyasztásakor, amikor egyesek változatos tünetekkel, panaszokkal szembesülhetnek. A felnőttek jelentős hányada, akár negyede tapasztal meg élete során valamilyen ételmiszerhez köthető adverz reakciót, amelyek jó részét allergiás eredetűnek vélik, habár a háttérükben csak töredéküknél (kb. 0,1-3%-ban) igazolódik valójában az allergia. Az ételmiszerekkel kapcsolatos adverz reakciók magukban foglalnak minden olyan kóros reakciót, mely egy vagy több szervrendszert érint, és étkezéshez vagy az emésztés folyamatához köthető. Ide sorolhatók többek között a nem immunmediált táplálék intoleranciák és az immunológiai hátterű ételallergiák. Fontos, hogy a táplálékintoleranciák klinikai megjelenésükben gyakran hasonló tünetcsoportot hoznak létre, utánozhatják az immunmediált ételallergiákat, viszont utóbbiakkal szemben a tünetek mennyiségfüggőek, vagyis az elfogyasztott étel mennyiségével arányos a tünetek súlyossága. Az ételintolerancia tünetei, mint például a puffadás, hasi fájdalom és hasmenés, hasonlóak lehetnek az ételallergiáknál tapasztaltakhoz. A mögöttes mechanizmusok és a megfelelő kezelési stratégiák azonban különböznek. (Onyimba et al., 2021; Sicherer et al., 2004)

1. ábra. Az ételekre adott adverz reakciók (OAS: orális allergia szindróma, EGID: eozinofil gyomor-bélrendszeri betegségek, FPIES: étel-fehérje indukálta enterocolitis szindróma)

A vazóaktív aminok, például a tiramin, a szerotonin és a hisztamin jól ismert migrén kiváltói egyes embereknél. Természetes módon jelen vannak az ananászban, banánban, sült húsban, zöldségekben, vörösborsban, avokádóban, csokoládében, citrusfélékben és érett sajtokban. A kis erekre hatnak, és ez lehet az oka annak, hogy egyes embereknél kipirulást, migrént és orrdugulást válthatnak ki. Az Allergia Világszervezet szerint a hisztamin intolerancia (HIT) a nem allergiás étel-miszer-túlérzékenység közé tartozik, és olyan rendellenességként definiálható, ahol a belekben a csökkent hisztamin-lebontó képesség olyan tünetek megjelenéséhez vezet, amelyek csökkent diamin-oxidáz (DAO) aktivitással függhetnek össze. A testtömeg index (BMI) és az életkor nemtől függő módon befolyásolja a DAO-szintet.

A táplálékallergiák előfordulási gyakorisága világszerte növekszik: a leggyakoribb kiváltó élelmiszerek a tej, tojás, földimogyoró, olajos magvak, búza, szója, hal, kagyló és rákok. Érdekes, hogy amíg a tej, tojás, szója és búza allergiát a gyermekek döntő többsége általában „kinövi”, a mogyoró, olajos magvak, halak, rákok okozta allergia éppen fordítva, nagyon gyakran megmarad. Az ételallergia klasszikusan specifikus IgE antitestek termelésével jár. Egyre gyakoribb betegség, amely gyermekeket és felnőtteket egyaránt érint. A legtöbb ételallergia csecsemőkorban, míg az allergiás rhinitis és asztma általában későbbi életkorban kezdődik. Az ételallergia olyan élelmiszerekkel kapcsolatosan jelentkezhet, amelyeket korábban már toleráltak.

Mi az az orális tolerancia? Az ún. orális tolerancia az élelmiszerfehérjékkel szembeni túlérzékenységi reakciók megelőzésére alakulhatott ki és a perifériás

tolerancia egy specifikus típusára vonatkozik, amelyet szájon át adott antigének indukálnak. A bélben sok nem saját antigén található, amelyek képesek immunreakciót kiváltani, és az állandó gyulladás megelőzése érdekében a bél immunrendszerének csökkentenie kell az ezekre az antigénekre való reagálást. Másrészt a fertőzések megelőzése érdekében az immunrendszernek fenn kell tartania a patogén antigénekkal szembeni reakcióképességét is. Az immunrendszer tehát olyan mechanizmusokat fejlesztett ki, amelyekben az orálisan bevitt antigének esetében lokális és szisztémás szinten elnyomhatják az immunválaszokat.

Az ételallergia diagnózis felállítható a klinikai anamnézisből, és különféle diagnosztikai tesztekkel támasztható alá. A kezelés általában magában foglalja a kiváltó élelmiszerek étrendből történő kizárását, de az immunterápia is egyre inkább elérhető. Az IgE által közvetített ételallergia megelőzése bizonyítottan elérhető az élelmiszerek korai bevezetésével. Meg kell jegyezni, hogy az IgG alapú vizsgálat (ami a vérben lévő élelmiszer-antigének elleni IgG antitesteket nézi) esetében nincs bizonyíték arra, hogy az élelmiszer-specifikus IgG antitestek részt vennének bármilyen betegségfolyamatban. Az európai és amerikai, kanadai Allergiai és Klinikai Immunológiai Akadémia is leszögezte, hogy az IgG-vizsgálat nem utal ételallergiára vagy intoleranciára. (Fedor et al., 2019b)

„Mert mindaz, a ki tejjel él, járatlan az igazságnak beszédiben, mivelhogy kiskorú” (Zsid 5,13).

A tejtermékek legalább 6500 éve központi szerepet töltenek be az emberek életében. Viszont legalább 4000 évnyi különbség van aközött, amikor a tejtermelés legkorábbi bizonyítékát ismerjük, és amikor először bizonyítható a laktózbontáshoz szükséges mutációk megjelenése. A laktázhányt a világ legtöbb régiójában, különböző etnikai háttérű embereknél leírták. A laktázperzisztencia-mutációk főleg az európai populációkban – különösen Északnyugat-Európában – és leszármazottjaikban, valamint a Közel-Kelet, a szubszaharai Afrika és Dél-Ázsia egyes részein fordulnak elő. A laktázhány előfordulási gyakorisága magasabb az afrikaiak, az ázsiaiak körében. Nagyon érdekes viszont, hogy évezredek óta foglalkoznak tejtermeléssel, de ma Mongólia lakossága lényegében alig rendelkezik ezekkel a mutációkkal, amelyek lehetővé tennék számukra a laktáz termelését. A magyarázat részben a tejtermékek elkészítésében rejlik, az erjesztés is segíthet, ill. a mongolok bél-mikrobiomjának összetétele jelentősen különbözik a világ más részein élő, „iparosodottabb” étrendet fogyasztó emberektől. A laktázhány előfordulási gyakorisága az életkorral is változik: alacsony a hat évesnél fiatalabb gyermekekénél, de az életkor előrehaladtával nő. A laktóz (tejcukor) érzékenység széles körben elterjedt állapot, de nem „betegség”, és nem is allergia. A laktóz nemcsak a tejtermékekben van jelen, hanem számos más élelmiszerben, így például a felvágottakban is megtalálható, de még a gyógyszerek egy része is tartalmazza. Ezért is érdemes az élelmiszereken, ill. gyógyszeres dobozokban a tájékoztatót elolvasni

(még a hasmenéskor javasolt széntabletta is tartalmazhat laktózt...). A laktózin-tolerancia az enzimhiányok egyik példája, amely tehát akkor fordul elő, ha nincs elegendő laktáz enzim a laktóz megemésztéséhez. Ez puffadást, gázképződést, hasi panaszokat és hasmenést okozhat tejtermékek fogyasztását követően. Egyes esetekben akár fejfájást is. A laktózt a laktáz enzim bontja monoszacharidokká: glükózzá és galaktózzá. A vékonybélben fel nem szívódó laktóz a vastagbélbe kerül. A vastagbélben a laktózt a bélbaktériumok rövid szénláncú zsírsavakká és hidrogén gázzá alakítják. Alacsony vékonybél-laktáz aktivitással rendelkező személyeknél a vastagbél baktériumflóra alkalmazkodhat a tartós laktózbevitelhez, és ez által hozzájárulhat a tünetek előfordulásának és súlyosságának csökkenéséhez. Hogyan igazoljuk a laktóz intoleranciát? A genetikai vizsgálat a laktázgén szabályozó régiójában található C/T-13910 nevű polimorfizmust vizsgálja, ami az elsődleges laktóz intoleranciára való hajlamot vagy annak hiányát igazolhatja. A genetikai teszt pozitivitása csak a hajlamot igazolja, magát a manifeszt laktóz intoleranciát nem. Ehhez ún. kilégzéses tesztek szükségesek: hidrogén és/vagy metán kilégzési teszt. Ezek a speciális tesztek a kilélegzett levegőben a bélből rosszul vagy nem teljes mértékben felszívódó szénhidrátok emésztése során képződő hidrogén (H₂) és metán (CH₄) gáz észlelésére szolgálnak. A hidrogén kilégzési teszt nem invazív, és 20 ppm diagnosztikai határérték mellett 78, illetve 98 százalékos érzékenységgel és specificitással rendelkezik. Az érzékenységet korlátozza az a tény, hogy a betegek egy részének a vastagbél baktériumflórája metánt termel. A pozitív genetikai lelet, illetve a pozitív kilégzéses teszt teszi egyértelművé a diagnózist. A laktáz gén epigenetikai szabályozása kritikus jelentőségűnek tűnik. A felnőttkori laktázperzisztencia autoszomális domináns módonként öröklődik. Az LCT 13910 CC polimorfizmussal rendelkezők esetében gátolt a tejcukor lebontásáért felelős laktáz enzim gén-kifejeződése, így a CC genotípus esetében laktóz-érzékenységről beszélhetünk. Az LCT - 13910:T Európa és Észak-Afrika, az LCT - 13915:G Közép-Kelet, az LCT - 13907:G és LCT - 14009:G Etiópia, Szudán, az LCT - 14010:C Kenya, Tanzánia, Dél-Afrika régiókra jellemző variánsok. A laktóz-malabszorpció másodlagos lehet olyan bélbetegségek miatt, amelyek a vékonybél-nyálkahártya nagy területeit érintik, ilyen lehet sok fertőzés vagy gyulladáshoz vezető kórkép, amelyek a bélhám károsodását okozzák. A laktáz enzim általában az első olyan enzim, amely érintett, feltehetően a bélbolyhon való helyzete miatt. A tüneteket mutató laktóz-malabszorpció esetén a kezelés célja a tünetek megszüntetése. A másodlagos laktóz-malabszorpcióban szenvedő betegeknél az alapbetegség sikeres kezelése a laktázaktivitás helyreállításához vezethet. A laktáz enzimkészítmények bakteriális vagy élesztő béta-galaktózidázok, és laktóz tartalmú élelmiszerekkel együtt szájon át bevehető készítményként kaphatók.

Miért hagyják el oly sokan a tehéntejet a növényi alapú alternatívák, például a szója- vagy mandula- "tej" javára? Sokan azért vásárolnak ilyen termékeket, mert úgy gondolják, hogy ez most divat, vagy, mert azt feltételezik, hogy az ilyen

alternatív „tejek” jobbak az „igazinál”. Ez azonban egyáltalán nem igaz. A szója-tej kivételével a növényi alapú tejek fehérjetartalma jóval alacsonyabb, mint a tehéntejé. És hacsak nincsenek dúsítva, kalcium- és D-vitamin-forrásoknak is szegényesek.

„Levelei szépek és gyümölcse sok, és táplálék vala rajta mindeneknek; alatta árnyéket találta a mező vada, és ágain lakozának az ég madarai, és róla evék minden élő.” (Dán. 4.9)

A fruktóz (gyümölcscukor) számos élelmiszerben megtalálható. Az étrendi fruktóz három formában kerül a táplálékunkba: monoszacharidként (fruktóz), diszacharidként (pl. szacharóz) és polimerláncként, amely több fruktózmolekulából áll (pl. fruktánok).

A fruktóz képes közvetlenül felszívódni a vérbe a gyomor-bél traktusból; a glükóz és galaktóz mellett ez az egyike annak a három étrendi monoszacharidnak, amelyek ezzel a tulajdonsággal rendelkeznek. A magas fruktóz tartalmú élelmiszerek közé tartozhatnak bizonyos gyümölcsök, zöldségek és méz. A fruktózt általában cukorrépából, kukornából és kukoricából nyerik. A fruktóz oldhatóságát és édességét az élelmiszeripar édesítőszerekben használta ki, és különösen népszerű a glükóz és fruktóz keveréke, ami 1970 és 2004 között a teljes édesítőszerfelhasználás százalékában fél százalékponttól 42 %-ra emelkedett. Fruktóz intolerancia esetén különbséget kell tenni a genetikailag meghatározott enzimhiány (örökletes fruktóz intolerancia) és a fruktóz transzporthiány (fruktóz malabszorpció) között. A fruktóz malabszorpció meglehetősen gyakori – az emberek körülbelül 33%-a érintett. A szerzett fruktóz-felszívódási zavar nincs összefüggésben az örökletes fruktóz intoleranciával, amelyet a fruktóz-1-foszfát-aldoláz enzim genetikai hiánya jellemez; ez születéstől fogva betegséget okoz. Ennek a prevalenciája Közép-Európában körülbelül 1:20000. A táplálék elfogyasztásából származó fruktóz metabolizálódik: először fruktóz-1-foszfáttá alakul át. Az aldoláz B enzim felelős a következő konverziós szakaszért. Ez az enzim a máj, a vese sejtjeiben és a vékonybél nyálkahártyájában található, és a fruktóz-1-foszfátot glicerinaldehidé és dihidrox-aceton-foszfáttá hasítja. Ha az aldoláz B enzim genetika miatt súlyosan károsodott, az a fruktóz-1-foszfát felhalmozódásához vezet a sejtekben, ami komoly toxikus hatással jár. Ezen kívül a megnövekedett fruktóz-1-foszfát szint gátolja a glikolízist. A hepatotoxikus metabolitok hipoglikémiát okoznak, a fruktóz krónikus expozíciója hepatomegaliához és progresszív májelégtelenséghez vezethet. A csecsemőknél miután elválasztják, és fruktózt tartalmazó bébiétellel etetik őket, előfordulhat kifejezett hipoglikémia hányással, verejtékezés rohamokkal, neurológiai tünetekkel, sőt görcsrohamokkal, letargiával. A veleszületett fruktóztolerancia nem gyógyítható, de szigorú fruktózmentes diétával teljes értékű élet biztosítható. A szerzett fruktóz-felszívódási zavart az okozza, hogy gátolt a felszívódása a lumenből, ami a fruktóz felhalmozódását eredményezi a bélben. Az ebből eredő ozmotikus nyomásváltozás a víz beáramlását okozza a

lumenbe, ami a tünetekhez vezet. Egészséges betegeknél a szérumban a fruktóz koncentrációja körülbelül $8,1 \pm 1,0 \mu\text{mol/l}$, a cukorbetegknél pedig körülbelül $12,0 \pm 1,0 \mu\text{mol/l}$. A fruktóz felszívódásának mechanizmusa enzimekhez kapcsolódik. Összesen hat GLUT (glükóz transzporter) képes a fruktóz szelektív szállítására. A lumenben a fruktóz koncentráció hatással van a bél mikrobiom összetételére is. A fruktóz-malabszorpciós tünetek súlyossága dóziszfüggő is. Ezt befolyásolja a bélben való áthaladás sebessége – ilyenkor a fruktóz fokozott fermentációja a gyors bélben való áthaladási idő miatt fordulhat elő, így a vastagbélbe jut, mielőtt felszívódna. Fontos a zsigeri túlérzékenység: a gyomor-bél traktus idegpályái érzékenyebbek válnak a stimulációra, ami túlzott reaktivitást és fájdalom-érzetet eredményez. Nem elhanyagolható az sem, ha a vékonybélben lévő túlszaporodott baktériumpopulációk fermentálhatják a fruktózt, mielőtt az felszívódhatna a GLUT5-ön keresztül. Korábban a fruktózt főként a májban metabolizálódónak tartották; azonban a plazma fruktóz szintje sokkal alacsonyabb, mint a portális vénában és a bél lumenében. A legújabb eredmények kimutatták, hogy a bél a fruktóz anyagcserében is fontos szerepet játszik. A kilégzési tesztek egyáltalán nem tökéletesek, de a legjobb elérhető eszközök a fruktóz intolerancia diagnosztizálására. A felszívódási zavar jelenléte és a tünetek megjelenése a kilégzési teszt során biztosítja a legjobb objektív bizonyítékot és tünet-korrelációt a fruktóz intoleranciára vonatkozóan, és ez segít elkerülni az empirikus vagy szükségtelenül korlátozó diéták alkalmazását. Egy 25 g fruktóz adag 10%-os oldatban oldva általánosan elfogadott mint a megfelelő fruktózdózis a H₂ és CH₄ kilégzési vizsgálat klinikai felhasználására, gyermekgyógyászatban 0,5-1 g/ttkg dózist javasolnak 10-15 g maximális dózissal. A kezelés a fruktózzegény étrendet, diétát jelenti, egyénre szabottan. Fruktóz-malabszorpció esetén a megengedett gyümölcs-cukor bevitel legfeljebb 50 gramm, mert 50 gramm felett egészséges embernél is emésztési problémákat okozhat a fruktóz fogyasztása. Segítség lehet a xilóz-izomeráz, mely segít a fruktózt glükózzá alakítani. Az exogén és endogén fruktóz anyagcserével kapcsolatos kutatások legújabb eredményei nagyon érdekes témák. A fruktózbefitel és a különböző anyagcsere-betegségek közötti összefüggés ismert, a vékonybél lényegében „fruktózzá alakítóként” működik. A fruktóz és a zsírmáj kapcsolata is egyre világosabb. (Benardout et al., 2022)

„A mi mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma” (Mt 6,11).

A lisztérzékenység, más néven coeliakia (gluténszenzitív enteropathia) széleskörűen ismert betegség, mégis számos tévhit övezi. Bármely életkorban jelentkező, több szervrendszert érintő, változatos formákban mutatkozó autoimmun betegség, amelyet sokan tévesen csak a tápcsatornára korlátozódó kórfolyamatként ismernek. Ez az egyik leggyakoribb autoimmun betegség. Magyarországon is kb. minden századik embert érint, gyakran egész családokat, de sajnos csak az esetek kis hányada kerül felismerésre. A közhittel szemben nem egyszerű ételintolerancia, és nem is allergia, hanem öröklött; genetikai alapon, provokáció hatására (a búza,

rozs, ill. árpa glutén-fehérjéinek fogyasztásával) kialakuló betegség, ami a vékonybél gyulladásával és így bolyhainak pusztulásával jár, de számos egyéb szervet is érinthet. A betegség változatos klinikai formákban jelentkezhet: a klinikai kép a súlyos, teljes felszívódási zavartól a tünetmentességig változhat. Bizonyos gének hordozása szükséges a betegség kialakulásához, de hogy pontosan mi indítja el a manifeszt betegséget, az máig nem ismert. A kórfolyamata hátterében feltehetőleg molekuláris mimikri állhat. Kialakulásában a genetikai tényezők közül bizonyos HLA-allélek megléte nélkülözhetetlen. A klinikai tünetek a gluténfogyasztás megkezdése után bármely életkorban és mindkét nemben jelentkezhetnek, bár a betegek többsége nő. A páciensek többnyire enyhe emésztési panaszok, fáradékonyosság miatt fordulnak először orvoshoz, és a leggyakoribb klinikai megjelenési forma napjainkban minden életkorban a laktóz (szekunder) emésztési zavara és a vashiány, illetve gyerekeknél fejlődési zavarok is előfordulnak. Érdekes módon a betegek jelentős részének nincs emésztőszervi tünete, a betegség más problémát okoz: bőrbetegség, idegrendszeri betegség, máj-, ill. vesebetegség, csonttritkulás, vérszegénység, infertilitás, daganatos betegség, immunhiány vagy más autoimmun betegség (1-es típusú cukorbetegség, pajzsmirigybetegek, Sjögren szindróma) egyaránt előfordulhat, ezért a kivizsgáláskor ezekre is figyelni kell. A kifejezett felszívódási zavarral járó forma gyakoribb a fiatal gyermekeknél és nőknél szülés után, de a betegség komolyabb klinikai panaszok nélkül is hosszabb ideig, akár évtizedekig fennállhat. A diagnózis felállítása különös körültekintést igényel, mert életre szóló kezelési indikációt jelent. A bizonyításhoz a vékonybélből történő mintavétel és szövettani vizsgálat alapvető. Labor (szerológiai) diagnosztikája érzékeny, és fajlagos ellenanyagok (antitestek) kimutatásán alapszik, így az úgynevezett endomysium ellenes antitestek (EMA), illetve az úgynevezett transzglutamináz-2 (tTG) ellen termelt antitestek meghatározásán. Kétes esetben akár a genetikai vizsgálatot is elvégzik. Alapvetően a „gyógymód” az élethosszig tartó diéta: amennyiben nem jut glutén a szervezetbe, a kórfolyamat önmagától leáll, a betegségi tünetek pedig megszűnnek. A glutén elhagyása nem okozhat problémát - feltéve, hogy ezután nem kizárólag a bolti gluténmentes késztermékekre hagyatkozunk, amelyeknek magas lehet a só- vagy cukortartalmuk és számos adalékanyagot is tartalmazhatnak. Azoknál, akik nem reagálnak a diétára, az autoimmun betegségekben alkalmazott gyógyszereket alkalmazzuk, ill. szükség lehet a következményes hiányállapotok rendezésére is. Kísérletes próbálkozások vannak a rendellenes bélnyálkahártya-barrierműködés helyreállítására, gluténfehérjék emésztésének segítésére, akár immunszuppresszív kezelésekre is, de ezek csupán kis mennyiségű expozíció esetén hatásosak.

Létezik, egy ún. nem coeliakiás gluténérzékenységnek (NCGS) nevezett állapot is. Ilyenkor az emberek glutén fogyasztása után olyan tüneteket tapasztalnak, mint puffadás, hasi fájdalom és hasmenés, még akkor is, ha nem szenvednek coeliákiában vagy búzaallergiában. Az ebben szenvedők száma még nem ismert,

de feltételezések szerint a lakosság akár 6%-át is érintheti. Az NCGS a coeliákiához hasonló tüneteket okozhat, például puffadás, hasi fájdalom, hasmenés és fáradtság. Viszont nincs se szerológiai markere, se szövettani elváltozások nem láthatók a vékonybélből vett mintákban. NCGS esetén egyre több evidencia szól immunológiai diszfunkciók mellett, a jellemzők alapján inkább az innate immunrendszer működési zavarával. Még több kutatásra van szükségünk ahhoz, hogy teljes mértékben megértsük az NCGS mögött meghúzódó okokat. Az állapot diagnosztikai kritériumait és előfordulási gyakoriságát még mindig vitatják. (Fedor et al., 2019a)

Az evés az egyik elsődleges és alapvető tevékenység, amelyet az emberek végeznek az életben maradás érdekében. Az elmúlt évszázad során a lakosság étkezési szokásai drasztikusan megváltoztak, és ez egybeesik a betegségmintázatokban megfigyelhető lényeges változásokkal. A változások többszörözők, némelyik azzal függ össze, hogy az emberek mit és milyen mennyiségben választanak enni, és hogyan dolgozzák fel az élelmiszereket. Az élelmiszerre adott nemkívánatos adverz reakciók az immunrendszer részvételével vagy anélkül jönnek létre. Számos gasztrointesztinális és extraintesztinális klinikai megnyilvánulása van, és gyakoriságuk növekszik. Az ilyen reakciókat megfigyelők hajlamosak korlátozni az étrendjüket annak érdekében, hogy javítsák tüneteiket még akkor is, ha csak öndiagnózis alapján döntenek erről. A gluténmentes diéta egyike azoknak a diétáknak, amelyeket gyakran választanak, de gyakran anélkül, hogy gluténnal kapcsolatos betegségeket orvos diagnosztizálta volna. Ez a diéta jelenleg az étkezési divatot/trendet képviseli sokak számára, akik egészségesebbnek, hasznosnak tartják pl. a fogyásban, sőt a sportteljesítmény javításában is...

Felhasznált irodalom

- Benardout, M., Le Gresley, A., ElShaer, A., and Wren, S.P. (2022). Fructose malabsorption: causes, diagnosis and treatment. *Br J Nutr* 127, 481-489.
- Fedor, I., Zold, E., Barta, Z. (2019a). [The extraintestinal spectrum of gluten sensitivity]. *Orv Hetil* 160, 1327-1334.
- Fedor, I., Zold, E., Barta, Z. (2019b). Food-specific IgG Antibodies in Crohn's Disease: What Came First, the Chicken or the Egg? *Intern Med* 58, 2123.
- Onyimba, F., Crowe, S.E., Johnson, S., and Leung, J. (2021). Food Allergies and Intolerances: A Clinical Approach to the Diagnosis and Management of Adverse Reactions to Food. *Clin Gastroenterol Hepatol* 19, 2230-2240 e2231.
- Sicherer, S.H., Teuber, S., and Adverse Reactions to Foods, C. (2004). Current approach to the diagnosis and management of adverse reactions to foods. *J Allergy Clin Immunol* 114, 1146-1150.
- Vojdani, A., Gushgari, L.R., Vojdani, E. (2020). Interaction between food antigens and the immune system: Association with autoimmune disorders. *Autoimmun Rev* 19, 102459.

<https://doi.org/10.59424/debreceniszemle/2024/32/3./340-347>

A vallásközi párbeszéd intézményes formái, mint a társadalmi megbékélés eszközei a Közel-Keleten és Észak-Afrikában*

Szuromi Szabolcs Anzelm, O.Praem.

kutatóközpont-vezető egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest; az *Academia Europaea* (London) rendes tagja

Absztrakt

A vallásközi párbeszéd egyre meghatározóbb szerepet kap a 21. században. Annak ellenére, hogy intézményes kezdetei a 12. századig nyúlnak vissza, mégis a társadalmi, kulturális, vallási és politikai kapcsolatok területén kifejtett hatása leginkább a 20-21. században érzékelhető. Sajátosan igaz ez az ún. „Ábrahám-vallások” viszonyára. A Közel-Keleten és Észak-Afrikában a 2010-es évektől zajló események különösen is hangsúlyossá teszik ezeknek a vallási síkon folytatott eszmecsereknél a jelentőségét.

Kulcsszavak

vallási párbeszéd, Ábrahám-vallások, Apostoli Szentszék, vallásközi együttélés, vallási tolerancia

Bevezetés

„Az emberek mindig is törekedtek a tökéletességre azért, hogy olyan kulturális vagy jogi struktúrákat hoztak létre, amelyek formálják társadalmukat és kezelik az esetleges különbségeket (...). Feladatunk az emberiség végső (túlvilági) céljának az elérése, az ideális evilági társadalom megteremtésével. Egy olyan társadalomnak, amely a világegyetem Teremtőjétől származó erkölcsi elveken és értékeken alapul (...). Ezt az egységet, a megértés és az egymás iránti kölcsönös szeretet gyakorlásán keresztül érhetjük el, amely szemlélet szíve az őszinteség és a felebarátság (...), írja Mohammad Hussein Al-Ansari ajatollah 2014-ben.¹ Átte-

* Készült a *Collegio S. Norberto*-ban (Róma) és a *Wilmington Community of St. Michael's Abbey of the Norbertine Fathers*-ben (Los Angeles, CA), a Magyar Katolikus Teológiai Tanárok Konferenciájára (Budapest, 2024. január 25-26.). A francia nyelven, a *Dialogue interconfessionnel et coexistence au Moyen-Orient et en Afrique du Nord* (Lake Havasu City, AZ – Paris – Beirut – Baabda, 2024. február 6.) című konferencia keretében elhangzott előadás magyar nyelven átdolgozott változata.

kintve azonban a Közel-Kelet és Észak-Afrika történelmét és jelenét, méltán feltehető a kérdés, hogy vajon tényleg van-e lehetőség egy, az idézetben szereplő társadalom létrehozására, és azon belül a béketeremtésre. Ha pedig igen, akkor a vallásközi párbeszéd intézményes formái milyen módon járulhatnak hozzá ennek az előmozdításához. Nem kérdéses, hogy számos formában és szinten folynak vallásközi dialógusok az említett régióban, különösen az ún. „Ábrahám-vallások” között (zsidó, keresztény, muzulmán), tekintettel mind a történelmi, a kulturális, a meghatározott vallási tartalmat, mind a mindennapos társadalmi kapcsolatokat érintő területekre. Jól láthatóan létrejöttek olyan vallásközi és nemzetközi fórumok melyek keretében ténylegesen érvényesül a kölcsönös tiszteleten alapuló dialógus. Azonban az is érzékelhető, hogy az elméleti – akár hivatalos, akár tudományos, akár magán – szinten történő párbeszéd eredményeinek átültetése a teljes közösségek mindennapos együttélésének területére, továbbra is konfliktushelyzetek között zajlik. Ezek a konfliktusok pedig mind a mai napig jelentős befolyással vannak az említett régió országainak a belső működésére, egymáshoz és más régiókhoz való viszonyára. Érdeemes tehát megvizsgálni mind a párbeszéd intézményes formáit és szintjeit, a párbeszéd területeit és határfokát, mind a vallási párbeszéd alapját képező közös témákat azért, hogy a békeépítés feltételeiről megállapításokat tehesünk.

A párbeszéd intézményes formái a Katolikus Egyház működésén belüli hierarchikus rendben

A Katolikus Egyház a II. Vatikáni Zsinat óta (1962-1965) a legfelső szinten szervezett formában folytat vallásközi párbeszédet, különösen az ún. „Ábrahám-vallások”-kal (vö. *Nostra aetate* kezdetű nyilatkozat)². Természetesen az ez irányú tevékenység 20–21. századi formája nem előzmények nélküli. Ezek között említhetjük a zsidó–keresztény párbeszéd történelmi állomásait³ vagy a premontrai rendi Havelbergi Szt. Anselm (†1158)⁴ tevékenységét, illetve Assisi Szt. Ferenc (†1226) szentföldi és egyiptomi látogatását (1219), valamint a ferences misszionáriusok muzulmán területen folytatott munkáját (már 1217-től).⁵

A Katolikus Egyház hierarchikus rendszerén belül legfelül a Római Kúria azon szervezeti egységei helyezkednek el, amelyek a katolikus–zsidó–muzulmán

¹ Al-Ansari, Mohammad Hussein: *Who & Why? Islamic Creed Answers*, Najaf 2014, 7.

² Conc. Vaticanum II, *Nostra aetate* (28 oct. 1965), nn. 3-4.

³ Pelikan, Jaroslav: The Jewish – Christian Dialogue in Historical Perspective. *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences*, 32/7. (1979) 18-30; vö. Kessler, Edward: *An Introduction Jewish-Christian Relations*, Cambridge 2012.

⁴ Sigler, Sebastian: *Anselm von Havelberg: Beiträge zum Lebensbild eines Politikers, Theologen und königlichen Gesandten im 12. Jahrhundert*, Düren-Maastrich 2005.

⁵ de Vitry, Jacques: *History of the Orient in St. Francis of Assisi: Omnibus of Sources*, Cincinnati, OH. 2008.

párbeszédben, valamint a közel-keleti és észak-afrikai régióban ökumenikus párbeszédet érintő kompetenciakörrel rendelkeznek. Ezt jelenleg részleteiben a Ferenc pápa (2013-) által a Római Kúriáról 2022. március 19-én kiadott *Praedicate Evangelium* kezdetű apostoli konstitúció⁶ 147–152. cikkelye szabályozza.⁷ Ide tartozik az Államtitkárság (amelynek három szekciója közül kettő érintett a témakörben: az államokkal és nemzetközi szervezetekkel fenntartott kapcsolatokért felelős szekció és a Szentszék diplomáciai személyi állományának szekciója)⁸, a Vallásközi Párbeszéd Dikasztériuma (amely irányítja és felügyeli a vallásközi dialógus hivatalos formáit a Katolikus Egyházon belül), a Keresztény Egység Előmozdításának a Dikasztériuma (amelynek tevékenységi köre a keresztény egyházakkal történő párbeszéden túl kiterjed a katolikus–zsidó dialógus koordinációjára is), a Hittani Dikasztérium (ami a hitletétemények őrzésén túl olyan elveket rögzít, amelyek más vallások tanításának és identitásának normatív tiszteletben tartására irányulnak), a Keleti Egyházak Dikasztérium (mely ebben a témában sajátosan a keleti sajátjogú egyházaknak az adott területen jelentős számban jelenlévő más felekezetekkel folytatott kapcsolatépítésben is illetékes) és az Evangelizáció Dikasztériuma (amely miközben a missziós területeken jelenlévő egyházi hierarchia működését felügyeli, általánosságban foglalkozik az adott régió vallási közösségeivel fennálló kapcsolatok erősítésével).

A következő szinten azoknak az országoknak a püspöki konferenciái helyezkednek el, amelyek vagy az említett régió területéhez tartoznak, vagy azok az országok, melyek területén jelentős létszámú zsidó, illetve muzulmán közösség működik. Ezeken a helyeken – a sajátos körülmények figyelembevételével – különleges szerepet töltenek be a püspöki konferenciák általi hivatalos tárgyalások; a hasonló értékekre építő és azokat kölcsönösen védő megállapodások vagy állásfoglalások, továbbá a meghatározott közös célok mentén (pl. szociális, egészségügyi, stb.) történő együttműködések.

A hierarchikus rendszeren belül a legközvetlenebb kapcsolatok az egyházmegyei, illetve a helyi egyházi szervezet szintjén valósulnak meg. Ezek a mindennapos békés egymás mellett élés előmozdításának a leghatékonyabb, gyakorlati eszközei.

⁶ Franciscus, Const. Ap. *Praedicate Evangelium* (19 mart. 2022).

Communicationes, LIV/1. (2022) 9-81.

⁷ Részletesen vö. Szuromi, Szabolcs Anzelm: The reorganized structure and functioning of the Roman Curia – a comparative analysis in the light of earlier canon law sources, *Folia Theologica et Canonica* XII. (2023) 133-148.

⁸ Aumenta, Sergio F.: La Segreteria di Stato nella Cost. apost. *Praedicate Evangelium*, *Ius Ecclesiae*, 34. (2022) 461-490; vö. Szuromi, Szabolcs Anzelm, Las características del funcionamiento del Secretario de Estado en comparación con las Constituciones Apostólicas “Pastor Bonus” y “Praedicate Evangelium”. *El funcionamiento de la Curia Romana a la luz de las disposiciones de la Constitución Apostólica “Praedicate Evangelium” III*, Los Angeles, CA – Ciudad de México – Trujillo [videoconference: 2023. február 15.].

A párbeszéd egyes szintjeit műfaj szerint is meg lehet különböztetni. Ide sorolható a hivatalos forma, amely a fenti, hierarchikus intézményes rendszer kezei között történik. Azonban nagyon komoly szintet képvisel a tudományos – vagy más néven: teológiai – eszmecsere köré. Valójában az „Ábrahám-vallások” közötti hivatalos dialógushoz az adott felekezetek hittudósai közötti megbeszélések tudják megadni a bizalmi légkört és a tartalmi alapokat. Mindezen túl nem hanyagolható el az ún. magán-párbeszéd sem, amely az egyes közösségek tagjainak egymás mellett élésén és együttműködésén nyugszik, egészen a mindennapos családi kapcsolatokig és kötelékekig.

Az Ábrahám-vallások egymáshoz való viszonya

Ahhoz, hogy a három Ábrahám-vallás (zsidó, keresztény, muzulmán) egymáshoz való viszonyáról beszéljünk, fontos meghatározni a viszonyok a megkülönböztető jegyeit. Természetesen lehetséges nagy általánosságban az említett három világvallás kapcsolatáról beszélni, azonban az egyedi irányzatok, a különböző régiókon és országokon belüli sajátos kérdések és körülmények figyelmen kívül hagyásával legfeljebb egy elméleti viszonyt tudunk leírni. Ez – az egyes sajátosságok szem előtt tartásával – jóval árnyaltabb képet mutat. Éppen a 2023. október 7-i megrázó események és az azt követő eltérő társadalmi reakciók világítottak rá, hogy az elméleti szinten a másik vallási meggyőződésének a tiszteletben tartására felépült II. világháborút követő nyugati közgondolkodás egyedi esetben milyen szélsőséges meghasonlásokra képes. Éppen ezért az Ábrahám-vallások közötti tényleges viszonyrendszer összetettségét legalább három megközelítési szögből szükséges egyszerre vizsgálni.

1. Az Ábrahám-vallások közé tartozó vallási közösségek különböző csoportjai vizsgálhatók az identitásukban eltéréseket tartalmazó számos *irányzat* egyediségének az elemzésével. Azaz, tekintettel kell lenni az egyes zsidó vallási irányzatok teológiai, kulturális, stb. különbségeire (vö. ortodox, ultraortodox, hászid, neo-ortodox, progresszív, konzervatív, rekonstrukcionista, neológ stb.)⁹; ugyanúgy, ahogy a kereszténységen belüli nagyobb (vö. ortodox – katolikus – protestáns), és az azokon belüli nagyszámú kisebb irányzat közötti eltérésre¹⁰; vagy az iszlámon belüli síita és szunnita közösségek, valamint azok irányzatainak egyediségére.¹¹ Sőt, mindezen túl, önállóan mérlegelésre szorul az a szellemi és

⁹ Vö. pl. Dosick, Wayne: *Living Judaism: The Complete Guide to Jewish Belief, Tradition and Practice*, New York 2007; Robinson, George: *Essential Judaism: A Complete Guide to Beliefs, Customs and Rituals*, New York 2000.

¹⁰ Vö. pl. Gunton, Colin E.: *The Cambridge companion to Christian doctrine*, Cambridge 1997; Ratzinger, Joseph: *Introduction To Christianity* (Communio Books), San Francisco 2004.

¹¹ Vö. pl. Hassan, Riaz: *Faithlines: Muslim Conceptions of Islam and Society*, Oxford 2002.

gondolkodásbeli közeg, amelyet az egyes vallási irányzatok politikai vetülete hoz létre, mindössze közvetett kapcsolatban a meghatározott hittartalommal. A teológia területén folytatott vallásközi párbeszéd elsősorban a hívő emberi életen, az Isten feltétlen szeretetén és mindennek az intellektus szintjén történő vizsgálatát jelenti, éppen ezért a dialógus nagyon hatékony eredményeket tud elérni. A vallási irányzatok politikai vetülete területén folytatott párbeszéd – éppen a *politikum* miatt – jóval nehezebb (vö. politikai iszlám)¹².

2. *Forma* szerint is vizsgálhatjuk az Ábrahám-vallások közötti viszonyrendszereket. Ezeknek hátterét is képezheti, de hatását is jelentheti a hozzájuk kötődő kulturális környezet. Végül itt is szükséges megemlíteni a *politikumra* gyakorolt befolyást. A meghatározott tartalmú *hit*, amely a vallási közösség identitását jelenti, egyúttal társadalomformáló erő is, amely adott kultúrkörbe (vagy eltérő kultúrkörökbe) illeszkedik, és ezzel további egyedi jellegzetességeket épít be magába a hitnek a gyakorlásába, azaz a Szenttel való viszony kifejezésébe. Majd ugyanez a hitbeli magatartás visszahat a befogadó *kulturális közegre* is. Ebben a miliőben fogalmazódnak meg a mindennapi étellel való foglalkozás alapvető kijelentései, amelyek már a *politikum* – vagy, ha együttélési normákban fogalmazódik meg, akkor a jog – területéhez tartoznak. Az Ábrahám-vallások mindegyikében megtalálható ez a hármasság, vallási közösségtől, földrajzi környezettől, és koroktól függő mértékben. A közös vallási alapelvek és a hasonló kulturális adottságok segíthetik a dialógust, valamint a békés együttélés előmozdítását.

3. A közösségek eltérő adottságainak és társadalmi helyzetének is jelentős szerepe van a vizsgált viszonyrendszerre. Így a többségi vagy kisebbségi státusz, a történelmi vagy politikai alapon kialakult státusz, valamint a szekularizált és a vallásos társadalmon belüli státusz is eltérő körülményeket és feltételeket teremt a párbeszéd terén. Jól látható, hogy a kisebbségi státuszban lévő közösségek között jóval erősebb az együttműködés, mint a többségi és kisebbségi közösségek viszonyában. A történelmi közösségek működése egyfelől mindig gyengébb pozíciót jelent a dialógus folyamán a politikailag támogatott közösségekkel történő összehasonlításban. Másfelől, a történelmi közösségek közötti kapcsolatokat önmagukban is megterhelik a korábbi időszakok sérelmei által egymásnak okozott sebek. Ahhoz, hogy a békeépítés dialógusa megkezdődhessen, elengedhetetlen az az empatikus magatartás, amely lehetővé teszi az utóbbiakon történő felülemelkedést. A legnagyobb feszültség ebben a hármasságban egyértelműen a szekularizált és a vallásos társadalmon belüli viszonyt jelenti. Ez jól érzékelhető a nyugati típusú szekularizált (poszt-keresztény) társadalom és a keleti típusú, nemcsak elméleti, hanem a mindennapi gyakorlat szintjén is vallásos közösségek 20. és 21. századi – különösen a legutóbbi évtizedben – egymással szembeni konfliktusaiban.

¹² Ayubi, Nazih: *Political Islam*, London 1991, 5-7.

A párbeszéd területei

A fenti, elvi megalapozás alapján a vallásközi párbeszéd társadalmi megbékélést előmozdító területeiként mind magát a teológiai (*vallási*), mind a társadalmi (*közösségi*) szempontot nevesíthetjük. Az Ábrahám-vallások vonatkozásában a vallási területen folytatott párbeszéd konkrét alapját képezik¹³ 1) a felek részéről hasonlóan értelmezett biblikus helyek tanítása, amelyek a zsidó–keresztény kapcsolatban az ószövetségi helyeket jelentik¹⁴, a keresztény–muzulmán kapcsolatban az ó- és újszövetségi helyeket¹⁵, valamint az ókeresztény irodalmi forrásokat és értelmezésüket foglalják magukban; 2) az egyistenhitből fakadó emberi kötelességek és jogok bemutatása; 3) a vallási tanításból fakadó közös erkölcsi előírások kifejtése és hangsúlyozása.¹⁶ Az Ábrahám-vallások között, a társadalmi területen folytatott párbeszéd számára a legfontosabb négy pillér: 1) az egyén és a közösség egymáshoz való viszonyának a bemutatása; 2) a békeépítés mint társadalmi kötelezettség; 3) a vallási, nyelvi, népi vagy törzsi kultúra kölcsönös megbecsülése; 4) a személyek egyedi értékének a kifejezése.

Természetesen a felsorolt alapelveket szem előtt tartó dialógus határfokát több körülmény is befolyásolja. Vagyis figyelembe kell venni az adott vallási közösség konkrét irányzatának (1), a közösség elhelyezkedése szerinti országnak (2), a párbeszédet folytató vallási képviselő személyes meggyőződésének (3), a párbeszédben felhasznált vallási–teológiai műfajoknak (4), az ezeken belüli eltérő témáknak (5) a sajátosságait. Mindezeket túl elengedhetetlen feltétel a kölcsönös teológiai felkészültség (6), egymás vallási identitásának és meghatározott tartalmú teológiai tanításának a tiszteletben tartása (7), a kölcsönös történelmi sérelmeken való felülemelkedésre való készség (8), és a dialógus folyamán megnyilvánuló őszinte és hiteles magatartás.¹⁷

¹³ Az azonos fogalmak közötti jelentéstartalmi eltérésekhez részletesen vö. *Lexikon des Dialogs. Grundbegriffe aus Christentum und Islam* (szerk. Heinzemann, Richard), I-II. Freiburg-Basel-Wien 2014.

¹⁴ Pl. Neudecker, Reinhard: Die theologischen Beziehungen zwischen Christentum und Judentum – ein unerwünschtes Thema im jüdisch-christlichen Dialog?. *Oriental Studies and Interfaith Dialogue. Essays in Honour of József Szécsi* (szerk. Hidvégi, Máté), Budapest 2018, 447-463.

¹⁵ Pl. Rózsa, Erzsébet N.: How Islam and Christianity Perceive Each Other? Reflections on the Relationship of Two Monotheistic Religions. Hidvégi (2018), 543-555.

¹⁶ Szuromi, Szabolcs Anzelm: The prayer that unites the three Abrahamic religions (Judaism, Christianity and Islam). *The Abrahamic religions and dialogue*, Budapest – Al-Kut [videoconference: 2022. június 1.].

¹⁷ Szuromi, Szabolcs Anzelm: Common Values and Mutual Respect based on the daily Prayerful and Religious Life (Cohabitation of Jewish, Christian and Muslim communities). *Coexistence and Tolerance are the Divine Relations Message to Humanity*, Al-Kut [videoconference: November 18th 2021].

A konkrét témák és programok

Az elmúlt egy évtizedben világos kifejezésre jutott az az igény, hogy az Ábrahám-vallások közötti párbeszéd szervezett, tudományos (komparatív teológiai) formában is megerősödjék. Ezért a korábbi európai (vö. Róma, Toulouse) és USA-beli (Chicago, Ill.) központok mellett, amelyek a nyugati típusú gondolkodás oldaláról közelítették meg a dialógus kérdését, 2017 és 2023 között több vallásközi párbeszédre szakosodott – nem a hivatalos szintet képviselő – új intézet és kutatási program jött létre Irakban, megjelenítve a közel-keleti térség kulturális hagyományain alapuló szempontrendszert. Ezek közül az első a *Christian Dialogue of the Hussein Institute for Dialogue and Peacebuilding Imam Hussein Holy Shrine* (Najaf, Irak), amelyet Sayyed Salih Al-Hakim ajatollah (†2023) alapított 2017-ben. Az intézet keretében önálló keresztény kutatási program is indult, amelyre jelen sorok szerzőjét kérték fel 2023. március 16-i hatállyal. Itt kerül megrendezésre évente a *Najaf World Conference on Freedom of Opinion and Coexistence* (legutóbb 2023. szeptember 29-30-án).¹⁸ Sayyed Salih Al-Hakim ajatollah halálát követően az intézet vezetését Sayyed Izz al-Din Al-Hakim ajatollah vette át.

A második intézet a *Center of Islamic and Christian Dialogue*, amelyet Talib Z. Almosawi, akkor a *Kut University College* rektora (jelenleg az igazgatósági tanács elnöke) és jelen sorok szerzője alapított 2018-ban az említett egyetemen, a *Wasit State University* (Al-Kut) együttműködésével¹⁹. A központ éves szinten rendez nemzetközi konferenciát (legutóbb 2023. szeptember 26-27-én).

A harmadik intézet a *Center for Interfaith Dialogue of the 'Abraham' Religions*. Ezt közös kezdeményezéssel hozta létre 2021-ben Mazin Hasan Alhasan, a *Wasit State University* (Al-Kut) rektora és jelen sorok szerzője, együttműködésben a *Kut University College*-dzsál (Al-Kut) és az *Al-Nisour University College*-dzsál (Bagdad). A központ évente egy régió belüli és egy nemzetközi konferenciát tart (a legutóbbi, régió belüli tudományos eszmecsere 2024. április 20-án került sor Bagdadban, a békés együttélés vallási alapjai témában).

A felsorolt három intézetben az utóbbi öt évben elemzett témák között helyet kapott az irgalmas Istenről alkotott kép bemutatása (1); a Boldogságos Szep-lőtelen Szűz Mária személyének az elemzése (2); a három Ábrahám-vallás stabil teológiai tanításának a kölcsönös tiszteletben tartása melletti érvelés (a változó, korhoz kötött tanítás területén történő közös álláspontok kialakítására való törekvéssel együtt); a teremtett személy tiszteletének a kérdése (4); a mártírok és a

¹⁸ Szuromi, Szabolcs Anzelm: Principles of Freedom of Opinion and Religious Coexistence. *Najaf World Conference on Freedom of Opinion and Coexistence*, Najaf (2023. szeptember 29.).

¹⁹ A kutatóközpont első publikációja: Al-Hully, Alan: *Jesus Christ in Islamic Perception. A Detailed Study of Muslim – Christian Coexistence through the Holy Quran and Islamic Heritage*, Al-Kut 2019.

szentéletű személyek tiszteletének a leírása (5); a szent könyvek kölcsönös tiszteletének hangsúlyozása (6), hasonlóan a szent helyek kölcsönös tiszteletéhez (7). Kiemelésre került, hogy a vallásszabadság nem jelentheti a másik vallási meggyőződésének a megsértését (8). Mindez kiegészült az Ábrahám-vallások mindennapos vallási élete területén megmutatkozó hasonlóságok áttekintésével, a nap imádsággal való megszentelésének (9), az alamizsnálkodásnak (10), a böjtölésnek (11) és a zarándoklat jelentőségének (12) a területén. Mindhárom intézet kutatásainak egyik legfontosabb alapelve kiemelni: a „szent” megszenteltelítése lerombolja az építendő békét (13).

Konklúzió: A kohabitáció lehetősége

A kétségtelenül fennálló lényeges tartalmi különbségek ellenére a judaizmusban, a kereszténységben és az iszlámban is megtalálhatjuk ugyanazt az alapot az Istenhez való szoros, alázatos, hűséges és engedelmes kapcsolatra vonatkozóan. Ez az egyetlen Istenhez való kapcsolat sajátos formában is megfogalmazódik az olyan alapvető állításokban, mint „aki szeretett minket, mielőtt mi elkezdtük volna szeretni őt”, akit kifejez a hívők mindennapi imádságos élete, amely megszenteli az üdvösség elérésére irányuló emberi munkát és szándékot.

Mindennek tükrében a judaizmus, a kereszténység és az iszlám számos értékkel és alapelvvel rendelkezik, amelyek elválaszthatatlanul hozzátartoznak az Ábrahám-vallásokhoz sorolt mindhárom világvallás saját identitásához. Ezek a zsidó, keresztény és muszlim hívők közötti tolerancia olyan alapját képezik, amelyek lehetővé tudják tenni egymás vallási meggyőződésének kölcsönös tiszteletét úgy, hogy mégsem kell egyiküknek sem feladnia saját vallási meggyőződését, amely szent hagyománya révén Istenhez köti. Látható tehát, hogy a közkeleti és észak-afrikai békeépítés dialógusához, és az együttélés (*kohabitáció*) kereteinek megteremtéséhez létezik mind az adekvát teológiai tematika és érvrendszer, mind annak a különböző szinten és formában működő intézményes fóruma. Így a valódi kérdés az, hogy az Ábrahám-vallások irányzatainak – vagy szekularizált formájának – politikai vetülete területén milyen befolyást képesek gyakorolni a konstruktív vallási vezetői (hivatalos) vagy hittudósi párbeszéd (tudományos, magán) fentebb bemutatott eredményei.

Török vagy nem török... A magyar–török nyelvrokonításról dióhéjban

Tóth Diana Viktória

nyelvész, PhD-hallgató, Debreceni Egyetem Nyelvészeti Doktori Iskola

Absztrakt:

A magyar–török rokonságeszme százötven éve erősen jelen van a köztudatban. Az uráli és altaji nyelvek rokonsága már a 19. század első felében felvetődött, de igazán az ún. „ugor–török” háború, az anyanyelvünk eredetéről szóló első tudományos jellegű vita során, az 1870-es évektől kezdve terjedt el ez az elmélet, amely hol erősebben, hol kevésbé látványosan, de folyamatosan jelen van a magyarországi közbeszédben. Írásomban egy, a nyelvrokonításra, azon belül is elsősorban a magyar–török hipotézisre vonatkozó kérdőíves felmérés tanulságait ismertetem, de előtte röviden felvázolom a török rokonság hipotézisének mozgatórugóit, bemutatom a magyar–török érintkezések három szintjét, és igyekszem tisztázni az alapfogalmakat.

Kulcsszavak: nyelvrokonítás, a magyar nyelv eredete, urál-altaji rokonság, törökségi nyelvek, jövevényszavak

1. Ki a török?

A *török* kifejezés gyűjtőfogalom, több nyelvet és népet, népcsoportot neveznek így. A magyar nyelv török rokonságáról szólva mindenekelőtt a fogalmakat kell tisztázni.

A *mai török* Törökország nyelve. Ezt a szakemberek *oszmán-töröknek*, *anatoliai töröknek* vagy *törökországi töröknek* hívják. A Volga–Káma vidéken élő tatárok, csuvasok és baskírok a *volgai török* nyelveket beszélik. Az 5–12. század között a kelet-európai sztyeppevidéken élt népek a nyugati ótörök nyelvváltozatokat beszélték. Szintén gyűjtőfogalom a *türk*, ez egyrészt a keleti törökök megnevezése volt, másrészt a bizánci forrásokban a magyarokat is rendre türköknek nevezték. A Kelet-Európa és Ázsia számos nyelvét magában foglaló nyelvcsaládot *török(ségi)*nek nevezzük, ez a mongol és a mandzsu-tunguz ággal együtt alkotja az *altaji* nyelveket.

A magyar nyelv (és nép) története során a nyugati ótörök nyelvváltozatokkal és azok hordozóival, valamint az oszmán-törökkel is kapcsolatba került. Elődeink, az uráli nyelvcsalád sok ezer éve élt népességéről korábban azt feltételezték, hogy az altajakkal együtt alkottak egy ősi nyelvcsaládot, de ennek a létét nyelvészeti eszközökkel nem tudjuk bizonyítani. Ezek az érintkezések más és

más korban, eltérő keretek között zajlottak (Németh 1927, Zsirai 1937/1994: 5–21, Ligeti 1986: 322–329).

2. Mikor és hogyan érintkezett a magyar nyelv a török(ségi) nyelvekkel?

A magyar–török érintkezéseknek három szakaszát lehet elkülöníteni: a) a vándorlások korának ősmagyar–ótörök kapcsolatai, b) a honfoglalás után hazánkba települő kunok, besenyők hatása az ómagyar nyelvre, c) a 16–17. századi 150 éves török hódoltság.

2.1. Ótörök jövevényszavaink, ótörök kultúránk

A 6–11. századi népvándorlás során a török nyelvek Közép-Ázsia, Szibéria és Törökország területén terjedtek el. Török jövevényszavaink legrégebbi rétege a honfoglalás előtti időkből maradt ránk, ez a magyar szemszögéből nézve az ősmagyar kort jelenti. Róna-Tas András szerint (1997: 50–51) a legkorábbi érintkezések az 5. századra tehetőek, ez a hatás a honfoglalásig, a 9. század végéig tartott.

Róna-Tas András és Berta Árpád az ótörök–magyar kapcsolatokról szóló nagy szintézisének (*West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian*, 2011) adatai szerint a honfoglalás előtti jövevényszórétegünk több mint 400 elemet számlál.¹ Az ekkor átvett szavaink nagy része olyan „műveltség szó”, amelyek a magyarság életmódváltásának lenyomatait hordozzák magukon. Ekkor váltunk halász-vadász-gyűjtögető népe sségből sztyeppe-i lovas nomád néppé. Az állattartás² nagymértékben fejlődött, erről tanúskodnak idevágó jövevényszavaink, pl. *barom, bika, borjú, disznó, kos, ökör, tinó, tyúk, üdő, ürü; kantár, gyepelő, ól*. A földművelési kultúra változására utal az *alma, árpa, bors, borsó, búza, dara, dió, gyümölcs, kender, komló, kökény, körte, som, szőlő, torma* (egyéb növények: *bojtorján, csalán, gyékény, gyom, kökőrcsin*). A társadalmi berendezkedéssel, a hitvilággal kapcsolatos új szavaink például a *törvény, tanú, betű, ír, bölcs, boszorkány, sárkány*. A félig nomád, félig letelepedett életre utal a *bölcső, sátor, kapu, karó, ács*. Az öltözködés szókincse is bővült: *bársony, gyöngy, gyűrű, gyűszű, ködmön, köpönyeg, saru*. Az ótörök jövevényszavak alapvetően főnevek, ritkábban melléknevek (pl. *apró, bátor, gyáva, gyenge, iker, kék, kis, öreg, sárga*) és igék (*arat, bocsát, csatol, csihol, gyaláz, gyárt, söpör; szán, szór; szúr, teker*) (Gombocz 1908, Benkő 1982: 280–283, Ligeti 1986, WOT, Bakró–Nagy 2021: 112–116).

¹ A kérdéskörre reflektál, etimológiákat pontosít Honti László *A magyar és a nyugati ótörök szókészlet kapcsolatairól* című, 2017-ben megjelent könyvében.

² Valószínű, hogy a magyarságnak ebben a korban már nem volt újdonság a lótar-tás, hiszen ilyen jellegű török jövevényszavakat nem ismerünk (a lótar-tással az ugor korban az irániak révén ismerkedtünk meg).

A magyarságot, a magyar nyelvet ért ótörök hatás hatalmas volt. Ahogy a neves turkológus, Agyagási Klára megfogalmazta: „...a magyarság a törökséggel folytatott kapcsolatai során finnugor nyelvű, de török műveltségű néppé vált” (Agyagási 2014: 203).

2.2. Kun-besenyő jövevényszavaink

Ez a törökségi jövevényszavaink középső rétege. A hazánkba települő kunok, besenyők is hatással voltak a nyelvünkre az ómagyar korban. A besenyőkkel való érintkezésünk a 10–11. századra, a kun kapcsolat a 13. századra tehető. Az ide tartozó elemek száma lényegesen kevesebb az ótörök réteghez képest: *árkány, árok, bicsak, csabak, csákány, csanak, csat, csécs, csiger, csipa, csóka, csoport, csökönös, díj, hurok, kalauz, kobak, kocsány, kun, orosz, örmény* stb. (Németh 1921: 26, Benkő 1982: 283, Mándoki Kongur 2012).

2.3. Oszmán-török jövevényszavaink

A törökországi török nyelv jelenleg nagyjából 56 millió fős anyanyelvi beszélő-közösséggel rendelkezik. A 19. században nyelvi modernizációs törekvések kezdődtek, melyek az arab és perzsa jövevényszavak megritkításával és a régi török elemek visszaállításával jártak. A latin betűs írásra az egységes török irodalmi és köznyelv létrehozásakor, a 20. század második évtizedében tértek át.

A nálunk a török hódoltság idején használt nyelvváltozat a nyugati-ruméliai nyelvjárással volt a legközelebbi kapcsolatban. A törökökkel való kereskedelem már a hódoltság előtt is közvetítője volt az ottani anyagi kultúrának. Emellett a hódoltság magával hozta az iparosokat és kereskedőket, akik itt letelepedve fejlesztették bőr-, agyag-, szövő- és fonóiparunkat (Kakuk 1987: 94–95). Noha az oszmán-törökök 150 évig uralták Magyarországot, ezen idő alatt meglepően kevés jövevényszó került nyelvünkbe, hiszen a jövevényszavak bekerülését nem támogatta a magyarok és törökök között feszülő megszállott-megszálló viszony. Az oszmán-török jövevényszavak korabeli mennyiségét 250–300-ra teszik, az idők folyamán ezeknek a szavaknak a java kiszorult a mindennapi használatból vagy akár ki is veszett a nyelvünkből, mára csak mintegy 30 szó tartozik ebbe a rétegbe, pl. *áfium, basa, bogrács, dívány, dohány, findzsa, janicsár, kaftán, kávé, kefe, mecset, mufti, pajtás, pamut, papucs, pasa, szpáhi, szultán, tarhonya, zseb*. Átkerültek bizonyos helynevek (pl. *Tabán*) és családnevek (pl. *Arnót, Csató, Hamza* stb.) is (Gyarmathi 1999: 1129–1134, Klima 2010, Péli 2010, Bakró-Nagy 2021: 110).

Jelentős azonban az a szóréteg, amely déli szláv közvetítéssel kölcsönződött. Erről Kakuk Zsuzsa a következőket írja: „Jövevényszavaink izgalmas, sokat vitatott, olykor félre is értelmezett problémája a déli szláv közvetítés kérdése. Ennek a történelmi alapja az, hogy a hazánk területén állomásozó török katonák és polgári személyek – köztük az iparosok, kereskedők – nagyrészt nem anatóliai törökök, hanem eltörökösített, mohamedanizált balkáni szláv ajkú népek, fő-

leg bosnyákok. A szláv hatást fokozta, hogy a Balkánról tömegesen húzódtak magyar területre, főleg Dunántúlra a törökök elől menekülő szerbek, akkori nevükön rácok” (Kakuk 1987: 95).

A török hatás leginkább az öltözködést, a textil- és bőripart, illetve az étkezést érintette. Nagy szerepük volt a dohányzás szokásának elterjesztésében. Az ebből az időből származó jövevényszavaink jelentős részét tették ki a hadászati kifejezések is, viszont ahogy egyre halványult a megszálló Oszmán Birodalom emlékképe, úgy hullottak ki nyelvünkéből is ezek a kifejezéseink. Összegezve mégis elmondható, hogy az oszmán-török nyelvvel és kultúrával való érintkezésünknek mai napig van érezhető hatása a fentebb említett jövevényszavakon és átvett szokásokon keresztül (Kakuk 1987: 95–100).

3. Rokon vagy nem rokon?

A magyar is és az oszmán-török is ún. agglutináló (ragasztó) nyelv.³ Ennek a típusnak a legfőbb jellemvonása, hogy a toldalékokat a szavak végére ragasztja, pl. *ház-ban* ~ tör. *ev-de* (ezzel szemben az indoeurópai nyelvek előljárószókat használnak, pl. ang. *in house*). Az agglutináló nyelvek birtokos személyragokat használnak, pl. *ház-am*, tör. *ev-im* (az ieur. nyelvekben birtokos névmások vannak: ang. *my house*). A mi nyelveinkben névutók élnek (*a ház mögött*, tör. *evin arkasında*), az ieur. nyelvekben prepozíciók (*behind the house*). Jellegzetes jegy a magánhangzó-illeszkedés is. Az uráli és az altaji nyelvek nem ismerik a nyelvtani nemeket. (A tipológiai jegyekről bővebben: Zsirai 1937/1994: 508–509.)

A tipológiai rokonság azonban nem egyenlő a közös eredettel, a nyelvgenetikai⁴ rokonsággal (ezt valójában könnyű belátni, hiszen például a világ 6–7000 nyelvéből mintegy másfélezer agglutinál, de ebből nem következik az, hogy minden agglutináló nyelv rokona lenne a magyarnak). Két vagy több nyelv rokonságának legfőbb és egyben elengedhetetlen ismérve a szabályos hangmegfelelések rendszere és az alapszókinccs közös eredete. Ilyen összefüggések a magyar és a török között nem mutathatók ki⁵ (Maticsák 2020: 103, Pusztay 2020:

³ A világ nyelveit négy fő tipológiai csoportba lehet osztani: izoláló, flektáló, agglutináló és polyszintetikus.

⁴ A (nyelv)genetikai osztályozás alapja a közös eredet, ennek alapján nyelvcsaládokat lehet elkülöníteni. A legismertebb nyelvcsaládok: indoeurópai (ide tartozik Európa legtöbb nyelve, pl. angol, német, holland, svéd, dán, norvég, latin, spanyol, francia, olasz, görög, albán, lett, litván és a szláv nyelvek), sémi-hámi (pl. héber, arab), sino-tibeti (pl. kínai, tibeti), uráli/finnugor (pl. magyar, finn, észt, lapp) és a korábban már említett altaji, benne a török, azeri, tatár, csuvas, baskír; mongol).

⁵ Pl. *mi* ~ finn *me*, tör. *biz*; *ti* ~ fi. *te* ~ tör. *siz*; *vér* ~ fi. *veri*, tör. *kan*; *kéz* ~ fi. *käsi*, tör. *el*; *szem* ~ fi. *silmä*, tör. *göz*. Ez a néhány adat is világosan mutatja, hogy az alapnyelvi szókészletben a finnugor nyelvek és a török között semmilyen egyezés nem mutatható ki.

100–124). Érthető azonban, hogy a laikusok számára az alapvető tipológiai hasonlóságok a jövevényszavak sokaságával és a török kulturális hatással tetézve hihetővé teszik a magyar–török nyelvrokonságot.

4. Az ugor–török háborútól a 20. század végéig

A magyar–török rokonságot szórványosan már a 17–18. században is felvetik egyes történészek (pl. Töppelt Lőrinc, Martin Vogel, Johann Eberhard Fischer). Pray György, majd később Vámbéry Ármin azt vallotta, hogy a magyar a finn-ugor nyelvek és a török nyelv között helyezkedik el. Sőt, amikor a 19. század legjelentősebb magyarországi finnugristája, Budenz József (1836–1892) Magyarországra költözött, ő is ezt a nézetet képviselte, még 1862-es akadémiai székfoglalójában is (*Török–magyar nyelvhasználat és hasonlító magyar–altaji hangtanról*). Cseremis, lapp, mordvin, zürjén, votják és csuvas tanulmányai alapján azonban nemsokára arra a következtetésre jutott, hogy ez a feltevés téves. A *Magyar és finn-ugor nyelvekbeli szóegyezések* című munkájában fejtette ki először azt a gondolatát, hogy a törökkel való szóegyezéseink csak érintkezésen alapulhatnak, s a nyelvünk finnugor. Ekkoriban még nem voltak teljesen tisztázva a jövevényszóvá minősítés kritériumai, ezt Budenz végezte el. Budenz a magyar tőszókat a hangalak és jelentés szempontjából összevetette a többi finnugor nyelvvel, és 850 olyan magyar tőszót talált, amelyek rokonságot mutattak a finnugor nyelvekben (Lakó 1980: 19–50).

A nyelvészeti vitában az ugor tábor élén Budenz állt, míg a török élén Vámbéry Ármin. Az elterjedőben lévő finnugor nézetnek meggyőző érvei voltak, melyeket eleinte maga Vámbéry is elismert, azonban megjegyezte, hogy a törököt mint másodfokú rokon nyelvet is el kell fogadnunk. Ezt a gondolatmenetet az 1870-ben megjelentetett *Magyar és török–tatár szóegyezések* c. tanulmányában fejtette ki. Budenz erre adott válaszában kitért Vámbéry hibáira. Ezeket Lakó György így magyarázta: „Vámbéry nem vette kellőképpen figyelembe a finnugor adatokat és magyarázatukat, mellőzte a magyar és a többi finnugor nyelv között megállapítható ragozásbeli és szóképzéstanai egyezéseket, a török nyelvi adatokat viszont, hogy a maga malmára hajtja a vizet, sokszor elferdített alakban közölte, sőt céljai érdekében még nem létező török szavakkal meg hangutánzó és arab, perzsa jövevényszavakkal is operált. [...] Megtévesztő számadatokkal igyekezett olvasóit a török rokonság gondolatának megnyerni” (Lakó 1980: 56). A vita nemsokára áttörte a tudományos kereteket. A közvélemény inkább a török oldalon foglalt állást, viszont tudományos körökben a vita ugor, azaz finnugor győzelemmel zárult. Lakó György a vita előnyeit az adatok összegyűjtésében, rendszerezésében, a nézetek tisztázásában, valamint a kutatómódszer kidolgozásában látta (Zsirai 1937/1994: 511–534, Lakó 1980: 50–55, Ligeti 1986: 9–50, 61, Maticsák 2020: 104–107, Pusztay 2020: 89–90).

Azt hihetnénk, hogy a 20. században, a finnugor nyelvészet tudományos érvrendszerének térhódítása után visszaszorultak a magyar–török nyelvrokoní-

tási kísérletek, mégis azt látjuk, hogy ezeknek a nézeteknek több képviselője is akadt.

Szentkatolnai Bálint Gábor a 20. század elején divatos, ún. turáni nyelvcsalád tanulmányozásába mélyedt, melynek tagjainak vélték a tamil, japán, koreai, hun, magyar, finn, mongol, török-tatár, mandzsu-tunguz, szamojéd, illetve egyéb himalájai nyelveket. Csőke Sándor szerint az urál–altaji rokonságba bevonható a perui aymara és a kecsua is, s ennek bizonyítására szöveghasonlításokat is végzett, sőt ezt tetézve kijelentette, hogy a tanulmányozott két nyelv lehet a finnugor alapnyelv visszafejtésének kulcsa. Zsuffa Sándor 1942-ben megjelent *A magyar nyelv nyelvrokonságai* című művében összefoglalja a turanizmust és az árjasítást (Hegedűs 2003: 131–138).

A 20. század végén újra felerősödtek a török nyelvekkel való rokonítási kísérletek. Ezek legfőbb képviselője Sára Péter és Kiszely István (Hegedűs 2003: 148–149). Sára Péter *A magyar–török rokonságról. A magyar nyelv eredetéről másképpen c. könyv tanulságai* című írásában így fogalmaz: „...csak a kemény tényekre és az igazságra szeretném ráirányítani olvasóink figyelmét, mert meggyőződésem szerint nyelvünk, népünk eredetéről vallott, hirdetett nézeteinket feltétlenül át kell gondolnunk, újra kell fogalmaznunk, mert szókincsünk alaprétegének döntő többségét nem kezelhetjük mostohagyerekként egy téves koncepció miatt még akkor sem, ha ezt a koncepciót a legerősebb hatalmak és tekintélyek védik” (Sára 1995: 18). Itt is feltűnik a finnugor rokonság tagadóinak kedvenc toposza, az osztrák (vagy szovjet) hatalmak ármánykodása. Sokak szerint a „hatalmak” a finnugor rokonítást használták fel a magyar öntudat megtörésére.

Sára Péter a hangmegfeleléseket túl szigorú szabályszerűségeknak tekinti, melyek tarthatatlanok. Mindezt ő így fogalmazza meg: „Arra a kérdésre, hogy mi lehetett az oka annak, hogy ezt a hihetetlenül nagyszámú magyar–török szövegezt nem ismerték fel korábban, alig adhatunk más magyarázatot, mint azt, hogy a régi szemlélet alapján nem is lehetett, mert a régi kutatók lépten-nyomon belebotlottak azokba a szabályokba, korlátokba, amelyeknek egyetlen és kizárólagos célja volt a magyar nyelv finnugor voltának bebizonyítása” (Sára 1995: 8). Megoldásként pedig a szabály tágítását nevezi meg.

A Petőfit Barguzinban megtalálni vélő antropológus, Kiszely István szerint Belső-Ázsiából származunk, és az ujugorok rokonai vagyunk. Ezt ő antropológiai és néprajzi érvekkel „bizonyítja”, többek között a paprikás csirke és a mézeskalács hasonló elkészítési módjával... (bővebben ld. Maticsák 2020: 112).

5. A török rokonság kérdése ma

A mai Magyarországon újra erősödni látszik a magyar–török/ótörök nyelvrokonsítás eszméje (a hunnal együtt), a dicső múlt keresésének jegyében. A nyelvi kölcsönzések mellett vitathatatlanul nagyon erős az ótörököknek a kultúránkra, szokásainkra és hitvilágunkra gyakorolt – a nyelvészek és történészek által soha

nem tagadott – hatása. Erre helyezi a hangsúlyt a Kurultaj-mozgalom. A *kurultaj* szó törzsi gyűlést jelent. A mozgalom a sztyeppe-i lovasnomád életmódhoz tartozó gyűlések fontosságára és annak az ősi magyar kultúrában betöltött szerepére hivatkozva tartja fontosnak ezt a fajta hagyományőrzést.⁶ Bár egyértelműen kiviláglik, hogy ebben az esetben a hangsúly a kulturális, szokásbeli és hitvilági hasonlóságokra tevődik, ezzel a hátszéllel sokan mégis a nyelvrokonság kérdés-köréhez jutnak el.

Magyarország 2018-ban belépett a Türk Tanácsba, amely ma már a Türk Államok Szervezeteként ismert. A szervezetet öt török nyelvű állam alkotja (Azerbajdzsán, Kazahsztán, Kirgizisztán, Törökország, Üzbegisztán), Magyarország és Türkmenisztán megfigyelőként van jelen. A Tanács célja az államok közötti összetartás megerősítése és megerősítése, az „együtt újra nagyvá lehetünk” elv alapján.⁷ Belépésünk önmagában is táplálhatja a török rokonság érzésének jogosságát, hiszen a törökségi nyelvű országok mellett csak Magyarország került be az államszervezetbe. Ez a tagság, amellyel, hogy erősíti a törökökkel való összetartozás érzetét, könnyen a török nyelvrokonság fel- és elismeréséhez vezet az erre fogékony közegben.

Az utóbbi időben – elsősorban a tudomány háttérbe szorítása, szorítása, a fentebb említett dicsőséges múltkép tudatos építése eredményeképp – igencsak megszaporodtak az alternatív nézetek a magyar nyelv és nép eredetéről. A finnugor nyelvtudomány ezekre általában gyorsan reflektál. A tudománytalan tanok ellen rendre fellépnek a finnugor nyelvészek és őstörténészek, az elmúlt bő két évtizedben elsősorban Honti László, aki több cikk mellett két jelentős könyvet is publikált (Honti 2010, 2012), valamint Bakró-Nagy Marianne (2018a, 2018b), Csúcs Sándor (2006, 2009, 2019), Fejes László (2013), Keresztes László (2003; ld. még Keresztes – Csúcs 2006); Maticsák Sándor (2018a, 2018b, 2020, 2024), Pusztay János (2020), Klima László (2012, 2013), Sándor Klára (2011), Szevevényi Sándor (2015) és mások.

A tudománytalan elméletek, a finnugor rokonság tagadása szervesen kapcsolódik az összeesküvés-elméletekhez. Krekó Péter öt pontban foglalja össze ennek a narratívának a sarokpontjait: a) a finnugor elmélet tudatosan terjesztett hazugság; b) a hazugság célja: a magyarság nemes származásának eltitkolása; c) a hazugság terjesztése és az igazság elhallgatása a nagyhatalmak érdeke; d) az akadémiai közösség csak ezeknek a látható vagy láthatatlan erőknél az ügynöke; e) az igazmondókat elhallgattatják, elnyomják, kirekesztik vagy üldözik (Krekó 2018: 148–150). Ezek a nézetek pozitív hatást gyakorolnak a „kollektív önértékelésre”, hiszen egyszerre hirdetik a kiválasztottságot és egy bizonyos csoport-hoz (jelen esetben a türkökhöz, törökökhöz) való tartozást (Krekó 2018: 156–157).

⁶ Elérhetőség: <http://kurultaj.hu/kurultaj/>

⁷ Elérhetőség: <http://www.turkkon.hu/HU/>

A politika a tudomány segítője és ellenlábas is, hiszen támogatásával elérheti a különböző nézetek társadalmi tudatba való beépülését. A „kollektív ön-értékelés” a dicső múlt hajszolásában lel megnyugvásra. Róna-Tas András felhívja a figyelmünket arra, hogy az iskolában közvetített nemzettudat nem nevezhető egészségesnek, hiszen dominál benne a dicső múltba révedés. Ő a hét vezér és a hét Nobel-díjas példáját hozza, mely rendkívül jól rávilágít az iskolai tananyag hiányosságaira (Róna-Tas 2018: 171).

6. Egy kérdőíves felmérés tanulságai

2020-ban harmadmagammal (Durucskó Fannival és Paál Zoltánnal) kérdőívet állítottunk össze, amelyben a nyelvrokonság különböző aspektusait vizsgáltuk. Elsősorban arra próbáltuk keresni a választ, hogyan vélekednek ma az emberek a magyar nyelv eredetéről, mennyiben fogadják el a finnugor rokonságot, s mennyiben vélik igaznak a többi rokonságelméletet. Kérdőívünket 446 fő töltötte ki, ők a finnugor eredet mellett a hunnal és a törökkel való rokonságot jelölték meg a legtöbbször, mint igaznak tartott állítást. E két alternatív rokonításnak ma is meghatározó szerepe van.

Mostani kérdőívem 11 kérdést tartalmazott. Az első három kérdés a kitöltő hátterére vonatkozott (kor, iskolázottság, településtípus). Ezeket a kérdéseket a korábbi kutatásunkra alapozva tekintettem relevánsnak, kimutattuk ugyanis, hogy e három tényezőnek igen nagy szerepe van a nyelvrokonság megítélésében. A 4–8. kérdésekkel a kitöltők nyelvészeti, nyelvtörténeti tudását, érdeklődését mértem fel. Az utolsó három kérdésben az alanyok személyes véleményére voltam kíváncsi. A kérdőív online volt elérhető, anonim módon lehetett kitölteni. Összesen 73 fő válaszolt a kérdésekre.

1) A kitöltők kora:

Kor	Kitöltők száma	(százalék)
–18	4	5,6%
18–25	18	25,0%
26–40	13	18,1%
41–60	19	26,4%
61–	18	25,0%

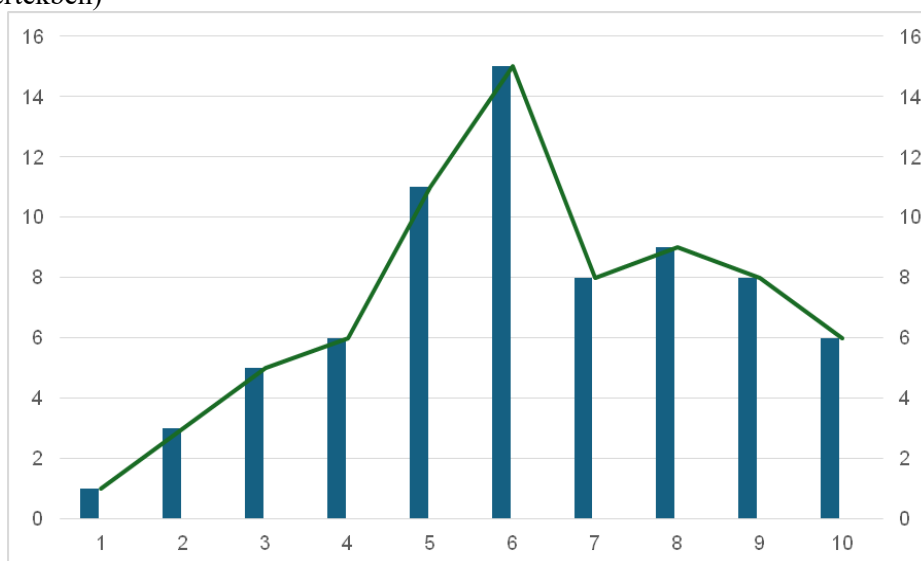
2) Iskolázottság:

Általános iskola	7	9,7%
Középiskola	43	59,7%
Főiskola	12	16,7%
Egyetem	10	13,9%

3) Településtípus:

Község/falu	10	13,9%
Város	57	79,2%
Főváros	5	6,9%

4) Mennyire érdeklí Önt nyelvünk eredete? (1: egyáltalán nem; 10: teljes mértékben)

A válaszok alapján az a következtetés vonható le, hogy a kitöltőket bizonyos mértékig érdekli a nyelvünk eredete, hiszen a válaszok 64%-a meghaladja az ötös értéket. A legtöbb válaszadó a hatos értéket jelölte meg, a második legtöbb az ötöst, ami arra enged következtetni, hogy a kitöltők nagy részét foglalkoztatja ugyan valamennyire a nyelvünk eredete, de ez nem feltétlenül tartozik a fő érdeklődési körébe.

5) Figyelemmel kíséri-e a magyar nép és nyelv eredetére vonatkozó kutatásokat?

(A kérdésre a négy lehetőség egyikének megjelölésével tudtak választ adni.)

Néha beleolvasok az ezzel kapcsolatos hírekbe.	70,8%
Egyáltalán nem foglalkoztat a kérdés.	15,3%
Gyakran elolvasom az ilyen híreket.	11,1%
Nagyon érdekel ez a téma.	2,8%

Az előző kérdésre adott válaszokhoz hasonló kép bontakozik ki itt is: a válaszadókat alapvetően érdekli a téma, de nem annyira, hogy sok időt és energiát fordítsanak az információk követésére.

6) Melyik állítással ért egyet?

Három válaszlehetőségből választhattak a kitöltők, több válasz megjelölése is lehetséges volt.

A nyelvek rokonsága nem feltétlenül jelenti a népek rokonságát.	40
A nyelvek rokonsága a népek rokonságát is jelenti.	20
A genetikai kutatások révén fény derül a nyelvrokonságra is.	17

Az első és a második állítás kizárja egymást, értelemszerűen egyetlen esetben sem jelölték meg mindkettőt egyszerre. Azt a konklúziót vonhatjuk le, hogy sokan még mindig nem különítik el a nép és nyelv fogalmát, amely a finnugrisztika egyik alaptétele. Érdekes megoszlás tapasztalható a 60 év fölöttieknél, ugyanis ebben a korcsoportban kiegyenlítődnek ezek az állítások.

7) Melyik állítással ért egyet? (Több válasz is bejelölhető volt.)

A magyar a finnugor nyelvcsaládba tartozik.	46
A török nyelvből származó szavaink többségét a 150 éves együttélés során vettük át.	42
A magyarok a hunoktól származnak.	21
A székely rovásírás és a sumér ékírás rokonságot mutatnak egymással.	11
A hun írásos bizonyítékok alátámasztják a nyelvrokonságot.	9
A török és a magyar nyelv rokonságának bizonyítéka a kölcsönös érthetőség.	8
A török és a hun rokon nyelvek.	6
A világ legrégebb nyelve a magyar.	5
A török és a magyar nyelv rokonságának bizonyítéka, hogy mindkét nyelv ragozó.	4

Ez a kérdés azt volt hivatott mérni, hogy a kitöltők körében a hun, illetve a török rokonítással kapcsolatban milyen állítások az elfogadottak. A 2020-ban végzett kutatás kimutatta, hogy a finnugor rokonság mellett a két vezető elméletnek a hun és a török rokonságot lehet tekinteni. Az előző kutatásban viszonylag pozitív kép rajzolódott ki, hiszen a válaszadók 80%-a a finnugor rokonságot (is) megjelölte, viszont a jelenlegi kutatásban ez az arány már csak 64,8%. Ez is jól mutatja, hogy mennyire erős a két másik rokonítási kísérlet (és a mai közélet) hatása. Szomorú tény, hogy csak 13 olyan válaszadó volt, aki kizárólag a finnugor nyelvcsaládba való tartozásunk mellett tette le voksát!

Az iskolázottság szerepe ebben a kérdésben egyértelmű volt. A jelenlegi kutatásban a finnugor rokonságot valamilyen mértékben elfogadók a középiskolát végzettek esetében 62,8%, míg az egyetemet végzettek esetén 80% volt.

Ha megvizsgáljuk a finnugor rokonság elfogadottságát korcsoportok szerint, akkor azt láthatjuk, hogy az életkor emelkedésével egyre inkább jelölik a hun, illetve a török rokonítás valamely formáját. A finnugor rokonságot elfogadók százalékos aránya a 18 év alattiaknál 100%, a 18 és 25 év közöttiek csoportjában 76,5%, 26 és 40 év közöttieknél 69,2%, 41 és 60 év közöttieknél 63%, míg a 60 év felettiek esetén 44%.

42 esetben jelölték be azt, hogy a török jövevényszavaink nagy részét a 150 éves hódoltság alatt vettük át. Ez a laikusok számára talán egyértelműnek tűnhet, hiszen nem feltétlen képezi a közbeszéd szerves részét az a tény, hogy milyen régóta is érintkeznek a magyarok a törökökkel.

8) Ha érdeklődik a magyar nyelv rokonsága iránt, honnan szerzi ismereteit? (Több válasz is bejelölhető volt.)

Még az iskolában tanultam róla	40%
Internetes forrásokból	32%
Televízióból, rádióból	14%
Tudományos-ismeretterjesztő előadásokból	9%
Szakkönyvekből	5%

A válaszadók többsége az iskolai tanulmányokat, valamint az internetet részesíti előnyben. Utóbbi azért veszélyes, mert a különféle rokonítási elméletek javarészt az interneten találják meg támogató közegüket – mindennemű kontroll nélkül. Az egyetemet végzettek 30%-a a szakkönyveket, 30%-a a tudományos-ismeretterjesztő előadásokat hívja segítségül, míg az általános iskolát végzett válaszadók esetén ez 0% volt.

A közoktatásnak régóta szerves része a nyelvrokonság oktatása, de az utóbbi időben aggasztó tendenciák mutatkoznak, a finnugor rokonság háttérbe szorulása ugyanis az új középiskola tankönyvek szellemiségében is tükröződik. A *Debreceni Szemle* 2024/1. számában olvashattuk Lajos Panna írását arról, hogyan tükröződik a nyelvrokonság két, jelenleg használatos középiskolai magyarnyelvtan-könyvben. A szerző megállapítja, hogy ugyan a finnugor rokonság (még) tudományos tényként szerepel, de egyre több jele van a rokonság relativizálásának. A hun néprokonság eszméje már ott lappang a sorok között. Az új történelemtankönyvekben ennél is rosszabb a helyzet. Oszkó Beatrix és Sipos Mária két ötödikes, illetve két kilencedikes történelemtankönyvet vont vizsgálat alá. Megállapították, hogy a finnugor nyelvrokonságunk bizonyítására és bemutatására alapvetően kevésbé törekszenek a tankönyvek, inkább a hun eredetünk mellett foglalnak állást, a nép és nyelv kategóriáinak zavaros összemosásával. Ha a tankönyvek tendenciózusan megkérdőjelezzik (majd tagadják) a finnugor rokon-

ságot, az a következő generációk szemléletében egyértelműen tükröződni fog (Oszkó – Sipos 2020: 3–14).

9) Ön szerint honnan származik a magyar nép?

Ez a kérdés arra hivatott, hogy felmérje a kitöltők őstörténeti tájékozottságát a magyar nép honfoglalás előtti életéről. A válaszadók 29%-a ázsiai eredetet nevez meg, 27%-a a magyarok hunoktól való származása mellett teszi le voksát. Az Urál-hegység környéki őshazát mindösszesen csak négy (!) válaszadó említette meg.

10) Ha Ön elfogadja a magyar–hun rokonságot, kérjük, fejtse ki, mire alapozza nézeteit!

A kitöltők túlnyomó többsége egyetért a magyar–hun rokonítással, s mindössze csak öten vetik el ezt a rokonítási kísérletet. Nézetüknek alapjaiként a monda-kincsünket, illetve a rádiót, televíziót, valamint a közbeszédet említik.

11) Ha Ön elfogadja a magyar–török rokonságot, kérjük, fejtse ki, mire alapozza nézeteit!

Erre a kérdésre sajnos kevés válasz érkezett, viszont azokból arra lehet következtetni, hogy a többség a 150 éves hódoltság büvöletében nyilatkozik a rokonságról. Idézek néhány olyan választ, amelyek a fent már említett sztereotipikus magyar–török nyelvrokonítás táplálói:

„A 150 éves török uralom alatt több generáció felnőtt. Ez elég hosszú idő arra, hogy ezalatt a nyelvben is történjen változás, a szavak átformálása, esetleg török szavak átvétele.”

„Elfogadom a finnugor nyelvrokonosság elméletét, de ebből semmiképp sem következik, hogy bármilyen más kötődésünk lenne a nyelvcsaládba tartozó népekhez. A magyarok, a hunokhoz, avarokhoz, kunokhoz hasonlóan sztyeppei népek-ként érkeztek a Kárpát-medencébe. Csakúgy, mint a türk népek Kis-Ázsiába. A hadviselésben, viseletben, szokásokban, életmódban stb. egyértelműek a hasonlóságok. Tudtommal a mai álláspont szerint nem évszázadok, hanem inkább évtizedek telhettek el az „Őshazából” való vándorlás óta. Mivel pedig a sztyeppei népek nem egyik évtizedről a másikra alakulnak ki, nem hiszem, hogy a nyelvrokonágon túl bármiféle egyéb rokonság fennállna a magyarok és a halász-vadász-gyűjtögető, medvék elől rohángáló finnugor népek között.”

„Genetikai hasonlóság (küllem, hangképzés).”

„Hallottak alapján a törökök és a magyarok könnyen megértik egymást.”

„Sok közös szavunk van velük.”

„Szóazonosságok.”

„Szeretik a magyarokat. Jó náluk.”

7. Összegzés

Alapvetően elmondható, hogy a kitöltők nagyobb része érdeklődik a nyelvrokonság iránt, ugyanis 64%-uk az egytől tízig terjedő skálán ötösnél magasabb értéket jelölt válaszként, viszont ezzel kapcsolatos híreket csak néha olvasnak. A kitöltők 52%-a fogadta el a nép és nyelv rokonságának szétválasztását, míg 24%-uk a genetikától (is) várja a választ.

Érdekes továbbá az a tény, hogy a finnugor rokonság valamilyen mértékű elfogadása 64,8%-ra csökkent a két másik elmélet mellett. Az iskolázottság szerepe ebben a kérdésben is kimutatható (alátámasztva ezzel a 2020-as mérésünket), hiszen míg a középiskolát végzettek esetében a rokonság elfogadásának aránya 62,8%, addig az egyetemet végzettek körében ez már 80%. Szociológiai változóként korcsoportok szerinti elkülönülést tapasztalhattunk, ugyanis minél idősebb korcsoportot vizsgáltunk, annál nagyobb százalékban jelent meg a finnugor rokonság mellett a hun vagy esetleg a török rokonítás. A leginkább elfogadott „tény” a válaszadók körében a török jövevényszavaink eredetére vonatkozott: többségük szerint azokat a 150 éves hódoltság idején vettük át.

Az információszerzés ebben a témakörben általában az iskolában tanul-takhoz és az internethez köthető (utóbbi mint forrás jól reprezentálja, hogy az utóbbi időben milyen hangsúlyeltolódások következtek be az információszerzési eszközök között). Érdekes, hogy a 18–25 és a 26–40 év közöttiek korcsoportjában van jelen leginkább a tudományos-ismeretterjesztő előadások és a szak-könyvek használata. Ugyanez az információszerzési stratégia az egyetemet vég-zettek körében volt a legnépszerűbb, 30%-kal.

A magyar nép eredetével kapcsolatban az általánosan elterjedt nézet az ázsiai, illetve a hun eredetre vonatkozott, míg az Urált vagy annak környékét csak négy válaszadó nevezte meg. A kérdőívekben ütköztetni kívánt hun és török rokonítási kísérletek különböző információkból táplálkoznak. A hun rokonság gondolatának fő forrása visszavezet minket az iskolákban tanultakhoz, illetve mondáinkhoz, míg a török a kérdőívet kitöltők körében inkább a 150 éves hódoltsághoz köthető.

Felhasznált irodalom

- Agyagási Klára 2014: A magyar–török nyelvi kapcsolatok. In: Sudár Balázs – Szentpéteri József – Petkes Zsolt – Lezsák Gabriella – Zsidai Zsuzsanna (szerk.), Magyar őstörténet – tudomány és hagyományörzés. MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest. 199–204.
- Bakró-Nagy Marianne 2018a: Nyelvtörténet és humángenetika. Magyar Tudomány 179/1: 140–147.
- Bakró-Nagy Marianne (szerk.) 2018b: Okok és okozat. A magyar nyelv eredetéről történeti, szociálpszichológiai és filozófiai megközelítésben. Gondolat Kiadó, Budapest.

- Bakró-Nagy Marianne 2021: A magyar nyelv finnugor és török összetevői történeti megvilágításban. *Magyar Tudomány* 182. Különszám. 108–118.
- Benkő Loránd 1982: A magyar szókészlet eredete. In: Bárczi Géza – Benkő Loránd – Berrár Jolán, *A magyar nyelv története*. Negyedik kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest. [Első kiadás: 1967.] 259–350.
- Csúcs Sándor 2006: Viszonyunk az alternatív nyelvrokonításhoz. *Folia Uralica Debreceniensia* 13: 149–158.
- Csúcs Sándor 2009: Gondolatok az alternatív nyelvrokonításról. *Finnugor Világ* 14/2: 3–10.
- Csúcs Sándor 2019: *Miért finnugor nyelv a magyar?* Reguly Társaság – Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Fejes László 2013: Négy tévhit a magyar–török „rokonsággal kapcsolatban. Nem lehetnénk inkább csak barátok? *Nyelv és Tudomány*, 2013. február 8. <https://m.nyest.hu/hirek/nem-lehetnenk-inkabb-csak-baratok>
- Gombocz Zoltán 1908: *Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- Gyarmathi Imre: Oszmán–török. In: Fodor István (szerk.), *A világ nyelvei*. 1999: 1129–1134.
- Hegedűs József 2003: *Hiedelem és valóság. Külföldi és hazai nézetek a magyar nyelv rokonságáról*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Honti László 2012: *Anyanyelvünk atyafiságáról és a nyelvrokonság ismérveiről. Tények és vágyak*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Honti László 2017: *A magyar és a nyugati ótörök szókészlet kapcsolatairól*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Honti László (főszerk.) – Csúcs Sándor (szerk.) – Keresztes László (szerk.) 2010: *A nyelvrokonságról. Az török, sumer és egyéb áfium ellen való orvosság*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Kakuk Zsuzsa 1987: *Török kultúrhatás jövevényszavaink tükrében*. In: Kakuk Zsuzsa (szerk.), *Keletkutatás. Kiadja a Kőrösi Csoma Társaság*, Budapest. 94–104.
- Keresztes László 2003: *A magyar nyelv eredetkérdései (eredmények és kihívások a finnugrisztikában)*. *Folia Uralica Debreceniensia* 10: 107–126.
- Klima László 2010: *A török jövevényszavaink nagy része nem a 150 éves török megszállás alatt került a magyarba, mint sokat hiszik, hanem még a honfoglalás előtt. Vagy mégsem?* *Nyelv és tudomány*, 2010. szeptember 28. <https://m.nyest.hu/hirek/torok-es-magyar>
- Klima László 2012: *Honfoglalók? Magyarok?* <https://www.nyest.hu/renhirek/honfoglalok-magyarok>
- Klima László 2013: *Hun volt, hun nem volt...* <https://m.nyest.hu/renhirek/hun-volt-hun-nem-volt>
- Krekó Péter 2018: *Nagynak lenni a múltunk által – mások ellenében. A turanista összeküvés-elméleti eredetmítoszok szociálpszichológiai háttere*. In: Bakró-Nagy Marianne (szerk.) 2018b: 139–159.
- Lajos Panna 2024: *A finnugor nyelvrokonság a mai középiskolai nyelvtankönyvekben* *Debreceni Szemle* 2024/1: 23–38.
- Lakó György 1980: *Budenz József*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Ligeti Lajos 1986: A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Maticsák Sándor 2018a: „A tízmillió nyelvész országa” – tények és tévhitek a magyar nyelv eredetéről. *Debreceni Szemle* 2018/3: 240–257.
- Maticsák Sándor 2018b: Hunok legyünk vagy maradjunk finnugorok? *Debreceni Szemle* 2018/2: 192–203.
- Maticsák Sándor 2020: A magyar nyelv eredete és rokonsága. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Maticsák Sándor 2024: Létezik-e szittyá rokonság? *Debreceni Szemle* 2024/1: 8–22.
- Mándoki Kongur István 2012: Kunok és magyarok. Közzéteszi Molnár Ádám. Molnár Kiadó, Budapest.
- Németh Gyula 1921: Török jövevényszavaink középső rétege. *Magyar Nyelv* 17: 22–26.
- Németh Gyula 1927: A türk népnév. *Magyar Nyelv* 23: 271–274.
- Oszkó Beatrix – Sipos Mária 2020: Hun vagy finnugor? Az új történelemkönyvek a nyelvrokonságról. *Finnugor Világ* 25/3: 3–14.
- Péli Péter 2010: Majdnem nyelvrokonaink: a török nyelvekről. *Nyelv és Tudomány*, 2010. Elérhetőség: <https://m.nyest.hu/hirek/majdnem-nyelvrokonaink-a-torok-nyelvekrol>
- Pusztay János 2020: Még mindig az ugor-török háború. Fejezetek a magyar nyelvhasználat történetéből. 2. kiadás. Nap Kiadó, Budapest. [Első kiadás: Az „ugor-török háború” után. Magvető Kiadó, Budapest, 1977.]
- Róna-Tas András 1997: Török nyelvi hatások az ősmagyar nyelvre. In: Kovács László – Veszprémy (szerk.), *Honfoglalás és nyelvészet*. Balassi Kiadó, Budapest. 49–60.
- Róna-Tas András 2018: Őstörténet és társadalmi tudat. In: Bakró-Nagy Marianne (szerk.) 2018b: 169–174.
- Róna-Tas, András – Berta, Árpád 2011: West Old Turkic. *Turkic Loanwords in Hungarian I–II. Turcologica. Band 84*. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden. = WOT.
- Sándor Klára 2011: *Nyelvrokonság és hunhagyomány*. Typotex, Budapest.
- Sára Péter 1995: A magyar-török rokonságról. „A magyar nyelv eredetéről másképpen” c. könyv tanulságai. Püski, Budapest.
- Szevérenyi Sándor 2015: A finnugor mítosz. In: Povedák István – Hubbes László (szerk.), *Már a múlt sem régi... Az új magyar mitológia multidiszciplináris elemzése. Modern Mitológiai Kutató Műhely, Szeged*. 119–142.
- Zsirai Miklós 1937/1994: Finnugor rokonságunk. Az uráli nyelvrokonaikkal kapcsolatos legújabb ismeret- és forrásanyag rövid összegzésével közreadja Zaicz Gábor. 2. kiadás. Trezor Kiadó, Budapest. [1. kiadás: MTA, Budapest.]

Van-e alternatívája az elektromos autónak? Hidrogén a múltban, a jelenben és a jövőben

Lente Gábor

vegyész, egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem

Összefoglaló:

Ma hazánkban az a fő vélekedés, hogy a közlekedésben eltolódás lesz az akkumulátorokat használó elektromos meghajtás felé. Ugyanakkor a világban ennek alternatívájaként a hidrogén felhasználási lehetőségeit is széles körben vizsgálják, s hosszú távon is életképes technológiákat dolgoztak ki. Az utóbbi időben az valószínűvé vált, hogy a hidrogén energiatárolási lehetőség mellett elsődleges energiaforrássá is válik.

Kulcsszavak: tüzelőanyag-elem, hidrogénbányászat, lítiumion-akkumulátor, megújuló energiaforrás, elektromobilitás

Energia-kilátások a múltból

Volt rá energiánk, lesz rá energiánk? Ezt a kérdést sokan és sokat feltették, például Riedel Miklós is egy 1985-ben a Gondolat zsebkönyvek sorozatban megjelent könyv címében. A probléma és a tanult emberek ebből táplálkozó aggodalma nem a 20. század műve. A neves francia tudományos-fantasztikus író, Jules Verne *A rejtelmes sziget* című regényében, amely 1874-75-ben jelent meg először, a léghajótörött szereplők az unalmas és hosszú téli estéket érdekes beszélgetésekkel töltik. Az egyik témája éppen az energiagazdálkodás jövőképe (Verne J. 1980):

„Egy napon Gedeon Spilett így szólt a mérnökhöz:

- Ugyan kedves Cyrus, mondja csak, végül is nem áll-e fenn az a veszély, hogy az ipar és a kereskedelem haladását (amelynek ön szakadatlan fejlődést jövendő) előbb vagy utóbb egyszer csak teljességgel megakasztja valami?

- Megakasztja? Micsoda?

- A szénhiány; hiszen a szenet teljes joggal nevezhetjük a legértékesebb ásványnak!

- Igen, valóban, a legértékesebb - felelte a mérnök -, úgy tetszik, mintha a természet maga is azt akarta volna igazolni; amikor megalkotta a legtisztább kristályos szerkezetű szenet, a gyémántot.

- Csak nem azt akarja mondani ezzel, Cyrus úr - szólt közbe Pencroff -, hogy szén híján gyémánttal tüzelnek majd a kohókban és a kazánokban?
- Nem, barátom - felelte Cyrus Smith.
- Még mindig nem kaptam választ a kérdéseimre - makacskodott Gedeon Spilett.
- Ön talán kétségbe vonja, hogy a föld szénkészlete előbb-utóbb teljesen kifogy?
- Ó, a kőszéntelepekben még tekintélyes mennyiség vár kiaknázásra, bár jelenleg százezer bányász dolgozik a tárnák mélyén, és évente százmillió *quintal* szenet fejt-ki onnan, még ebben az iramban sem merítik ki jó sokáig a föld ölében rejlő kőszénmennyiséget.
- Csakhogy a fogyasztás növekedésének arányában nem gyarapodik-e előreláthatóan százezerről kétszázezerre a bányászok száma, és nem kétszereződik-e meg a kitermelt szénmennyiség is?
- Kétségkívül így lesz; de ha Európa bányái végleg kimerülnek (ami könnyen megtörténhetik, hiszen a gépek idővel lényegesen gyorsabb kiaknázásukat teszik majd lehetővé), Amerika és Ausztrália bányái még akkor is hosszú ideig elegendő szénrel látják el az ipart.
- Mennyi ideig? - kérdezte az újságíró.
- Legalább kétszázötven-háromszáz évig...
- Ez megnyugtató - kottyant közbe Pencroff -, már ami bennünket magunkat illet, ükunokáinkra nézvést azonban annál nyugtalanítóbb a helyzet!
- Majd találnak addigra más fűtőanyagot - jegyezte meg Harbert.
- Reméljük - felelte Gedeon Spilett -, mert végtére is szén nélkül nincs gép, gép nélkül nincs vasút, nincs gőzhajó, nincs gyár, nincs semmi, ami hozzátartozik a modern élethez!
- De vajon milyen fűtőanyagot találnak ki majd szén helyett? - tudakolta Pencroff.
- Van-e róla fogalma, Cyrus úr?
- Hát nagyjából-egészéből igen, barátom.
- No és mivel tüzelnek majd utódaink, ha kifogy a szenük?
- Vízrel - válaszolta Cyrus Smith.
- Vízrel? - kiáltott föl Pencroff. - Vízrel fűtik a gőzhajókat és mozdonyokat, vízzel forralják föl a vizet?
- Úgy bizony, még hozzá alkotóelemeire bontott vízzel - felelte Cyrus Smith -, s a víz fölbontását kétségkívül elektromosság végzi majd el, amely addigra hatalmas, de mindazonáltal könnyen kezelhető erővé válik; a nagy találmányok ugyanis (és ez szinte megmagyarázhatatlan törvényszerűség) többnyire azonos korszakban születnek, és kiegészítik egymást. Igen, barátaim, szentül hiszem, hogy a vizet egy szép napon még tüzelőanyagként fogják fölhasználni, és alkotóelemei, a hidrogén és az oxigén, egymástól elkülönítve; de együttesen alkalmazva, kimeríthetetlen hő- és fényforrást jelentenek majd, hatásfokuk pedig akkora lesz, amekkora szénrel soha el nem érhető. Egyszer még eljön az idő, amikor a gőzösök kamráit és a mozdonyok szerkocsiját szén helyett sűrített gázzal töltik meg, amely sohasem

sejtett hatásfokú hőmennyiséget termel majd a kazánokban. Nincs tehát mitől félnünk. A föld, amíg csak lakott lesz, ki is elégíti lakói szükségleteit, s az emberiség sohasem szenved majd hiányt sem fényben, sem melegben, mint ahogy nem nélkülözi majd a növényvilág, az ásványvilág vagy az állatvilág termékeit sem. Hiszem tehát, hogy ha a szénbányák egyszer csakugyan kimerülnek, az emberiség vízzel fűti a gépek kazánját s a lakások tűzhelyét. A víz a jövő szene.”

A mű ma leggyakrabban használatos fordítását Majtényi Zoltán készítette 1980-ban. Ő fordítói megjegyzésként a következő lábjegyzetet írta az idézett sorok végéhez (Verne, 1980): „Vegyületek – többek közt a víz is – az ún. elektrolízis útján valóban elemekre bonthatók; a tudomány azonban a vízből nyerhető hidrogénnél sokkal alkalmasabb energiaforrásokat talált: magát a – részben vízi erővel előállított elektromosságot, a kőolajat, a földgázt, a benzint és nem utolsósorban az atomenergiát.”

A fordító itt az 1980-as viszonyoknak megfelelő tényeket rögzített, de mondanivalóját ugyanolyan energiaoptimizmus hatja át, mint Verne 100 évvel korábban leírt szövegét. A 2020-as évekre azonban a Föld népességének, gazdaságának és a társadalmak átlagos életszínvonalának növekedése gyökeresen átalakították a helyzetet, s a jövőt illetően optimizmusra már jóval nehezebb okot találni. Gelencsér András 2023-ban napvilágot látott könyvének címe már *Ábrándok büvöletében*. A pálfordulás oka nem az, hogy az elmúlt évtizedekben a világ közelebb került az energiahordozók már Vernét is aggasztó kimerüléséhez. Sokkal inkább az van a háttérben, hogy egyre nyilvánvalóbbá váltak az összefüggések a Föld globális folyamataival, illetve az energiabiztonság eléréséhez szükséges feltételek egyre sokrétűbbekké váltak, egyre többet vesznek igénybe bolygónk természeti erőforrásaiból.

Szén-dioxid: a fenyegető valóság

A leginkább egyértelmű és manapság legfenyegetőbbnek leírt hatás a légkör szén-dioxid-tartalmának növekedése, ami a növekedő üvegházhatáson keresztül már most is észlelhető módon hat az időjárási viszonyokra. Ennek egyébként alapvetően nem az emberi léptékkal viszonylag lassú melegedés a fő problémája, hanem a korábban extrémnek számító jelenségek gyakoriságának mára látványos növekedése.

Súlyos hiba egy ilyen komplex problémarendszert egyetlen konkrét, és viszonylag könnyen kommunikálható részterületre egyszerűsíteni, de napjaink társadalma erre sajnos hajlamos, így természetesen a politikai vezetők is. Ennek tudható be az, hogy az Európai Parlament 2023 februárjában olyan állásfoglalást fogadott el (P9_TA(2023)0039), amely 2035 elejétől megtiltja, hogy az Európai Unióban benzin- vagy dízelüzemű autót adjanak el (Lente G. 2023). Ez az intézkedés, ellentétben a szén-dioxid-kibocsátásra nemzetközi egyezményekben korábban tett hangzatos, de valójában tartalmatlan és ellenőrizhetetlen emisszió-csökkentési vállalásokkal, konkrét és könnyen betartatható.

A kőolajból készülő termékek a globális szén-dioxid-kibocsátás nagyjából egynegyedét okozzák, ennek döntő része a járművek üzemanyagából származik, így valóban remélhető, hogy egy ilyen intézkedés észrevehető hatást fejt ki (persze csak akkor, ha életbe lép és be is tartják). Ugyanakkor az elhatározása egyoldalú, így a globális járműpiac egészére semmiképpen nem vonatkozik. A politikai döntéshozók ezt minden bizonnyal úgy fogják fel, hogy Európa utat mutat a világ többi része számára. Az EU az új autóeladások terén az USA-hoz hasonló méretű piac, amelynél jelenleg csak a kínai számít nagyobbak. Ha a gyártást, és nem az értékesítést tekintjük, akkor Európa globális súlya még nagyobb. Ugyanakkor nem várható, hogy 2035-ben is hasonló lesz a helyzet: a jelenlegi folyamatok iránya India és Indonézia fokozatos térnyerése felé mutat. Abban természetesen lehet reménykedni, hogy a tilalom várható bevezetéséig elteltő bő évtizedben az autóiparban olyan technológiai változások történnek majd, amelyek automatikusan húzzák magukkal a világ többi részét is, de az elmúlt hónapok fejleményei inkább mutatnak arra, hogy Európa sem fogja feltétlenül teljes szigorral bevezetni a már elhatározott tiltást.

Magyarországon elterjedt az a vélekedés, hogy az idézett európai állásfoglalás gyakorlatilag az elektromos autók használatát teszi majd kötelezővé. Ennek fő oka az, hogy hazánk iparfejlesztési politikája jelenleg ezen a feltételezésen nyugszik. Az alternatíváról, a már Verne által is megálmódott hidrogéngazdaságról jóval kevesebb szó esik. Ez a cikk elsősorban a hidrogén energetikájával foglalkozik, de az elektromos autózás sokak által vizionált térhódításához is szeretne adalékot adni. A szén-dioxid-kibocsátás csökkentéséhez ugyanis alapvető kérdés, hogy a közlekedésben felhasznált elektromos áram előállításánál se keletkezzen üvegházhatású gáz. Ez az autók előállításánál jóval összetettebb és természetesen egyúttal drágább kérdés.

Erőforrások a megújuló energiagazdasághoz

Az elektromos energiatermelés megújuló erőforrásokra átállásához várhatóan szükséges szerkezeti anyagok mennyiségéről a közelmúltban jelent meg alapos tudományos elemzés (Wang, S. *et al*, 2023). A szerkezeti anyag definíciója itt nem teljesen a hagyományos: minden beleszámít, ami az energiatermelési infrastruktúra létrehozásához szükséges. A tanulmány adatait akár megnyugtatónak is lehet nevezni. A teljes átállás esetében várható 2050-ig várható globális igény egyedül a tellúr esetében haladja meg a jelenleg ismert, gazdaságosan kiaknázzható készleteket, illetve még két esetben, a napelemkészítésre alkalmas minőségű szilícium és a diszprózium esetében lenne szükség arra, hogy a jelenlegi gyártási kapacitásokat jelentősen bővítsék.

Az idézett tanulmány elemzésében nem kaptak szerepet a lítiumigényre és -készletekre vonatkozó adatok. Ennek oka az, hogy az elektromos energia megújuló forrásokból történő előállítását vizsgálták és nem a tárolását. Az elektromos

autók esetében ezt ma mindenki nagy (és egyébként energetikailag borzasztó kedvezőtlenül nehéz) akkumulátorokkal képzelel el. A széles körű elterjedés feltételeit ilyen szempontból egy, másik 2021-ben megjelent munkában vizsgálták meg (Klimenko, V. *et al*, 2021), ahol egy szűk évszázados időtávlatú előrejelzéseket is készítettek. Fontos leszögezni, hogy a jelenlegi lítiumion-akkumulátorok felépítéséből adódóan nemcsak a 3-as rendszámú elem, hanem a kobalt hozzáférhetősége is aggodalomra adhat okot.

A Föld országainak lítiumtermelése a legutóbbi évtizedben négyszeresére növekedett, 2021-ben mintegy évi 106.000 tonnát tett ki. A Föld teljes, jelenleg ismert, hozzáférhető készletét lítiumból 16, kobaltból 7 millió tonnára becsülik. Az előjelek szerint a lítium és a kobalt készleteinek korlátozottsága a 21. század évszázad közepére az akkumulátorokat használó energia-elképzelések fő gátja lesz. Még a legoptimistább gondolkodásmód is feltételezi, hogy néhány évtizeden belül a jelenleg ismert globális kobalt- és lítiumkészletek több mint felét kellene majd gazdaságilag hasznosítani egyidejűleg.

Természetesen a várakozások új lendületet adtak a Föld erőforrásainak további kutatásához. Ezek nem is teljesen eredménytelenek: az utóbbi évtizedekben megtalált legnagyobb új lítiumlelőhelyről 2023 második felében adtak hírt (Benson, Th. *et al*, 2023).

Az Amerikai Egyesült Államokban Nevada állam északi határán található a mintegy 40×30 kilométeres, kulcslyukra emlékeztető alakú, a középső miocénben keletkezett McDermitt-kaldera, amelynek déli szélén, a Thacker-hágón már mintegy húsz éve folynak intenzív geológiai kutatások. A világ többi részén az ércnek tekintett kőzetekben a hármas rendszámú elem koncentrációja ritkán haladja meg a 0,4 tömegszázalékot, az új lelőhelyen ezek az értékek tipikusan 1,3 és 2,4 között változnak. A fő ásvány az illit nevű filloszilikát, amelynek kémiai képletét $(K,H_3O)(Al,Mg,Fe)_2(Si,Al)_4O_{10}[(OH)_2,(H_2O)]$ formában szokás megadni, vagyis a kereskedelmileg jelentős mennyiségű lítiumot nem is jelölik benne!

A területre a Lithium Americas cég már jó ideje bányát tervezett, ehhez az állami engedélyeket 2022 tavaszára meg is kapta. Az egyedi geológiai környezet olyan technológia kidolgozását teszi szükségessé, amelyre eddig még nincs példa a világon. A már elkészült tervek szerint a folyamatban a kénsavnak nagy szerepe lesz, ezért a részletesen kidolgozott tervek szerint ezt a helyszínen épülő külön gyár állítja majd elő.

Az új lelőhely olyan szempontból is példaértékű, hogy a világ hozzá hasonló geológiájú területein is elképzelhető a lítium ilyen mértékű felhalmozódása. Sajnos ilyen vidékből kimondottan kevés van a Földön. Nevadában a Clayton-völgygel, Mexikóban a Sonora nevű területtel fedezhetők fel jelentős párhuzamok. A harmadik és utolsó hasonló vidék Magyarország határaihoz közel, Szerbiában, Belgrádtól délnyugatra, a bosznia-hercegovinai határ szomszédságában fekvő Jadar térségben található A Rio Tinto nemzetközi bányacég itt már egyszer

elkezdte a kutatásokat, területeket is megvásárolt, s az itt kinyerhető lítium mennyiségét mintegy 700.000 tonnára becsülte. A beruházást a helyi lakosság tiltakozására hátráltatta, ennek ellenére 2024 nyarán a magyar sajtót is bejárta a hír, hogy elindultak a munkálatok.

Hidrogénteknológia a jelenben

A globális képen azonban még az sem változtatna, ha további, hasonló méretű lítiumlelőhelyeket fedeznének fel. Az adatok ismeretében eléggé valószínűtlennek látszik, hogy 2035-ben a benzin- és gázolajüzemű autóparkot döntően elektromos flotta fogja felváltani az európai országokban. Ezért a jelenleg egyetlen, technikailag is megvalósíthatónak tűnő alternatíva, a hidrogénhajtású autók fejlesztése és a hidrogéninfrastruktúra kiépülése minden bizonnyal új lendületet vesz addig. Ehhez semmilyen új tudományos és technológiai felfedezésre nincs szükség, évtizedek óta ismeretes minden megoldás.

Hidrogénüzemű autókat több cég is gyárt manapság (közülük a legnevezetesebb a Toyota Mirai, amelynek USA-beli listaára mintegy 50.000 dollár vagyis nagyjából 17 millió forint), ezek terjedésének gátja jelenleg a kellően széles körű töltőhálózat létrehozásának hatalmas beruházási igénye.

Az USA Kalifornia államának példáját érdemes tanulmányozni, mert ott már 2022 szeptemberében is 53 nyilvános hidrogéntöltő állomás működött, így ésszerű lehetőség a hidrogénüzemű autó vásárlása. Ezekben nagy, 70 MPa nyomáson tárolják a gázt, amely a légköri nyomás nagyjából 700-szorosa. Korábban létezett feleakkora nyomásra épülő technológia is, de ez mára lényegében elavult (Lente G. 2023).

A hidrogén egyik fő problémája energetikai szempontból az, hogy légköri nyomáson kicsi a sűrűsége, így nagy térfogatú (de egyébként könnyű) tartályokban lehetne szállítani. Erre volt is példa a technikatörténetben: a német Zeppelin léghajók töltéséhez hidrogént használtak, bár itt a gáz nem üzemanyag volt, hanem az emelőerőt biztosította. 70 MPa nyomáson és szobahőmérsékleten a hidrogén sűrűsége 39 kg/m^3 ; ez még mindig alig egy huszonötöde a vízének, de energetikailag már nem használhatatlanul kicsi. Egy második generációs Toyota Mirai három hidrogéntankjának összesített térfogata 141 liter, vagyis feltöltve kb. 5,5 kg H_2 van benne. Ez elég csekély hányada a 100 kilogrammot is megközelítő teljes tanktömegnek, de még mindig jóval kevesebb holt súlyt jelent, mint amennyit egy tipikus elektromos autó akkumulátora (egy hasonló hatótávolságú Teslában ez fél tonnánál is nehezebb). Normál használatban ennyi hidrogénnel mintegy 600 kilométert lehet vezetni, de optimális körülmények között jelentősen csökkenthető a fogyasztás: a rekordot 2021 augusztusában állították fel, amikor egy ilyen autó 1360 kilométert tett meg újratöltés nélkül.

A hidrogéninfrastruktúra kiépítése Európában is elindult. Az Európai Parlament és a Tanács 2023. szeptember 13-án kiadott, 2023/1804 számú rendelete a

tagállamokat kötelezi arra, hogy a területükön 2030. december 31-ig létesüljön egy minimális számú hidrogéntöltő állomás. Ennek sarokpontja, hogy eddig a dátumig az európai közúti törzshálózat (TEN-T) mentén, egymástól legfeljebb 200 km távolságra, illetve minden városi csomópontban legalább 700 bar nyomású adagolóval felszerelt nyilvános hidrogéntöltő állomásokat kell kiépíteni. Magyarország ezen a téren sajnos máris jelentős lemaradásban van, vélhetően azért, mert a kormányzat az elektromobilitásra helyezte a fejlesztési hangsúlyt az utóbbi időkben.

Hazánkban az első hidrogéntöltő állomását a Linde cég 2021. április 29-én avatta fel budapesti telephelyén, a IX. kerületi Illatos úton. A bemutatót mind a sajtó, mind a politika élénk figyelemmel kísérte, de néhány fontos részlet mégis elsikkadt a beszámolókból. Az egyik ilyen az, hogy a Linde telephelye nincs nyitva a vásárlók előtt. A másik fontos részlet az, hogy az állomás akkor 35 MPa nyomással működött, s az átalakítást 70 MPa-osra csak jóval később kezdték el. A Magyarországhoz legközelebbi közüzemű hidrogéntöltő állomás jelenleg Bécsben van. A budapesti tömegközlekedésben megvolt az első törpelépés: 2022. február 11-től március 6-ig Kőbánya-Kispest és Vecsés között a Volánbusz Solaris Urbino 12 Electric H2 típusú autóbusszokkal szállított utasokat, a híradások szerint ez volt Magyarországon a legelső hidrogén-üzemanyagcellás busz a közösségi közlekedésben. A lengyel Solaris cég egyébként gyárt elektromos és hibrid hajtású buszokat is, a minél kisebb károsanyag-kibocsátás az egyik legfőbb stratégiájuk.

2022 végén jelent meg az 1544/2022. (XI. 16.) Kormányhatározat, amely részben a Tatabánya Óváros M1 autópálya-lehajtó parkoló helyszínén létesítendő, nyilvános, kamionok és haszonjárművek töltésére alkalmas hidrogéntöltő állomás kiépítése céljából benyújtott európai uniós pályázathoz adott adminisztratív támogatást. Egy év alatt látszólag nem sok előrelépés volt, mert a következő, 1469/2023. (X. 31.) kormányhatározat még mindig csak az ötödik körös európai pályázat benyújtásáról szól. Mindkét rendeletben az szerepel, hogy a pályázatot kormánytámogatással a Ral Elektro Kft. cég adta be. Ennek a cégnek saját weboldala szerint fő profilja az elektromos kivitelezői tevékenység, szolgáltatásai között épületvillamossági kivitelezés, ipari világítástechnika, épületfelügyeleti rendszerek, gyengeáramú rendszerek és karbantartás szerepel. Furcsa módon korábbi tevékenységei között sehol nem szerepel ipari gázok forgalmazása, noha hidrogéntöltő állomásokat tipikusan ezen terület ipari óriási tartanak fenn: a Magyarországon is aktív Linde-n kívül az Air Liquide és az Air Products is nevezetesek ilyen fejlesztéseikről. Az előrehaladás ütemét tekintve egyelőre nehéz látni, hogy a töltőhálózat kiépítésére az Európai Unió által elvárt 2030 végi határidőt hazánk hogyan teljesíti majd.

A hidrogénmotor-dilemma

A hidrogénmeghajtás esetében – talán épp az elektromos autók jelenlegi terjedése miatt – olyan általános várakozás alakult ki, hogy ezek a járművek tüzelőanyag-elemes elven működnek majd, vagyis elektrokémiai cellákban a hidrogénből áramot állítanak elő, amely aztán elektromotort hajt meg. Azonban van egy másik, ma nem túl nagy nyilvánosságot kapó, de a szakemberek körében régóta ismert, még hosszú távon is gazdaságilag életképesnek gondolt lehetőség is: a hidrogénüzemű belső égésű motor. Ez igencsak régi találmány: a francia-svájci François Isaac de Rivaz már 1807-ben szabadalmat kapott rá, és egy évvel később már jármű hajtására is használta.

A belső égésű motorok hőerőgépek, vagyis alapvető termodinamikai összefüggések korlátozzák a hatékonyságukat, ami az 50%-ot csak egészen kivételes esetben haladhatja meg. Ugyanilyen elvi korlát sem a tüzelőanyag-elemek, sem az elektromos motorok esetében nincsen, így ezek, nem túl nagy abszolút teljesítmények esetében jóval hatékonyabbak lehetnek annak ellenére is, hogy lényegesen több elemből állnak. Emellett az optimális esetben gyakorlatilag nulla szennyezőanyag-kibocsátás a másik olyan szempont, amelynél a tüzelőanyag-elemes megoldás előnye kétségtelen. Szén-dioxidot vagy szén-monoxidot természetesen a hidrogénüzemű belső égésű motorok sem bocsátanak ki, de a szikra és az égést tápláló közegként használt levegő miatt nitrogén-oxidok keletkeznek. Ezen két, valóban kiemelkedően fontos szemponttal azonban az előnyök listája ki is merül (Lente G. 2023).

A teljesítmény növelése komoly gondot jelent: nagy teherautókban, kamionokban, traktorokban vagy földmunkagépekben az elektromotoros meghajtás egyelőre nem látszik valós jövőbeli lehetőségnek, így a tüzelőanyag-elemes hidrogénes megoldás sem versenyképes. A belső égésű hidrogénmotorok egyik legmeglepőbb előnye a sokkal kisebb hűtésigény. A hőerőgépek működési elvéhez a hatalmas hőmérsékletkülönbség elérése eleve hozzátartozik, valójában a hatékonyság növelésekor kívánatos is, hogy ez minél nagyobb legyen. Így a hőerőgépek hűtésének másodlagos szerepe van: elsősorban azért kell, hogy a motor szerkezeti anyagai, illetve a segédanyagok (például kenőolaj) ne károsodjanak. Ezen a téren a levegő- vagy vízű hűtéses technológiákban a más üzemanyaggal működő motorok esetében már kiterjedt korábbi tapasztalatok vannak. A tüzelőanyag-elemeknél a fejlődő hő viszont kétségtelenül hulladék, amely egyébként, ha a kívánatosnál jobban növeli a hőmérsékletet, a termodinamikai összefüggések miatt még csökkenti is a hatékonyságot.

További szempontok is fontosak lehetnek a felhasználók számára. A kamion- és teherautó-üzemeltetők érdekeit tekintve azonban az elektromos meghajtás teljesítménykorlátai mellett is komoly érvek szólhatnak a belső égésű motorok mellett. Az első ilyen a befektetésigény: a mai előrejelzések szerint 2027-ben egy hidrogénüzemű belső égésű motort használó kamion ára mintegy 50%-kal lesz

nagyobb, mint egy ugyanolyan méretű és teljesítményű dízelmotorosé; hidrogénes tüzelőanyag-elemes verzióban kétszeres az ár, akkumulátoros-elektromotoros kiépítésben pedig a kétszeresét is jelentősen meghaladja majd. Így a kedvezőbb hatékonyság gazdasági előnyei csak sok éves üzemelés után kezdik kompenzálni a nagyobb kezdeti költséget, ez akár egy kamion élettartamának fele-kétharmada is lehet. Az is jelentős észrevétel, hogy az idő múltával az öregedés és elhasználódás miatt egy belső égésű motor hatékonysága alig-alig változik, a tüzelőanyag-elemeknél viszont idővel jelentős romlás várható. Szintén fontos szempont, hogy a tüzelőanyag-elemes technológia jóval tisztább hidrogént igényel, a belső égésű motorok számára kisebb probléma, ha az üzemanyagban szennyezések vannak. Ez nem pusztán gazdasági érv, a környezetterheléshez is jelentősen hozzáadhatnak a tisztítási műveletek. További mérlegelendő szempont, hogy a létező cégek karbantartó szakemberei dízelmotorokhoz értnek, a tiszta technológiák közül számukra a hidrogénüzemű belső égésű motorra váltás jelenti a legkisebb kihívást.

Van még egy egészen sajátos, de elég nagy tömegű felhasználás, ahol a hidrogénüzemű belső égésű motorok vezető szerephez juthatnak: nagy teljesítményű dízelmotorokat építenek olyan járművekbe (pl. hajókba) is, amelyeket utána sok-sok évtizedig üzemeltetnek. Ilyen esetekben technológiailag (legalábbis elvileg) az is megoldható lehet, hogy egy eleve dízelhajtásúnak készített belső égésű motort utólagos módosításokkal hidrogénüzeművé alakítsanak, a versenytárs technológiáknál ez teljességgel lehetetlen.

Míndezek alapján talán nem meglepő, hogy az egyéni és tömegközlekedésben sem egyértelmű a tüzelőanyag-elemes technológia elsőbbsége a hidrogénüzemű járműveknél. Az eddigi nagyszabású kísérletek is tükrözik ezt a ténytet.

Európában az ECTOS működése 2001-ben indult el, ennek támogatásával Izlandon már 2003-ban megnyílt az első hidrogéntöltő állomás, és a fővárosban, Reykjavíkban hidrogénüzemű buszok jártak. Ez a város azért volt ideális tesztterület, mert főváros, mégis viszonylag kicsi, így az autóbusszflottának az utasok számára is érzékelhetően jelentős részét lehetett hidrogénüzemű buszokkal helyettesíteni. Ezek Mercedes gyártmányú, tüzelőanyag-elemes járművek voltak. A kísérlet annyira sikeresnek bizonyult, hogy az eredeti kétéves futamidőt még a lejárat előtt háromra növelték. A HyFLEET:CUTE program 2006 és 2009 között már tíz várost érintett: Amszterdam, Barcelona, Berlin, Hamburg, London, Luxemburg, Madrid, Peking, Perth és Reykjavík. Ezek közül Berlin vált kivételessé olyan szempontból, hogy itt 14, MAN gyártmányú buszból álló hidrogénes flottát üzemeltet be; ezek belső égésű motorokkal működtek. A teszt itt is sikerre vezetett, de a 2008-as világgazdasági válság megakasztotta a hidrogénes buszok kísérletsorozatát.

A hidrogénes személyautók között a már említett Toyota Mirai nevét ismerik a legtöbben, ebben tüzelőanyag-elemes elektromotor van. Nem ismeretlenek azonban a hidrogénüzemű, belső égésű motort használó személyautók sem, a leglátványosabb erőfeszítéseket ezen a téren a BMW cég tette.

A hidrogén mint a föld ajándéka

A hidrogénes hajtások elterjedéséhez nagy lökést adhat az elmúlt másfél évben felismert tény, hogy a gáz energiatárolási forma helyett elsődleges energiaforrás is lehet. Míg korábban csak arról lehetett szó, hogy a hidrogén valamilyen más, elsődleges folyamat (például nap- vagy atomenergia) által előállított energia más lehetőségeknél kedvezőbb tárolását valósítja meg, ezen a téren 2023-ban a korábbi ismeretek fényében meglepő fordulat történt: egyre inkább lendületet kezdett venni a nagy hidrogéntartalmú földgázlelőhelyek kutatása (Hand, H. 2023). Az elvi lehetőség már egy bő évszázada ismert: Dmitrij Ivanovics Mengyelejev 1888-ban észlelte, hogy egyes ukrain szénbányákban a levegő viszonylag sok elemi hidrogént tartalmaz, amely a kőzetrétegekből folyamatosan szivárog a légterbe. Az első olyan jel, amely komoly gazdasági hasznosíthatóságra is utalt, egy másik évszázadban, egy másik földrészen tűnt fel.

A nyugat-afrikai Maliban, a fővárostól mintegy hatvan kilométerre, egy Bourakébougou nevű falu mellett 1987-ben kutat akartak fűrni. A környék száraz vidék a Szahara déli határán, s még 108 méter mélységben sem bukkantak hasznosítható vízre. Fel is adták a kutatást, a lyukból viszont folyamatosan furcsa szél fűjt. Egy munkás egy nap égő cigarettával a szájában akart a nyílásba benézni: ennek a következménye zajos robbanás lett komoly égési sérülésekkel kísérve, s a földből előtörő gáz attól kezdve éjjel-nappal égett. De ilyen tüzet még egyetlen helybeli sem látott. A lángnak alig látható, nappal kékes árnyalatú színe volt és egyáltalán nem kormozott. Éjjel inkább aranyszínűnek látszott az égő kút, s a fűrást végző cégnek hetekig tartott az oltás, majd a nyílás biztonságos lezárása. Így is maradt minden 2012-ig, amikor a terület bányászati jogait birtokló Petroma nevű, kőolaj- és földgázkitermeléssel foglalkozó cég egy mobillaboratóriumban meghatározta az előtörő földgáz összetételét: 98%-ban elemi hidrogén volt. Nem ismertek még korábbi ipari példát ilyesmire, de elszánták magukat arra, hogy ezt a kivételes adottságot nem hagyják kiaknázatlanul. Először egy, a Ford által gyártott belső égésű motort alakítottak át hidrogénüzeművé, és ezzel az elektromosságot korábban csak hírből ismerő Bourakébougou harminc kilowatt teljesítményű áramforrást kapott. Ennek az áldásos hatását a közösség minden lakója megtapasztalhatta. A Petroma tulajdonosa meglátta a jelenségben a komoly üzleti lehetőséget, s cégét át is keresztelte Hydroma névre.

A Maliban tett megfigyeléseket 2018-ban publikálták (Prinzhofer A. *et al*, 2018), és azóta sok befektető és kutató figyelme fordult a jelenség felé. 2019-ben az USA Nebraska államában is találtak hasonló földgázt, 2022 októberében pedig a Geological Society of America által szervezett tudományos ülésen részletes földtani modellt is bemutattak már, amely szerint a hidrogén olyan sebességgel keletkezik az ilyen helyeken, hogy akár megújuló energiaforrásnak is nyugodtan lehet nevezni. A legtöbb befektető Ausztráliában kezdett üzleti tevékenységet.

Vajon hogyan lehet az, hogy az ilyen, hidrogént gazdaságilag is számottevő mértékben tartalmazó földgázok pusztán létezése is ennyire sokáig elkerülte a tudomány és az ipar figyelmét? A válasz erre a kérdésre összetett, de nagyon is logikus. Nagyarányú bányaiipari földtani kutatások eddig elsősorban a fosszilis energiaforrások, vagyis a földgáz, kőolaj és szénlelőhelyek feltérképezését célozták meg. Az ezek keletkezését értelmező elméletekben nincs is hely a hidrogén számára. Valóban: a mára megismert hidrogéntartalmú földgázok lelőhelyeinek földtani sajátosságai eltérnek azoktól a főként üledékes jellegű helyektől, amelyeket eddig kutatásra érdemesnek tartottak. Az elterjedt elméletek azt is világosan jóslják, hogy ha keletkezne is hidrogén, akkor azt a kőzetek nem tartanák meg, vagyis nem halmozódhatna fel sehol. Komoly probléma az is, hogy a gázok összetételének elemzése során még nagy mennyiségű hidrogén is elveszhet a mérési hibában akkor, ha nem keresik céltudatosan a jelenlétét.

A mai hidrogénbányászati helyzet meglehetősen hasonlít a kőolajiparban a 19. század közepén uralkodó állapothoz. Néhány szerény hozamú olajkút Kaliforniában és Irakban már ismeretes volt, de a nagy hozamú, föld alatti lelőhelyek létezése egészen addig rejtve maradt, amíg 1857. augusztus 27-én Edwin Drake bányavállalkozó a pennsylvániai Titusville közelében, 21 méter mélyen rá nem talált az első jelentős olajmezőre (Hand, E. 2023).

Ausztráliában már létezik Gold Hydrogen nevű cég, amelynek tevékenysége erre a területre koncentrál. A kontinens déli partjainál fekvő Kenguru-szigeten, s ennek a közelében, a Yorke-félszigeten már 1921-ben készült feljegyzések is beszámoltak arról, hogy kőolajkutatás közben 70-80 % hidrogént tartalmazó gáz tört elő a földből. 2021-ben Dél-Ausztrália szövetségi államában a törvényi bányászabályozásokon is változtattak, hogy a hidrogén kitermelését elősegítsék. A Pireneusok spanyol részén lévő hidrogénforrások kinyerésére a nemrég alapított Helios Aragon nevű cég is nagyon várja már a spanyol bányászati törvény módosítását, amely egyelőre a kőolajra kidolgozott szabályokat alkalmazná a hidrogénbányászatra is.

Hasonlóan ígéretes az Albánia északkeleti részén található Bulqizë város közelében feltárt érdekesség (Truche, L. *et al*, 2024). Itt egy jelentős, a világ legnagyobbjai közé tartozó krómbánya található, amely 1942-ben nyitott meg. Azóta mintegy 13 millió tonna fémércet hoztak itt a felszínre, s az ismert, még kitermelhető készletek is millió tonnákra rúgnak. A vágatokban először 1992-ben, 620 méter mélységben tapasztalták gyúlékony gázok keletkezését, ami 2011-ben, 2017-ben és 2023-ban is nagy károkat okozó robbanásokhoz vezetett. Egy föld alatti víztározóban folyamatos buborékképződés is tapasztalható. Itt mutatták ki először, hogy a felszínre törő gáz nem kevesebb, mint 84 térfogatszázaléka elemi hidrogén.

A közelmúltban elvégzett vizsgálatok azt mutatták, hogy a bánya aknarendszerében kiterjedt területen tapasztalható hidrogénszivárgás, amelynél a legköny-

nyebb elem jellemzően levegővel keveredik. A széles körű felmérés szerint minden emberi beavatkozás nélkül, pusztán a szivárgás révén évi legalább 200 tonna hidrogén kerül a légkörbe. A krómbányászok számára a jelenség elsősorban működésbiztonsági kérdés volt, a szénbányákban előforduló sújtóléghez hasonlóan soha nem gondoltak rá kiaknázzható erőforrásként.

Könnyű megoldás nehézségekkel

Ahogy ez a cikk utalt rá, az emberiség energiaigényének biztosítása olyan probléma, amely már évszázadok óta foglalkoztatja nemcsak a szakembereket, hanem a tudományos-technológiai kérdésekre fogékony közvéleményt is. A hidrogén-gazdaság alapötlete már évtizedekkel ezelőtt megszületett, s elterjedésének akadályai jelenleg sokkal inkább gazdaságiak, mint műszakiak. A jelen közgondolkodásban jól látszik, hogy a társadalmi elvárások szerint a felhasználandó energiának nemcsak környezetkímélőnek kell(ene) lennie, hanem olcsónak is. Az idő múlásával ezt a feltételt várhatóan egyre kevésbé lehet majd teljesíteni. Bármilyen technológia is terjedjen el majd a jövőben az energiaigények biztosítására, két dologban biztosak lehetünk: egyrészt a takarékoság a korábbinál sokkal nagyobb szerepet kap majd benne, másrészt az általa generált legsúlyosabb jövőbeli problémákról ma még sejtelmünk sincs.

Köszönetnyilvánítás

Ezen cikk elkészülését a Megújuló Energiák Nemzeti Laboratórium támogatta, amelynek létrehozását a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatta az RRF-2.3.1-21-2022-0009 azonosító számú projekt keretében.

Felhasznált irodalom

- Benson, Thomas R. – Coble, Matthew A. – Dilles, John D. (2023): Hydrothermal enrichment of lithium in intracaldera illite-bearing claystones. *Science Advances*, 9, adh8183. DOI: 10.1126/sciadv.adh8183. <https://doi.org/10.1126/sciadv.adh8183>
- Gelencsér András (2023): *Ábrándok bővületében. A fenntartható fejlődés korlátai*. Budapest: Akadémiai Kiadó. ISBN: 978-963-454-899-7
- Hand, Eric (2023): Hidden Hydrogen. *Science* 379, 630–636. DOI: 10.1126/science.adh1460 <https://doi.org/10.1126/science.adh1460>
- Klimenko, V. V. – Ratner, S. V. – A. G. Tereshin (2021): Constraints imposed by key-material resources on renewable energy development. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 144, 111011. DOI: 10.1016/j.rser.2021.111011. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2021.111011>
- Lente Gábor (2023) *Magyar Kémikusok Lapja*, 78, 2035: Szén-dioxid-odüsszeia (102-103), Hidrogéntöltő állomások Tatabányán és Kaliforniában (166-168), Hidrogénbányászat (254-255), Hidrogénközlekedési dilemma a Berlin–Reykjavík tengely mentén (318-319), Akkumulátorfejlesztés és -gyártás: az élet, a világmindenség, meg minden (376), Álomszerű lítiumlelőhelyfelfedezés Nevadában (377). ISSN 0025-0163

- Prinzhofer, Alain – Cissé, Cheick Sidy Tahara – Diallo, Aliou Boubacar (2018): Discovery of a large accumulation of natural hydrogen in Bourakebougou (Mali). *International Journal of Hydrogen Energy*, 43, 19315-19326. DOI: 10.1016/j.ijhydene.2018.08.193. <https://doi.org/10.1016/j.ijhydene.2018.08.193>
- Riedel Miklós (1985): *Volt rá energiánk, lesz rá energiánk?* Budapest: Gondolat Könyvkiadó. ISBN: 963-281-613-7
- Truche, Laurent – Donzé, Frédéric-Victor – Gskolli, Edmond – Muceku, Bardhyl – Loisy, Corinne – Monnin, Christophe – Dutoit, Hugo – Cerepi, Adrian (2024): A deep reservoir for hydrogen drives intense degassing in the Bulqizë ophiolite. *Science*, 383, 618-621. DOI: 10.1126/science.adk9099. <https://doi.org/10.1126/science.adk9099>
- Verne, Jules (1980): *A rejtelmes sziget 1-2.* (ford. Majtényi Zoltán). Budapest: Móra Könyvkiadó. ISBN: 963-11-2342 1 és 963-11-2344-8
- Wang, Seaver – Hausfather, Zeke – Davis, Steven – Lloyd, Juzel – Olson, Erik B. – Liebermann, Lauren – Núñez-Mujica, Gudío D. – McBride, Jameson (2023): Future demand for electricity generation materials under different climate mitigation scenarios. *Joule*, 7, 309–332. DOI: 10.1016/j.joule.2023.01.001. <https://doi.org/10.1016/j.joule.2023.01.001>

Babits Mihály Ady-előadása Debrecenben¹

Sebők Melinda

irodalomtörténész, egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem,
Modern Magyar Irodalmi, Összehasonlító Irodalomtudományi és
Irodalomelméleti Tanszék

„Elvben szívesen lemegyek Debrecenbe (mely ugyanis az egyetlen nagy magyar város, amit még nem ismerek).”²

Absztrakt: A debreceni Ady Társaság 1927. november 27-én, Ady születésének 50. évfordulóján irodalmi esttel ünnepelte névadója emlékét. A debreceni irodalmi élet képviselői leginkább Babits szereplésére számítottak, de meghívták előadónak Juhász Gyulát és Szabó Lőrincet is. Juhász Gyula verssel, Szabó Lőrinc *Ady és a magyar ifjúság* című előadással emlékezett a költőelődre. Juhász Gyula és Szabó Lőrinc alkotásai ismertek, Babits előadása azonban kéziratörökletekben lappang. A tanulmány a korabeli dokumentumok alapján ad információt az Ady-műsor eseményeiről, majd Babits kéziratörökletekből összeállítható Ady-előadásából idézve rekonstruálja és elemzi a Debrecenben elhangzott ünnepi beszéd szövegét. Babits – máig kiadatlan – debreceni előadásában reflektált az Adyt ért vádakra: elutasította a költő politikai kisajátítását és a szövegtől független ideológiai értelmezését. Ady magyarságát, zsenialitását éppúgy hangsúlyozta, mint lírájának világirodalmi rangját és költői képeinek újszerűségét.

Kulcsszavak: Ady Társaság, Ady-est Debrecenben, Juhász Géza levelei, Babits Mihály kéziratái Adyról

„Csoda-e, ha Ady körül is heves vita folyik? Főleg nemzeti és valláserkölcsi szempontból szoktak tiltakozni ellene. [...] Ady nagyságát ma már komolyan senki kétségbe nem vonja. Lángelméje egyetemesen hatott. Nemcsak az újabb költőkön mutatkozik a hatása, hanem a képzőművészek és a muzikusok törekvéseit is fölszabadította. Ezért lehet az erők egyesítésére szánt törekvésnek a neve Ady Társaság”³ – Juhász Géza 1927-ben a debreceni Ady Társaság alakuló

¹ A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

² Babits Mihály – Juhász Géának küldött levele, Budapest, 1927. október 25. előtt. Tintaírás. Lelőhelye: PIM Kézirattára, V. 3671/16/9.

³ JUHÁSZ Géza: *Beszéd a debreceni Ady Társaság alakuló ülésén* (1927. június 19.). In:

ülésén ezekkel a szavakkal fejezte ki a Társaság névadója költészeti értékeit felmutató célkitűzéseit. A Debrecenben élő Juhász Géza (1894–1968), tanár, író, költő, irodalomtörténész, a két világháború közötti debreceni irodalmi élet irányítója az Ady Társaság elnökeként törekedett az Ady-líra ellen irányuló kételyek eloszlatására és az életmű újraértékelésére. Juhász Gézának és a hozzá közel álló irodalmi élet képviselőinek (többek között Kardos Albertnek, Kardos Pálnak, Gulyás Pálnak, Oláh Gábornak) a vezérlő csillaga Ady volt. A Társaság 1927. november 27-én, Ady születésének 50. évfordulóján irodalmi esttel ünnepelte a költő emlékét. A Juhász Géza és Kardos László közötti levelezésből⁴ felfedhető, hogy a debreceni irodalmi élet képviselői leginkább Babits szereplésére számítottak.

A debreceni Református Gimnázium önképzőkörének Ady hatására felpezsdült kulturális életében vezérszerepet betöltő Juhász Géza egykori iskolatársa és barátja, Dienes Barna⁵ közvetítésén keresztül ismerkedett meg Babits Mihály költészetével. Juhász Géza azonban nem csupán a Dienes-család révén „fertőződött meg” a fiatal költő káprázatos verstechnikájával, hanem a debreceni Református Gimnázium önképzőkörében láthatta Babits görög mitológia ihlette drámáját: a *Laodameiát* először ugyanis a debreceni Református Gimnázium vitte színre 1912-ben. Juhász Géza felfedezte, hogy Adyhoz mérten Babits a „hagyományok őre, az Arany János-i plasztika”.⁶ Bár az önképzőkör megszűnt, a babitsi hagyomány megmaradt. Juhász Géza Babits iránti lelkesedését bizonyítja a fiatalkori zsengei között található *Babitsiádák* kézírata, a Kortársaink sorozatban megjelent Babits-monográfiája⁷ és az új magyar irodalmat vizsgáló doktori disszertációja is, amelyben a drámaíró, az epikus és a lírikus Babitsot is tárgyalta.

Noha az Ady halála után azonnal kiépülni kezdődő Ady-kultusz emlékünnepeit⁸ beárnyékolta az Ady hatástörténeti pozícióját és költészetének

Juhász Géza-émlékkönyv, (s. a. r., JUHÁSZ Izabella), Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, 1975, 291.

⁴ Kardos László levélben kéri Juhász Gézát, hogy Babits válaszához igazítsák a programot, s egyben elhárítja Rédey Tivadar könyvtáros, irodalomtörténész, színháztörténész meghívását: „Rédeyt tartsuk más alkalomra. Babits elég attrakciónak. Bármit is határozunk, legelőször a Babits választ (a dátumot) kell ismernünk.” Kardos László levele Juhász Gézának 1927 nyarán vagy őszén = *Juhász Géza levelesládája*, (s. a. r., Juhász Gézáné és Lévey Botond), Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1987, 41.

⁵ Dienes Barna (1895–1950) később az Egyesült Államokban református püspök. A Dienes-családot rokoni-baráti szálak fűzték Babitshoz.

⁶ Juhász Géza: *Babits és Debrecen*. In: *Juhász Géza-émlékkönyv*, i. m., 327.

⁷ Juhász Géza: *Kortársaink: Babits Mihály* (Szerk. Hankiss János), Dunántúli Egyetemi Nyomda, Pécs, 1928.

⁸ 1919. február 5-én megalakult Károlyi Mihály elnökletével az Ady-szobor Országos Bizottsága. Nagyváradon 1919. március 13-án már Ady Endre Társaság működött. Az

értékeit elbizonytalanító politikai-morális kifogások és irodalmi viták, Babits nem csupán a világháború éveiben került közel pályatársához, hanem Ady ravatalánál mondott nekrológiájában⁹ is kettejük összetartozását hangsúlyozta. 1919 tavaszán a pesti bölcsészkaron Ady-szemináriumot hirdetett, a rajongó ifjúságnak Ady forradalmiságát, háborúellenességét, prófétaságát, zsenialitását és magyarságát méltatta.¹⁰ A Nyugatban hosszú tanulmányban emlékezett meg Ady költészetéről (*Tanulmány Adyról*¹¹), de nyilatkozott Földessy Gyula¹² és Révész Béla¹³ Ady-köteteiről is.

1927 őszén is hangot adhatott Ady iránti lelkesedésének. Babits a debreceni Ady Társaság november 27-én megrendezett Ady-ünnepére Juhász Gézától kapott meghívást, aki a következő levelet küldte 1927. augusztus 5-én:

„Nagyságos Uram,

A debreceni Ady Társaság f. évi november 27-én Ady születésének 50.-ik fordulója alkalmából

Ünnepélyt rendez, amelynek páratlan jelentőséget adna, ha megnyerhetnők hozzá Nagyságod közreműködését is.

Az Ady-ügyre nézve hatalmas erőgyarapodást jelentene Nagyságod előadása, akit városunk közönségének még soha nem volt alkalma látni s kinek az Ady költészetére vonatkozó megállapításai bizonyára a tatárabb-fajta koponyákban is gyűjtanának némi világosságot, hiszen Nagyságod még a konzervatív körökben is a legtöbb tiszteletet vívta ki kezdettől fogva a Nyugat táborából.

Utaltom is fölösleges rá, milyen segítséget jelentene társaságunknak a Nagyságod támogatása abban a kultúrharcban, amelyet mai kis országunk keleti

egymást követő Ady-estek, Ady-matinék szervezése is az Ady-kultuszt erősítették.

⁹ „Búcsúzom tőled mindazok nevében, akik hozzád a magyar irodalmi életben legközelebb álltunk: a hadsereg tiszteleg az elesett vezér ravatala előtt! Neveddel indultunk és neveddel vívtuk meg tizenkét esztendőn nehéz küzdelmünket: a neved szabadságot és bátorságot jelentett nekünk, új célokat és új horizontokat.” Babits Mihály: *Ady temetésén tartott beszéd = Babits Adyról – Dokumentumgyűjtemény* (szerk., Gál István), Budapest, Magvető Kiadó, 1975, 72.

¹⁰ Babits az első Ady-szemináriumot 1919. április 12-én tartotta. Ady magyarságát a szemináriumon és *Az irodalom elmélete* előadásán is hangsúlyozta: „Először idegennek tűnt fel, piszkolták, gyalázták magyartalan érzelmei miatt, és ma Adyban látjuk megtestesítve az egész magyarságot!” Babits Mihály: *Egyetemi előadások 1919*, Szabó Lőrinc gyorsírási lejegyzése alapján (s. a. r., Lipa Tímea), Budapest, Ráció Kiadó, 2014, 214.

Babits az Ady- szemináriumon a hallgatóságnak állította: „Ady egészen és teljesen magyar és egészen a magyarságból nő ki”. Róna Judit, *Nap nap után, Babits Mihály életének kronológiája 1919–1920*, Budapest, Balassi Kiadó, 2014, 532.

¹¹ Babits: *Tanulmány Adyról*, Nyugat, 1920/3–4.

¹² Babits: *Megjegyzések Földessy Ady-könyvére*, Nyugat, 1921/6.

¹³ Babits: *Révész Béla Ady-könyve*, Nyugat, 1922/13–14.

végvárában vívnunk kell.

Nagyon kérjük, ha csak egyéb tervei nem gátolják, ne méltóztassék visszautasítani meghívásunkat. Szíves válaszát Juhász Géza tanár, Debrecen, Hajó-u. 8. címre méltóztassék küldeni.

Kérésünk ismétlésével, társaságunk hálás szeretetét tolmácsolva, vagyok Nagyságod iránt

*Kiváló tisztelettel:
Juhász Géza
Ügyv. Elnök”¹⁴*

Mivel Babits az esztergomi tartózkodása idején a levelet nem olvasta, így Juhász Géza újabb sürgető levelet írt 1927. augusztus 28-án Szabó Lőrinc szereplésére is hivatkozva:

*„Igentisztelt Uram,
néhány héttel ezelőtt a Debreceni Ady Társaság nevében azzal a kéréssel fordultam Nagyságodhoz, hogy a f.évi november 27-én rendezendő Ady-ünnepélyünkön szíveskedjék résztvenni egy előadással. Minthogy az idő máris meglehetősen előrehaladt, megismétlem társaságunk tiszteletteljes kérését s egyben tudatom, hogy Szabó Lőrinc már elvállalta az Ady jelentőségének méltatását a legifjabb nemzedék szempontjából. Ismételten hangsúlyoznom kell, milyen végtelen fontosságú volna ránk nézve, ha az Ady-nemzedékből épen Babits Mihályt nyerhetnők meg egy esztétikai előadás számára.*

Arra kérem Nagyságodat, hogy elhatározását lehetőleg postafordultával szíveskedjék közölni velünk. Amennyiben pedig előadást tartania lehetetlen volna valamilyen okból, legalább attól ne fozson meg bennünket, hogy ünnepélyünkön mint vendégünket üdvözölhessük. Ha ez alkalommal néhány versének fölolvasására is vállalkoznék, azt igen nagy hálával illesztenők programunkban. Föltételeit vagy levélben méltóztassék közölni, vagy pedig megjelölni az időpontot, amikor társaságunk valamelyik tagja személyesen beszélhetné meg a részleteket Budapesten.

Bármily rövid szíves értesítését várva, vagyok Nagyságod iránt

*igaz tisztelettel
Juhász Géza”¹⁵*

¹⁴Juhász Géza – Babits Mihálynak küldött levele, Debrecen, 1927. augusztus 5.

Tintairás, a verzón továbbá a költő ceruzairása: „Debrecen Hajó u. 8.” Lelőhelye: OSZK Fond III/655/2.

¹⁵Juhász Géza – Babits Mihálynak küldött levele, Debrecen, 1927. augusztus 28. Tintairás. Lelőhelye: OSZK Fond III/655/3.

Babits megkésve ugyan, de 1927 őszén küldött válaszelevelében elfogadta a felkérést: „Elvben szívesen lemegyek Debrecenbe (mely ugyis az egyetlen nagy magyar város, amit még nem ismerek).”¹⁶

Babits mellett Szabó Lőrincet és Makkai Sándort (kinek ekkor jelent meg *Magyar fa sorsa* címmel a vádlott Ady költészete védelmében írt könyve) is felkérték, de mivel Makkai a meghívásnak nem tehetett eleget,¹⁷ így Juhász Gyulát választották harmadik előadónak. Juhász Gézának szintén a Dienes-házban mélyült el barátsága a nála fiatalabb Szabó Lőrincel, aki egykori debreceni diákként is kapcsolódott a városhoz¹⁸ és Adyhoz.¹⁹ Szabó Lőrincet a fiatal nemzedék képviselőjeként kérték fel előadónak. Juhász Gyula, aki az 1920-as évek vitáiban Babitshoz hasonlóan Ady hűséges híve maradt, egykori Ady-évfolyamtársával, a Debrecenben élő Oláh Gáborral az egyetemi évek után is tartotta a kapcsolatot, valamint a debreceni Csokonai Körnek is többször vendége volt.²⁰ Juhász Gyula 1927 novemberében már november 24-e óta Debrecenben tartózkodott Vág Sándor zsidó gimnáziumi igazgató vendégeként. Az Ady-ünnep előtt a gimnáziumban Shakespeare-ről tartott előadást. Noha a Debreczeni Független Újság beszámolt Juhász Gyula gimnáziumi szerepléséről is,²¹ sokkal nagyobb sajtóvisszhangja volt az Ady emlékére rendezett programnak. A debreceni lapok tucatnyi híreszteléssel igyekeztek a Zeneiskola dísztermében sorra kerülő rendezvényt népszerűsíteni. A Debreczeni Független Újság 1927.

¹⁶ Babits Mihály – Juhász Gézának küldött levele, Budapest, 1927. október 25. előtt. Tintáírás. Lelőhelye: PIM Kézirattára, V. 3671/16/9.

¹⁷ „Nagyon sajnálom, hogy az őszi ünnepre való szíves meghívásnak nem tehetek eleget, de egyrészt az én őszi úti programom azt már kizárja”. Makkai Sándor levele Juhász Gézának, 1927. június 28-án = *Juhász Géza levelesládája*, i. m., 40.

¹⁸ Szabó Lőrinc szülei 1908-ban döntöttek úgy, hogy a család Debrecenbe költözik. Szabó Lőrinc így emlékezett debreceni diákéveinek irodalmi élményeire: „ábrándoztam, amikor versek, az önképzőkör és a lázadás idején lassankint derengeni kezdett előttem a nagykönyvtárban a világirodalom, [...] majd a modernek Ady és Babits és Tóth Árpád, és a kiátkozottak a távoliak, Baudelaire és Verlaine. Az első élő író, akit láttam, Oláh Gábor volt, tőle kaptam kölcsön a teljes francia Baudelaire-t.” *Az ígéret városa. Szabó Lőrinc Debrecen-élménye* (szerk., BÍRÓ Éva), Debrecen, Debreceni Irodalmi Múzeum, 2000, 64.

¹⁹ Szabó Lőrinc 1919 tavaszán lelkesen járt Babits Ady-szemináriumaira.

²⁰ Juhász Gyula már egyetemista korában elismeréssel nyilatkozott Ady 1903-as *Még egyszer* kötetéről, s már 1905-ben váltott levelet Adyval. Oláh Gábornak is beszámol Adyval való barátságáról: „Ady Endre egy levelet írt hozzám (az napon jött, amelyen tiéd s ezek okozták akaraterőm némi fölpezsdülését), amelyben barátságát ajánlotta föl nekem”. Grezsa Ferenc: *Juhász Gyula egyetemi évei 1902 – 1906*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964, 47.

Juhász Gyula Adyval személyesen először 1907 szeptemberében találkozott a Budapesti Napló szerkesztőségében.

²¹ *Juhász Gyula a zsidógimnázium irodalmi délutánján*. Debreczeni Független Újság, 1927. november 27., 2.

november 15-i száma Babits nevét emelte ki: „Először jelenik meg Debrecenben Babits Mihály, a magyar líra élő fejedelme, a nagy regényíró és csodálatos tudású esztéta, aki Adyról való véleményét, a nagy kortárshoz való viszonyát fogja nagyszabású előadás keretében kifejtetni.”²² A korabeli napilapok Juhász Gyula és Szabó Lőrinc érkezését is hangsúlyozták,²³ Babitsnak mégis nagyobb figyelmet szenteltek. Ezt bizonyítja a Debreczeni Független Újság 1927. november 25-i híre is: „Itt lesz a modern magyar lírának Ady mellett legkimagaslóbb alakja Babits Mihály, aki nemcsak a művészet legmagasabb csúcsáig emelkedett verseivel szerzett magának az ország határain túlszálló hírnevet, hanem legutóbb kiadott hatalmas regényével, a *Halálfiával* [...] is meghódította az összes magyar szíveket”²⁴

Babits Mihály Tanner Ilona, Szabó Lőrinc és Mikes Klára társaságában 1927. november 26-án a déli vonattal utazott Debrecenbe. Juhász Gyulával és az Ady Társaság képviselőivel a pályaudvaron találkoztak. A Babits Mihály-levelezés, a korabeli sajtó, a Tiszántúli Hírlap, a Délmagyarország, a Debreczeni Független Újság hírei és Tanner Ilona naplófeljegyzései²⁵ szerint az események a következőképp zajlottak: Babits még 1927. november 26-án este az Arany Bika étteremben vacsorázott többek között Oláh Gábor, Ady Lajos és a debreceni irodalmi élet képviselőinek társaságában. Másnap 1927. november 27-én délelőtt részt vett Ady emléktáblájának avatásán. A Darabos utca 33. számú háznál – ahol Ady joghallgató korában lakott – Juhász Géza beszéde után leleplezték a költő emléktábláját. A rendezvény zárásaképp Juhász Gyula mondott emlékbeszédet. Az emléktábla felavatása után a városházán a Műpártoló Egyesület őszi tárlatát tekintették meg. A kiállítást Ady öccse, Ady Lajos, tankerületi igazgató nyitotta meg. Babits aznap délben Markovits Ignác, a debreceni Takarékpénztár igazgatójának a lakásán ebédelt,²⁶ majd este hat órától előadást tartott a Zeneiskola

²² Debreczeni Független Újság, 1927. november 15., 5.

²³ *Nagyszerű ünnepek sorozata lesz a debreceni Ady-nap. Babits Mihály, Juhász Gyula és Szabó Lőrinc már megérkeztek Debrecenbe.* Debreczeni Független Újság, 1927. november 27., 3.

²⁴ *Három nagy magyar költő az Ady-ünnepen.* Debreczeni Független Újság, 1927. november 25., 5.

²⁵ *Török Sophie naptárai I., 1921 – 1933,* (szerk., Papp Zoltán János), Budapest, Argumentum Kiadó, 2012, 308 – 309.

²⁶ Markovits Ignác még az utazás előtt levélben hívta meg Babitsot ebédre. „Nagy örömmel értesültünk, hogy a k. Nagyságos Asszonnyal együtt Debrecenbe jönnek. – Ezen alkalomból igen kérem úgy Önt k. Mester, mint a Nagyságos Asszonyt, tiszteljük meg házunkat és a vasárnapi ebédre szóló eme meghívásunkat fogadják el.” Markovits Ignác – Babits Mihálynak küldött levele, Debrecen, 1927. november 22. Tintairású levél a Magyar Általános Takarékpénztár Rt. fejléces papírján. Lelőhelye: OSZK Fond III/ 1650/ 17. Babitsék mellett a Szabó-házaspár is Markovitséknál ebédelt. Juhász Gyula pedig Juhász Géza vendége volt.

zsúfolásig megtelt hangversenytermében. A rendezvényt Juhász Géza, az Ady Társaság elnöke nyitotta meg, aztán Babits lépett színre. A Debreczeni Független Újság november 29-i értesítése szerint: „A tapsnak, az örömmek, az éljeneknek Debrecenben talán még soha nem hallott vihara akkor tört ki tomboló, sodró, fergeteges erővel, mikor Babits Mihály lépett a dobogóra.”²⁷ A percekig tartó ünneplés után Babits a következőképp kezdte előadását: „Egy félszázada, hogy a Sugár elindult valami Ismeretlenből, s [...] egy negyedszázada annak is, hogy először megpillantották fényét egynehányan, akik között, büszkén mondom ezt, én is ott voltam!”²⁸ Babits a Sugár-metaforát tovább bontva különös hajnali fénynek nevezi Ady költészetét, melyet a saját korában csak kevesen értettek igazán, de az idők folyamán ez a derengő hajnali fény felerősödve az égi magaslatokból ragyogja be a teljes magyar költészetet: „Titkos hajnal volt az, s nem lehetett csodálni, ha csak kevesen akadtak még, elég korán-kelők, akik nem restelltek megmászni magas és merész partokat ahonnan az emelkedő fényt meglephették horizontja szélén – azóta az a fény fennragyog az égen, mindenki látja már eljutott a legkisebb zugba is”.²⁹

Babits beszédében Debrecent az indulás és a megérkezés városának tekinti. Úgy emeli be Ady debreceni versét (*A Maradandóság városában*) az előadás szövegébe, hogy eltér annak eredeti jelentésétől. Noha Ady Debrecent elmaradottnak tekintette (az egykori debreceni fiatal énjétől való elkülönülését is jelenti a „maradandóság”), ő maga már „a Mulandóság fia”. Babits – Ady debreceni újságírói múltja és az eredeti vers keletkezése óta eltelt időszak tükrében – egy „másik”, „különb” és „nagyobb” városba való megérkezésről beszél a félszázados ünnepen. Míg Adynál a „maradandóság” inkább maradiságot, a kamaszkori én elhagyását jelenti, kit nem akar látni többé; addig Babits az Ady-vers címével az irodalmi értékeket megőrző és kulturálisan fejlődő városra utal. Ady születésének 50. évfordulóján „visszaérkezett ide, ahonnan földi fiataltsága kiindult: a Maradandóság városába, – s egy másik különb és nagyobb

²⁷*Feledhetetlen ünnepe volt Debrecennek a vasárnapi Ady-nap. Babits Mihály, Juhász Gyula, Szabó Lőrinc hódoltak az ötvenéves Ady emlékének.* Debreczeni Független Újság, 1927. november 29., 3.

²⁸Babits Mihály: *Adyról*. A ceruzával írt szöveg eredeti kézirata: OSzK III/1526/10.

Babits Debrecenben tartott előadásának két változata létezik: két oldal terjedelmű gépirat (OSzK Fond III/1526/3.) és egy ceruzával írt hosszabb fogalmazvány (OSzK III/1526/4-10.). A részben még kiadatlan dokumentum töredékes. A ceruzával írt fogalmazvány a negyedik számozott lappal kezdődik, az eleje hiányzik. A négytől tízig számozott ceruzával írt szöveg után további két ceruzairással keletkezett fogalmazvány következik, mely értelmi folytatása az előzőnek (a számozása azonban ellentmond ennek: kettes és kilences számmal jelölt dokumentumok).

²⁹Babits Mihály: *Adyról*. A kiadatlan, ceruzával írt szöveg eredeti kézirata: OSzK III/1526/4.

Maradandóság városába is”.³⁰ Babits beszédében fontosnak tartotta megemlíteni, hogy Ady halála óta romboló és hasztalan módon nyúltak irodalmi hagyatékához, s egyben véleményt formált az Adyt övező kultusz, a költészetét érintő polémiák, a személyes életével foglalkozó írások káros hatásairól is. Babits debreceni beszédének a kézírata szerint Ady költészete nem olyan magától értetődő, mely „nem kívánna vezető Vergiliust. Senki sincs, akit oly nehéz lenne elődeiből megérteni, mint Ady. Ő magasabb távolokba szökkent fel elődeitől”.³¹ S ebben hasonlít Dantéhoz.³² Dante talán az egyetlen, akit éppúgy nehéz megérteni. Mindkét szerzőt hajlamosak félreérteni, és mindig vannak kísérletek az újbóli értelmezésre. Dante túlvilági látomásainak ugyanolyan titkos, szimbolikus jelentése van, mint Ady költeményeinek: a szimbólumok feltárása és teljes megértése azonban csak az idők távlatában lehetséges. Mivel a szöveg kéziratában is szerepel az Ady–Dante-párhuzam, és Babits utalást is tesz a kézirat jegyzetében a hét évvel korábban írt értekezésére (*Tanulmány Adyról*), ezért feltételezhető, a beszéd szövegébe beépíthette a Nyugatban 1920-ban közölt tanulmányának Adyt Dantéval párhuzamba állító részletét. Babits az 1920-as értekezésében hasonló gondolatokat fogalmazott meg: „Nincs a világirodalomban költő, aki következetesebben, mélyebben, lényegesebben szimbolista volna. Talán az egy Dantét kivéve. Azért mondom, meggondoltan, Dantét, mert Adynál is, mint Dantében, az egész világ szimbólumok óriási láncolata, szimbólumoké, melyek szigorú egymásba-illeszkedésükkel, szinte a valósággal egyértékű szövetet alkotnak”.³³ Babits a szimbolista költőről beszélt, aki szimbólumokban éli és érzi az életet. A Debreczeni Független Újság tudósítása szerint Babits „a stílusnak valami elérhetetlen szép szárnyalásával” állította a közönség elé „Adyt, a szimbolikust, Adyt a szimbólumot. Ady minden megnyilatkozásának forrásául Ady hallatlan életszeretét jelölte meg”.³⁴

A Dantéval való párhuzam mellett előadásában Ady utánozhatatlan egyéniségét és magyarságát is hangsúlyozta: Ady „túlzeng minden egyén hangon. Ady Endre lelkünk hangja volt, mélységes és visszafojthatatlan. Eleven önkínzás, önszemrehányás sokszor a magyarnak, kínzó nyugtalanító hang és mégis mindig

³⁰ Babits: *Adyról*. A szöveg eredeti kézírata: OSzK III/1526/9.

³¹ Babits: *Adyról*. A ceruzával írt szöveg eredeti kézírata: OSzK Fond III/1526/6.

³² A ceruzával írt, több helyen javított vagy áthúzott szöveg 7. oldalán Babits utal egy előző Ady-szövegére. Piros ceruzáírással a következő jegyzetet készítette: „Adyról régen 269”. OSzK Fond III/1526 /7. Ezzel a bejegyzéssel Babits az 1920-as Ady-tanulmányára utal: *Tanulmány Adyról*, Nyugat, 1920/3–4. Ez azzal is bizonyítható, hogy a kézirat szöveget így folytatja: „Azóta megint 7 év telt el...” OSzK Fond III/1526 /7.

³³ Babits: *Tanulmány Adyról II.*, Nyugat, 1920/3–4. Vö. Babits: *Tanulmány Adyról = Babits Adyról – Dokumentumgyűjtemény*, i. m., 105.

³⁴ *Feledhetetlen ünnepe volt Debrecennek a vasárnapi Ady-nap...*, Debreczeni Független Újság, i. m., 3.

megkönnyebbitő és fölszabadító”.³⁵ Beszédének a végén úgy emelte ki Ady szimbolizmusát, hogy ő maga is erős szimbólumokat, erőteljes hasonlatokat használt, mint például Ady indulása Sugár, költészete Fény, Ady maga pedig a szabad Nap: „hasonlatos ahhoz, amelybe a szabad Turul szemei néztek hajdan; s ha a magyar méltó még a Turul ős szimbólumához, akkor mernie kell az ő fényébe belenézni!”³⁶ Érdekes párhuzam, hogy Babits debreceni előadásában ugyanúgy a Nap- és a Sugár-szimbólumokat használta, mint 1919 februárjában Ady halálára írt költeményében:

„Úgy nyugodtál le fényesen, mint a Nap
s reád gondoltat minden holdvilág;
kialudnánk ha nem adnál sugarat
s ha eltűntél volna a hómezők alatt
s nem égnél titkon, mint éjjel a Nap”.³⁷

Babits 1919-es versében és 1927-es beszédében egyaránt Ady *Én nem vagyok magyar?* című költeményének szimbólumait kölcsönözte. A saját korában is értetlenséggel és magyartalansággal vádolt Ady ezzel a verssel válaszolt az őt ért támadásokra:

„Ős Napkelet ilyennek álmodta [...]:
Nap-lelkűnek, szomjasnak, búsítónak,
Nyugtalan vitéznek,
Egy szerencsétlen, igaz isten
Fájdalmas, megpróbált remekének,
Nap fiának, magyarnak.”³⁸

A korán jött, meg nem értett magyar zseni problémáját tárgyaló költeményt Babits gyakran idézte az Ady-szemináriumokon is. A Nap-szimbólum tehát Ady lírájából való. Ez a szimbólum ad keretet Babits költői képekben gazdag lírai áradású beszédének.

Babits tapsviharral fogadott előadását Juhász Gyula *Ady-koszorú* versciklusának felolvasása követte, végül Szabó Lőrinc *Ady és a magyar ifjúság*³⁹ címmel tartott előadást. Énekekkel és szavalattal közreműködtek Tímár Ila, Forgács

³⁵ Babits: *Adyról*. A szöveg eredeti gépirata: OSZK Fond III/1526/3.

³⁶ *Uo.*

³⁷ Babits Mihály: *Ady = Babits Mihály összegyűjtött versei*, Budapest, Osiris Kiadó, 2007, 572.

³⁸ Ady Endre: *Én nem vagyok magyar? = Babits Adyról – Dokumentumgyűjtemény*, i. m., 87.

³⁹ Az előadás *Két évtized Ady* címmel jelent meg. In: Szabó Lőrinc: *A költészet dicsérete*, Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1967, 219 – 222.

Sándor, Páricsy Pál és Szabó Emil, a debreceni Csokonai Színház tagjai. A vendégszereplők aznap este az Arany Bika étteremben vacsoráztak. Kardos László, az Ady Társaság főtitkára köszöntötte az előadókat. Tósztot mondott a család nevében Ady Lajos, valamint a Társaság képzőművészeti szakosztályának alelnöke, Holló László. Másnap 1927. november 28-án délelőtt (mivel Juhász Gyula a reggeli vonattal távozott) Babitsék Szabó Lőrincék társaságában tekintették meg a debreceni Nagytemplomot, Csokonai szobrát, majd a déli vonattal utaztak vissza Budapestre.

Babits – máig kiadatlan, kéziratok töredékekben fellelhető – 1927-es debreceni előadásában reflektált az Adyt ért vádakra: elutasította a költő politikai kisajátítását és a szövegtől független ideológiai értelmezését. Ady magyarságát, zsenialitását éppúgy hangsúlyozta, mint lírájának világirodalmi rangját, költői képeinek újszerűségét. Babits ünnepi beszédében egyrészt utalt a „Napkelet fiának” tehetségére, magyarságára, másrészt a Dantéval is párhuzamba állítható értékes és különösen gazdag szimbólumok megértésének a nehézségére. A kéziratok szövegjegyzetei alapján feltételezhető, hogy beszédéhez felhasználta az 1919-es Ady-szemináriumon tartott előadásainak és az 1920-as Ady-tanulmányának bizonyos részleteit. Babits egyik 1923-ban keletkezett kézirat feljegyzésében azt írta: „Adyra emlékezni, Adynak hódolni – még betegágyamból is fölkelnék, de tudom, hogy járásom gyöngé és szavam akadozó. Várom kell, míg újra biztos léptekkel és hangos szavakkal léphetek arra a dobogóra, mely az ő nevével echózik”.⁴⁰ Az 1927-es Ady-esten Babitsnak egy régi vágya válhatott valóra: Debrecenben biztos léptekkel és hangos szavakkal léphetett dobogóra egy olyan ünnepen, ahol Ady költészetének értékeit senki sem vonta kétségbe.

Felhasznált irodalom:

Babits Mihály – Juhász Gézának, PIM Kézirattára, V. 3671/16/9.

Babits Mihály *Adyról*, gépirás, OSZK Fond III/1526 /3.

Babits Mihály kézirat-töredékei *Adyról*, ceruzairás, OSZK Fond III/1526 /4 – 10.

Babits Mihály összegyűjtött versei, Budapest, Osiris Kiadó, 2007.

Babits Mihály: *Egyetemi előadások 1919*, (s. a. r., Lipa Tímea), Budapest, Ráció Kiadó, 2014.

Babits Mihály: *Tanulmány Adyról*, Nyugat, 1920/3–4.

Bíró Éva (szerk.): *Az ígéret városa. Szabó Lőrinc Debrecen-élménye*, Debrecen, Debreceni

⁴⁰ BABITS kézirat-töredéke *Adyról*, 1923, ceruzairás, OSZK Fond III/1526 /8.

Irodalmi Múzeum, 2000.

Debreczeni Független Újság, 1927. november 15., 25., 27., 29.

Gál István (szerk.): *Babits Adyról – Dokumentumgyűjtemény*, Budapest, Magvető Kiadó, 1975.

Greza Ferenc: *Juhász Gyula egyetemi évei 1902 – 1906*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964.

Juhász Izabella (s. a. r.): *Juhász Géza-émlékkönyv*, Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, 1975.

Juhász Gézáné, Lévay Botond (s. a. r.): *JUHÁSZ Géza levelesládája*, Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1987.

Juhász Géza – Babits Mihálynak, Debrecen, 1927. aug. 5., aug. 28., OSZK Fond III/655/2., 3.

Róna Judit: *Nap nap után, Babits Mihály életének kronológiája 1919–1920*, Budapest, Balassi Kiadó, 2014.

Papp Zoltán János (szerk.): *TÖRÖK Sophie naptárai I., 1921 – 1933*, Budapest, Argumentum Kiadó, 2012.

Szerb Antal (1901–1945) és az angoltanárság dilemmája

Virágos Zsolt Kálmán

amerikanista

Kováts Albert—Szerb Antal: *Don't Say . . . But Say. . .* [Ne úgy mondjad, hanem így]; *Mit hibáznak el leggyakrabban az angolul tudó magyarok?* Budapest, Pápai Jenő Műintézete, Cserépfalvi-Kiadás [1901]

Összefoglaló: Bármilyen nagyra is értékelte 1938-ban a szakmai-tudományos közvélemény azt az álláspályázatot, melyet a Debreceni Egyetem Angol Tanszéke az újonnan kialakítandó tanársegédi pozícióra hirdetett meg, az 1930-as évek társadalmi klímájának ismeretében mégsem keltett nagy meglepetést a szóban forgó pályázat sikertelensége. Pedig Szerb Antal mindig is a magyar és a nemzetközi irodalmi kultúra csodagyerekének és egyben ikonikus alakjának számított. Szerb Antal pontos indítékai arra, hogy magyar-angol viszonylatú oktatási segédletet alkossanak meg, összefügghetnek azzal, hogy erősíteni kívánta az elméleti és az alkalmazott nyelvészet ötvözését. Ugyancsak feltehető, hogy a szerzők szerint a *Don't Say. . . But Say* egyik elméleti alapvetésének tekinthető az a kijelentésük, hogy ha tudunk idegen nyelven beszélni, legtöbbször egyszerűen lefordítjuk, amit anyanyelvünkön gondolunk el

Kulcsszavak: irodalomelmélet, angol nyelvtanítás, világirodalom, filosz érdeklődés

Az itt közzétett, egyetemtörténeti irányultságú szemle elsősorban a társszerzők egyike, a kétszeres Baumgarten-díjas (1935, 1937) Szerb Antal magyar író vállalt szerepe okán érdekel bennünket. A jelzett vonatkozásban a leginkább takarékos felütésként e helyütt még csupán annyit jegyzek meg, hogy a Debreceni Egyetem 1938-ban létrehozott angol tanszéke, ahogy azt a korabeli tanácsülési jegyzőkönyv is rögzítette, 1938. június 1-jei határidővel pályázatot hirdetett meg a *Hivatalos Közlöny*ben egy új tanszékvezető személyére. A felhívásra összesen négy folyamodvány érkezett, mely anyag elbírálására kiküldött bizottság¹ a következő rangsort alakította ki: „Dr. Fest Sándor, egy. magántanár, a Bátor

¹ Csüry Bálint dékán, valamint Darkó Jenő, Papp Károly és Tankó Béla egyetemi tanárok

Eötvös József Collegium rendes tanára, az MTA levelező tagja; dr. Szerb Antal egyetemi magántanár; dr. Hetzel Géza és Pfisterer Miklós középiskolai tanárok.”

Bármilyen nagyra is értékelte őt a magasabb igényeket valló szakmai-tudományos közvélemény, Szerb Antalnak, aki asszimilált zsidó családba született – majd 1907. december 20-án édesapjával együtt a római katolikus vallásra tért át – a gyermekkorban megváltoztatott új kötődés ellenére sem lehetett reális esélye a pályázat elnyerésére. Hiszen 1938-at írtak... Pedig Szerb, a magyar irodalmi kultúra ikonikus alakja és csodagyereke többszörösen is „túlteljesítette” a pályázat szakmai-tudományos előfeltételeit. Fontos elméleti és kritikusi munkássága (ld. például *A magyar irodalomtörténet* [1935] és *A világirodalom története* [1941] című monográfiáit) mellett a két világháború közti magyar szépirodalom senki másához nem hasonló írója, akinek szépirodalmi művei azóta is, újra meg újra nagy példányszámban jelennek meg, jelezvén nem csupán maradandó, de egyben a múltó évtizedekkel fokozódó népszerűségét. Mindezen túl művei gazdag kulturális anyagot mozgatnak meg, és számos, közszájon forgó idézetet ösztönöztek.

A budapesti piarista gimnáziumba írták be, majd utolsó gimnáziumi évében az iskolai önképzőkör elnöke volt. Egy évet Grazban töltött, ahol klasszika-filológiát tanult. Könyvek, műtárgyak és a magas kultúra egyéb mementói között nőtt fel, s lett már egyetemi hallgatóként az irodalmi kultúra nemzetközileg ismert képviselője és tudója. Ily módon egyszerre volt lankadatlanul kutató tudós, szenvedélyes, koravén és örökolvasó ”bagoly,” bravúrosan szerkesztő és fogalmazó író, lelkiismeretes középiskolai tanár. Mire magyar-német-angol szakos tanárként 26 éves korában tanítani kezdett Budapesten egy kereskedelmi középiskolában, már nemcsak ismert, hanem nagyra tartott író és tudós hírében is állott. 32 éves korában őt választották a Magyar Irodalomtudományi Társaság elnökének; 36 éves korában egyetemi magántanár lett, ami annak idején a legnagyobb elismerés volt középiskolai tudóstanárok számára.

Legismertebb regénye a filmváltozatban is népszerű, jórészt önéletrajzi és főleg a British Museum könyvtárában játszódó *A Pendragon legenda* (1934), mely egy VII. századi misztikusok után kutató fiatal magyar tudós szellemi és egyéb kalandjairól szól, és amelyet maga az író filológiai detektívregénynek nevezett. Végső remekműve a regény műfajában *A királynő nyakéke* (1943), amely a hajdani francia arisztokrácia életével foglalkozik. Nagy lélektani regényeként ismert az önmagát kereső ember típusalakzatát bemutató *Utas és holdvilág* (1937).

Ma már nehéz lenne kibogozni, hogy pontosan miként is lett ez a két filosz: Kováts Albert, az USA-beli Columbia Egyetem magasan pozícionált magisztere és a nagy műveltségű, európeér gondolkodású, széles látókörű és poliglott Szerb Antal társszerző ennek a zsebméretű, mindössze 71 oldalas kis nyelvkönyvnek a megalkotásában. Mert együttműködésük befejeztére végül is ezt hozták létre: egy

nyelvtanítási-nyelvoktatási segédletet, elsősorban önképzésre alkalmas, úgynevezett *self-help* lexikográfiai és grammatikai brosúrát. Még inkább elgondolkodtató lehet persze az a körülmény, hogy Szerb a két világháború közti magyar szépirodalom senki másához nem hasonlítható írója volt. Mint egyik kortársa találóan megjegyezte, ha ez a szerző nem lett volna kitűnő regényíró, novellista, műfordító, esztéta, irodalomtörténész, nevének helye akkor is múlhatatlanul biztosítva lenne.

Feltehetően a *Don't Say. . . But Say. . .* elméleti alapvetésének szánhatta a szerzőpáros a kötet előszavának néhány megfogalmazását, így például a következőket: „ha tudunk is idegen nyelven beszélni, legtöbbször mégis anyanyelvünkön gondolkozunk. Ennek következtében, amikor idegen nyelven beszélünk, legtöbbször egyszerűen lefordítjuk azt, amit anyanyelvünkön gondolunk el.”[. . .] „A nyelvtanár körülbelül tisztában van vele, tanítványai milyen hibákat követnek el; a jellegzetes hibák gyakorisága abból következik, hogy a tanítvány magyarból, esetleg németből fordítja mondatait. Az angolul már tudó, de gyakorlatlan, angolokkal nem érintkező magyaroknak kívántunk segítségére lenni ezzel a kötetel.”

Nos, ha igaz (lenne) az a feltevés, hogy a nyelvi-kulturális pallérozottsághoz elsősorban az anyanyelvről a célnyelvre való fordítási, tehát átveési/átvezetési aktusokon át vezet az út, a nyelvpedagógus feladata is nyilvánvaló (lenne), amennyiben a nyelvoktatás kiemelt *modus operandija* a nyelvi tények kérdés-felelet formájában történő katekizálása lenne. Egyébként megjegyzem, hogy a szóban forgó nyelvhelyességi brosúrában felvonultatott angol nyelvi anyag kifejezési gazdagsága, variálhatósága és mélyszerkezeti strukturálhatósága még véletlenül sem mutat meggyőző eltávolodást az angol nyelv belső sajátosságaitól. A legszubjektívebb állásfoglalásra hajlamos megítélő személy is könnyen beláthatja, hogy ezt a nyelvet, mármint az angolt, a szélsőségesen agglutináló erővonalakkal ellentétes tendenciák tartják össze. Erről árulkodik számos olyan nyelvoktatási eszköz is, amellyel a tanár is, a nyelvtanuló is gyakran találkozik.

A kötet használatát nem segíti külön *mutató*. Adott nyelvhelyességi kérdéskör vagy hibatípus (+ hibakorrekció) fellelhetőségét – némi szerencsével – túlnyomórészt a szöveg előre-hátra lapozásával/görgetésével fordíthatjuk saját javunkra. A gyűjtemény anyaga mintegy 90 %-ának bemutatásában és feldolgozásában csoportképző megjelölések szerepelnek, melyek arról tanúskodnak, hogy a szerzők hittek abban, hogy ezek a hibaleíró szegmensek szivárgásmentesen egy nagyobb egységbe forraszthatók. Magunk is próbát tehetünk például a következő kategóriákkal: HELYTELENÜL ELHAGYOTT SZAVAK one hundred [and] thirty pounds; FELESLEGES SZAVAK I went to [the] church, I hope [that] not ; ROSSZ HELYRE TETT SZAVAK szórendi problémák: vö. pl. „I like very much the music” helyesen: „I like music very much”; „ÖSSZETÉVESZTETT SZAVAK invent vs. discover, among vs.

between, in the same time vs. at the same time; HELYTELENÜL HASZNÁLT KIFEJEZÉSEK „I am out of money/My money is gone”/„Do you understand the joke?”/”Do you see the point?” „Do you like Hungarian cooking?” NYELVTANI HIBÁK; A BESZÉLT NYELV: „office,” „about sports,” „looking for a room,” „introducing a friend,” „in a train,”/ stb. A fő csoportképző szempont azonban a kötet címében adott és ajánlott *Don't say . . .* → *But say . . .* oppozíció. Kár, hogy ez így van. Már csak azért is mondom ezt, mert az anyag túlnyomó hányadában minden helyes változatért cserébe el kell szenvednünk egy helytelen, megbicsakló, nyelvhelyességileg nem ajánlható variánst. Másként fogalmazva: mire a könyvön átrágjuk magunkat, több száz nem kívánatos (éppen ezért nem ajánlott: *Don't say..* .) nyelvi tárgyasulást láttunk vendégül. Hagytuk, hogy ezek átmosassák agysejtjeinket és szennyezzék célnyelvi arzenálunkat.

Az itt szemlézett nyelvgyakorlati összeállítás a Debreceni Egyetem Könyvtárában egyetlen példányban van meg. Feltételezzük, hogy ez ugyanaz a kötet, amelyet Szerb Antal az 1938. júniusi tanszékvezetői pályázat anyagához mellékel.

<https://doi.org/10.59424/debreceniszemle/2024/32/3./393-398>

„Városi legendák” a kultúra és a lokálpatriotizmus összefüggésében

Szendrei Ákos beszélgetése Horog Máté lokálpatrióta grafikkal és túravezetővel, a City-Legends.Com weblap szerkesztőjével

***Szendrei Ákos** : A City-Legends.Com weboldal a magyarországi kultúrában egy modern és rendkívül eredeti, műfaji szempontból pedig összetett jelenség. Ezzel az elnevezéssel az olvasni vágyók találhatnak egy debreceni és más városokkal kapcsolatos anekdotákra épülő weboldalt a világhálón, az aktív városi sétákra vágyók számára pedig az ismert épületek és utcák elevenedhetnek meg érdekes tartalmakkal. A weboldal egyszerre tartalmaz glosszaszerű írásokat, karikatúraszerű grafikákat és kreatív városséta-ajánlásokat, melyeket a lokális szemlélet felvállalása fűz tematikai szempontból egybe. Bizonyára van ennek a jelenségnek valamiféle nemzetközi és hazai előzménye. Bevezetőként kérem, hogy hozzon néhány példát ezzel kapcsolatban!*

Horog Máté: A City-Legends.Com „missziós tevékenysége” 2012-ben indult el a Debreceni Új Propaganda című képeslapsorozat létrehozásával. Ekkor még leginkább a képzőművészet kapott hangsúlyos szerepet, ugyanakkor a programban mi sem csak egy területre – Debrecen városára – fókuszáltunk, belső és külső utazások során más településeket, élményeket, gondolatokat is megörökítettünk. Már ekkor megszületett az első tematikus séta terve, köszönhetően például olyan inspiráló európai utazásoknak, amelyeken többek között azt tapasztaltuk, hogy akár egy általában ködös, esős várost milyen egyszerű módon lehet népszerűvé is tenni. A másik inspiráció a „debreceni bezzegségnek” hívott érzésen alapult, amely gyakorlati kérdésként nálunk például így jelent meg: nekünk ne lennének rejtélyes történeteink, vagy ne lenne szép esti fényben a városunk? Azonban az első séta megrendezése még váratott magára. Nagy hagyománya van ennek a városbemutatói műfajnak például Csehországban, Angliában, de már az ezredforduló után megjelent Magyarországon is, tudomásunk szerint először Budapesten. Az előbbieken túl természetesen fontos, személyiségformáló hatása volt az iskolai tanulmányok során megismert helyi irodalmi szereplőknek, íróknak, a néprajzi műveltség kutatóinak, valamint a képzőművészet képviselőinek is. Név szerint meg kell említeni László Ákos grafikust, Makoldi Sándor festőművészt, Jiří Votruba cseh festőművészt, akik elsősorban a grafikai formanyelvre hatottak jelentősen. A lokális örökség ápolásának számtalan módja ismert, gondoljunk csak a diák hagyományokra, melyeknek helyi vonatkozásáról éppen tavaly jelent meg

kötetünk (a *Debreceni Diák dalos- és anekdotakönyv*. Debrecen, 2023¹). Debrecenben eddig kevésbé volt rendszerezett ez a kincs, de például a selmeci diákhagyományokat mai napig rendkívüli módon gyakorolják, kutatják a jogutód intézményekben (Soproni Egyetem, Miskolci Egyetem stb.).

Fotó: Zelenka Attila

Szendrei Ákos: látjuk a tevékenység szerteágazó irányait. Kérem, hogy foglalja össze a *City-Legends.Com* legfontosabb küldetését!

Horog Máté: Fő tevékenységi körünk Debrecen város hatalmas legenda- és anekdotakincsének a köztudatba emelése. Ez olyan szellemi örökség, amely méltó arra, hogy átadva ezeket az érdeklődőknek, általuk színesebbé, sokrétűbbé és még szerethetőbbé tegyük több rétegű – éppen ezért magát nem minden esetben „könnyen adó” – városunkat. Meglátásunk szerint a legendák hidat képeznek a város múltja és jelene között, folyamatosan formálva az ezután eljövendőt. Interaktív tevékenységeivel pedig ehhez is segítséget nyújt a *City-Legends.Com*. Időnként lehetőségünk nyílik a hagyományok egyéb módon történő ápolására: legutóbb Petőfi utolsó élő tanújának, egy körtefának az újraszaporított oltványát ültettük el a Könyv barátai hálózat tagjaként, Debrecenben.

Tapasztalataink azt mutatják, hogy az információ-átadás ezen rendhagyó módja sok esetben ösztönzően hat a résztvevőkre, a későbbi saját információ-szerzéseikre és szokásaikra, legyen szó akár a könyvtárhasználatról, könyvvásárlásról és olvasásról. Sok esetben pedig régen elfeledett családi történetek is felszínre kerülnek, így kialakul a privát múltkutatás is. Ez hozzájárulhat ahhoz, hogy az egyén jobban megértse saját döntéseit, élethelyzetét. Nem utolsósorban pedig eszközszerünkkel szeretnénk erősíteni a nyitott szemmel nézelődést, a pozitív értelemben vett kritikus világlátást és az elemző gondolkodás képességét.

¹ Ld. erről Seprényi Kinga írását lapunk 2023/3. számában (a szerk.).

Fotó: Horogné Szatmári Alexandra

Szendrei Ákos: *Ez rendkívül összetett célkitűzés. Mindez ilyen komplex formában fogalmazódott meg Önben vagy pedig fokozatosan, egy-egy önálló részlet beillesztésével utólag vált egységessé a projekt?*

Horog Máté: A program elindulása óta jellemző ránk a „Gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan!” elv és ezzel együtt az, hogy a kisebb fókuszról lépegetünk a nagyobb célok felé. A kezdeti célok így álltak össze egyetlen komplex művészeti projektté, amely különböző területeket (képző-, építő-, valamint fotóművészet) ölel fel, valamint tudományterületek (társadalom-, történelem-, irodalom-, jogtudomány stb.) eredményeit építi be. Erről és a – reményeink szerint – ösztönző "missziós modellprogramról" volt lehetőségünk a TEDxDebrecen rendezvényen is előadást tartani. Missziónak, vagyis küldetésnek tekintjük tevékenységünket, hiszen minden környezeti tényező és szemléletmód alakítható, amelyek által új dolgokat teremthetünk, változásokat indíthatunk el. Feladatunknak tekintjük ugyanakkor építő jellegű társadalmi folyamatok és programok mellé állni, így az évtizedek óta néma kistemplomi orgona felújítását segítettük a sétáinkon befolyt összeg egy részével, amelynek köszönhetően a régi hangszer egyik sípját „örökbe fogadtuk” – részben a „nemes ügy” volta, részben pedig amiatt, hogy gyakorlatilag hazajárunk a templomi közösségbe. A gyülekezet, a presbitérium és a lelkészek is folyamatosan segítették a városjárások létrejöttét. A Minifesztiválon a Kistemplom tornya hivatalosan is megnyílt a látogatók előtt 2023 májusában; mi is részesei voltunk az örömteli eseménynek, és így már nemcsak a mi sétáink alkalmával lehet megcsodálni a – szerintünk – legszebb Debrecen-panorámát.

Fotó: Zelenka Attila

Az elmúlt években kivonatosan az alábbi utat tettük meg. A kézműves munkáink 2014-ben jelentek meg először. A populáris műfajválasztás nem véletlen: szeretnénk, ha a művészet és a kulturális örökség ilyen formában is könnyen otthonra találna az érdeklődőknél. Az elmúlt években nemcsak Debrecenben lehet(ett) hozzájutni az alkotásokhoz, hanem akár Bangkokban is, vagy legutóbb, az első baptista szociális kézműves kirakodón, Budapesten. Természetesen kiállításokkal is folyamatosan jelentkeztünk: szerepeltünk eddig például Budapesten, Gyulán, Miskolcon és Debrecenben több helyszínen. Alternatív városjárásokat 2017-től tartunk, egyelőre csak debreceni helyszínekkel. Az első tematikus sétánk, az Alföldi „Szellemes” Városjárás, amely a debreceni Európa Kulturális Fővárosa pályázat szervezőinek ajánlásával és támogatásával született meg, ahogy később írták, elindította a debreceni „sétaforradalmat”. Már több, mint tizenöt különféle stílusú és más-más témaköröket érintő sétaútvonalon járjuk a város utcáit; partnereink voltak az elmúlt hét évben többek között a Future of Debrecen, a DebreSlam, a Déri Múzeum, a Debreceni Egyetem, a Méliusz Juhász Péter Könyvtár és a Könyv barátai hálózat. A tematikus séták premier alkalmait jellemzően minden évben az őszi Kulturális Örökség Napokra időzítjük. A sétákon befolyt támogatói jegyekből pedig megjelent 2020-ban első, közösségi finanszírozású könyvünk, az *Alföldi „Szellemes” Históriaik*, amely egy legendáskönyv, egy grafikai kötet és egy fotóalbum-útikönyv hármasa.

Szendrei Ákos: *A City-Legends.Com alapvetően városi történeteket örökít meg és ad közre a weboldalon, vagy elevenít meg városi sétákon, de mindenképpen egy létező anekdotakincsre támaszkodik. Hogyan jutott hozzá ezekhez a forrásokhoz, miként ismerkedett meg ezekkel a városi történetekkel?*

Horog Máté: Sétáinkon és különféle előadásainkon mindig hivatkozunk a saját családi örökségünkre. Ez egy anekdotázó, nagy névnapokat és egyéb ünnepeket

tartó közösség volt, amely formálta az utat, értékrendet. A baráti kapcsolatok nagyrészt a cserkészközösség berkeiből szerveződtek. Az itt megismert cselekedve tanulás pedagógiája a világ minél jobb felfedezésére ösztönzött. Ebből mára kialakult egy tudatosabb szakirodalom-gyűjtés és az új kutatások folyamatos nyomon követése. Elsődlegesen ez a szűkebb pátriánkra irányul, de nem kizárólagosan. A gyakorlatban viszont az információszerzés nemcsak a könyvtárlátogatást jelenti, hanem például elég rendszeresen megjelenünk a helyi antikváriumokban, de a Debreceni Régiségvásár is kiváló anyagbeszerzési lehetőség.

Fotó: Zelenka Attila

Szendrei Ákos: *Kérem, hogy egy a projektben felhasznált tanulságos anekdota közreadásával hozza közelebb az olvasókhöz a tevékenységét!*

Horog Máté: A séták alatt sok olyan téma felszínre kerül, amikről ma már nem szívesen beszélünk. Ezen alkalmak nem arról szólnak, hogy katasztrófaturistaként szemlélődjünk, hanem hogy rámutassunk, akár a negatív események is lehetnek részei a történelmünknek, melyekből tanulnunk kell. Azt szoktuk mondani, hogy minden sétának van egy kis „mítoszromboló” szerepe is a látókör tágitásán túl. Az interjú elején említettük a debreceni „bezzegséget”. Napjainkban reneszánszát éli a debreceniség mibenlétének kérdése, ezzel természetesen mi is foglalkozunk. Tanulságos az ország legnagyobb református templomának, a Nagytemplomnak az építéstörténete, ahol többek között az idén 175 éves Függetlenségi Nyilatkozatot és Kossuth székét őrzik. Ehhez az építkezéshez kapcsolódik az egykori „botrány”: Péchy Mihály építész hiába vállalta el ingyen a tervezést, a különféle, többnyire kicsinyeskedő viták miatt az építkezést magára is hagyta. Ennek ellenére ma az egyik legfontosabb magyar műemlék. Egyik kedvenc anekdotánk is egy templomépítéshez kapcsolódik, amely jól szemlélteti a

mai napig többféle értelmezésben is jelenlévő, olykor igen megosztó debreceni-ség fogalmat, valamint a cívis mentalitáshoz is fanyar humorral közelít.

Szűcs Ernő gyűjtése alapján az anekdota:

A kollégiumi deákok templomépítésre gyűjtöttek. Párosan járták a nekik kijelölt utcákat, sorra bekopogtatva minden portára. Jókorá tarisznya volt mindkettőjüknek a vállán, lévén köztudomású, hogy a cívisek pénzzel nem szívesen járulnak hozzá semmihez, lett légyen bármily nemes a cél. Inkább szerettek természetben adakozni, persze azért túlzásba ezt sem vitték. Szerencsére mindig voltak azért köztük kivételek is (...) Az egyik cívisnél is, bekopogtatva a házba, köszönnek a deákok illendően, s előadják, hogy mi járatban is vannak. A karoslócán pipázgató cívis összeség a feleségével, aki előhoz egy tojást, s odanyújtja a deákoknak, akik hálálkodva köszöngetik az adományt, mire a cívis megint odaság a feleségének, s az újra előhoz egy tojást. – Ha mán templom, hát legyik nagy! – toldja meg a cívis.

Fotó: Zelenka Attila

Szendrei Ákos: Gondolom, hogy várható még további tartalmi bővülés a programban. Végezetül azonban azt szeretném firtatni, hogy várható-e új műfaji vagy technikai elem beépítése a közeljövőben?

Horog Máté: Tevékenységünkhöz kapcsolódóan az elmúlt időszakban gyakrabban tartottunk informatív előadásokat; megjelentük már helyi és más településeken lévő iskolák (pl. Sárospatak), kisebb egyesületek alkalmain, de Zamárdiban, a Balatoni Író táborban is, illetve a Hortobágyon a Pusztai szellemes históriák, avagy egy varázslatos garabonciás meséi című rendhagyó előadásunkkal. Egyébként az évek alatt különböző könyvekben megjelentek a City-Legends.Com alkotásai: grafikai munkáink egy részét – saját élményeken alapuló szöveges „aláfestéssel” – beválogatták egy kiadványba, amely a miskolci Avasi Kilátót mutatja be. Továbbá a *24 emelet, 24 történet* című kötetbe

is bekerült egy grafikánk a jellegzetes debreceni épületről. Egyre fontosabb a saját publikációk közlése, erre példa a *Debreceni Szemlében* is megjelent, a debreceni Nagysándor-telepen végzett kutatás eredményeit bemutató tanulmány, amelyre építve újabb sétaútvonalat is létrehoztunk (2022/2. szám). Ez és a nyomában létrejött „szocio-” és kertési séták tovább mélyítették a nézőpontformálási elképzeléseinket: társadalmi érzékenyítés, a figyelem ráirányítása a közelmúltban lezajlott és a korunkban folyamatosan tapasztalható környezeti és társadalmi változásokra.

Természetesen a visszajelzések is motiváló hatással bírnak, amelyek nyomán ötletek, majd tettek születnek. Nagy elismerésként éltük meg azt, hogy két, általunk javasolt érték bekerült a Debreceni Értéktárba: a debreceni diákszokások, különös tekintettel a symposion hagyományára, továbbá Debrecen város legendakincse, mint szellemi kulturális örökség és a City-Legends.Com tevékenysége, különös tekintettel az alföldi városjárásokra. A legújabb munkánk elindítása pedig szintén egy díjhoz köthető. Tavaly áprilisban megkaptuk a Debrecen Város Kultúrájáért Alapítvány alkotói ösztöndíját. Az elismerés segítségével a jövőben megszületik egy alternatív útikönyv: a *Debrecen Útikalauz Gyalogosoknak – (Nemcsak) Szubjektív Impressziók Debrecenről Debreceniektől*. Tudomásunk szerint egyébként sem jelent meg útikönyv a 2000-es évek közepe óta a városról, jelen kiadvány pedig műfaját tekintve is egyedi lesz Debrecenben. A könyv segítségével az olvasó több, mint 30 órát sétálhat majd a városban, így az itt eltöltött minőségi idő jelentősen megnövekedhet. Terveink szerint tartalmazni fog továbbá városnéző tippeket, a helyi szolgáltatások egyéni hangú bemutatásával fűszerezve, saját grafikák és fotók kíséretében.

Fotó: Horogné Szatmári Alexandra

Szendrei Ákos: *Kívánom, hogy mindez a tervei szerint alakuljon. Köszönöm a beszélgetést.*

Felhasznált és ajánlott irodalom:

1. www.city-legends.com
2. City-Legends.Com facebook oldala
3. A legendabúvár és a sétaújíto szociálpolitikus:
<https://reformatus.hu/egyhaziunk/hirek/a-legendabuvar-es-setaujito-szocialpolitikus/>
4. Horog Máté: „A citromszigettől” a „magyar szilikon-völgyig”: dzsentrikáció a debreceni Nagysándor-telepen, 2022.:
https://szemle.unideb.hu/wp-content/uploads/03-Horog_Citromsziget_BJ_T-b1.pdf
5. Horog Máté: „A citromszigettől” a „magyar szilikon-völgyig”: dzsentrikáció és természetes támogatórendszerek a Nagysándor-telepen, 2022.:
https://civisporta.hu/CP/civisporta_2022_1.pdf?fbclid=IwAR1Wx4cQQDcB8NJwFxTN4NMRcW6E_jTbxVfGAMQdy1phSykw1mOqj0hpe7M
6. Horog Máté: Debreceni Diák dalos és anekdotakönyv, Debrecen, 2023.
7. Horog Máté: Néző-pontok, TEDxDebrecen előadás, 2019.:
<https://www.youtube.com/watch?v=j2CnZxgFV1U>
8. Horog Máté – Horogné Szatmári Alexandra: Alföldi „Szellemes” Históriaiák, Debrecen, 2020.
9. Isten mindig ikszre játszik:
<https://civishir.hu/hir/isten-mindig-ikszre-jatszik>
10. Seprényi Kinga: Horog Máté: Debreceni Diák dalos- és anekdotakönyv, 2023, recenzió:
https://ojs.lib.unideb.hu/szemle/article/view/13451?fbclid=IwAR0IOIFE8prLZbS5cMUiNaWjDbw8RIPxgaNXnWjuHjT3_cNHaxJW0BVj1M
11. Szabó József – Katonáné Kovács Judit: Kulturális vállalkozás- és gazdaságfejlesztés, 2018.:
<https://nmi.hu/wp-content/uploads/2019/02/Tud%C3%A1st%C3%A1r-VII.-Kultur%C3%A1lis-v%C3%A1llalkoz%C3%A1s-%C3%A9s-gazdas%C3%A1gfejleszt%C3%A9s.pdf>
12. Szűcs Ernő: Debreceni Anekdoták, Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, 1989.

Jegyed van az életre

Pusztai Gábor beszélgetése Nagy Tamás Imrével, a debreceni *Neonhal* együttes frontemberével

Pusztai Gábor: *A Neonhal nevű debreceni zenekarnak, melynek te vezetője és alapítója vagy, 2024 elején jelent meg a legújabb lemeze a Jegyed van az életre. Mit kell tudnunk az együttesről?*

Nagy Tamás Imre: *A Neonhal egy keresztyén rockzenét játszó formáció. Én ezt a meghatározást, hogy keresztyén rock, kicsit elcsépeletnek tartom ezért mi magunkat inkább *Christ and Roll* zenekarnak szoktuk nevezni. Amerikában ennek a műfajnak hatalmas piaca van, Magyarországon azért szűkebbek a lehetőségek. Sok keresztyén még mindig furcsán néz ránk, hogy mit is keresünk mi itt ezekkel a harsány hangszerekkel egy templomban vagy egy gyülekezetben. Hozzá kell tenni, hogy mi többet játszunk világi helyszíneken, mint egyháziakon, de nem a közönség ízlését akarjuk kiszolgálni, hanem azt játszunk, amire hivatottak vagyunk. Az is kimondott célunk, hogy a zenével hidat verjünk hívők és nem hívők közé. Mi inkább azokat a közös pontokat keressük a különböző világnézetű emberek között, melyek összekötnek minket, nem pedig azt, amelyek elválasztanak. A zenekarunk négy tagból áll: Györki Szilvia dob, Mészáros Péter basszusgitár, Keveházi Tamás gitár, és jómagam Nagy Tamás Imre gitár, ének. Az együttes nevében a hal egy ősi keresztyén jelképre utal. A neon pedig a zenei modernséget, valamint a fényt, az említett keresztyén szimbólum kisugárzását fejezi ki. Mindamellet csak elhanyagolható tény, hogy a valóságban létezik egy, az Amazonasban honos, neonhal (*Paracheirodon innesi*) nevű halfajta. Az első lemezünket, melynek címe *Galaxis útikalauz poposoknak* volt, 2013-ban vettük fel. Egy szobában lévő házistúdióban rögzítettük az anyagot, egy hangmérnök segítségével, aki a laptopjával ült az asztalnál, s akkor még egyedüli tagként gitároztam fel a dalokat. Aztán jött a következő lemezünk 2015-ben, de tagokkal kiegészülve, élő zenekarként csak 2016-ban álltunk először színpadra.*

Pusztai Gábor: *Nem okozott konfliktust a zenekaron belül, hogy a Neonhal kifejezetten keresztyén együttesnek tartja magát?*

Nagy Tamás Imre: *Volt olyan tagunk, aki emiatt hagyott ott minket. Neki az volt a véleménye, hogy nem kellene keresztyén rockzenekarként aposztrofálni magunkat, legyünk csak simán rockzenekar és írjunk másféle dalokat is. A többiek nem értettek egyet vele, így ő két év múltán ki is szállt a zenekarból. Neki más volt az*

útja, mint a mienk. De ez nem baj. Mindamellet az gondolom, hogy mi nem dicsőítő zenekar vagyunk, igyekszünk úgy fogalmazni, hogy az elgondolkodtató legyen, ugyanakkor ne legyen riasztó a nem hívó emberek számára sem.

Pusztai Gábor: Hogyan lettél zenész?

Nagy Tamás Imre: Gyermekkoromban, itt Debrecenben, nem zenész közegeben nőttem fel, sőt lemezjátszónk vagy magnónk sem volt otthon. Csak a rádióban hallgattam Szécsi Pál-slágereket meg hasonlókat. Kamasz koromban először a popzenét kedveltem, ABBA, Boney M, de tizennégy éves korom körül a Beatles-t meg a Rolling Stones-t szerettem meg igazán. Egyébként mai napig ezekből a zenékből táplálkozom. Aztán egy osztálytársammal elkezdünk zenélni otthon, a szobában: lábasokat ütöttünk, meg nagyon rossz dobozgitárokon játszottunk, amiket karácsonyra kaptunk ajándékba. Zenélni soha nem tanultam intézményes keretek között, kizárólag autodidakta módon sajátítottam el, amit zenészként tudok. Egyszer apámtól kaptam egy *Gitárakkord-iskola* című kiadványt, amiben le volt írva, hogy hogy kell lefogni a húrokat, hogy egy akkord megszólaljon, de ezt olyan nehéznek találtam, hogy egy évig nem is vettem hangszeret a kezembe. Aztán persze csak erőt vettem magamon és elsajátítottam az alapokat. Manapság már sokkal több lehetősége van a zene iránt érdeklődő fiataloknak. A helyi Rocksuli is nagyon jó, sőt könnyűzenei egyetemi képzés is van Debrecenben. Vagy egyszerűen csak felüti az ember a netet és megnéz egy oktatóvideót. Annak idején mi a rádiót hallgatva próbáltuk elsajátítani a trükköket és volt, hogy csak utólag jöttünk rá, hogy mennyire félreértettük vagy rosszul csináltuk azt, amit hallottunk. Sok mindent egyszerűen nem tudtunk. Egyébként én erősen szkeptikus vagyok azzal kapcsolatban, hogy lehet-e egyáltalán rockzenét oktatni. Persze meg lehet tanulni skálázni, vagy különböző technikákat, de az isteni szikra nem tanítható. Szerintem a legfontosabb dolog ahhoz, hogy alkosson és dalokat írhasson az ember, az az, hogy valami bekattanjon, amit majd ki lehet bontani. Én az ösztönös alkotásban hiszek. Az alapötlet is ösztönös, amit csak úgy kapok és annak a kibontása is. A zenekarral való közös munka, a hangszerelés persze már hosszabb folyamat.

Pusztai Gábor: Mikor léptél először színpadra?

Nagy Tamás Imre: Középiskolás voltam amikor először közönség előtt fellépünk első zenekarommal, a *Vörös Kakassal*. A zenekar négy évig létezett, bluest játszottunk meg rock and rollt. Aztán jött a katonaság, ott persze nem zenéltem, és utána sok minden megváltozott.

Pusztai Gábor: *Mi lett aztán a Vörös Kakassal?*

Nagy Tamás Imre: A *Vörös Kakas*t egy gyermekkori barátommal alapítottuk, akit Lukács Lacinak hívnak, most ő a *Tankcsapda* frontembere. Ő fél évvel hamarabb vonult be katonának, mint én, ezért egy fél évvel hamarabb is szerelt le. Ahogy Buzsik Gyuri, a dobosuk visszaemlékezett, Lukács leszerelés után szórakozásból alapította a *Tankcsapdát*, hogy elüsse az időt, amíg én is leszerelek, és ismét összeállhat a zenekar. De hát a kísérlet a *Tankcsapdával* túl jól sikerült, és ebben a műfajban Laci jobban ki tudott teljesedni, így ők másfelé mentek tovább. Ezzel véget is ért a *Vörös Kakas* története.

Pusztai Gábor: *Leszerelés után mit csináltál?*

Nagy Tamás Imre: Én is alapítottam egy zenekart, *Tomi szomorú* néven és 1990-1998 között működtünk. Ez is egy erősen blues-rock ihletésű csapat volt. Persze a név abból is adódott, hogy szomorú voltam, mert feloszlott az előző zenekar. De a névválasztás nem volt szerencsés, mert az emberek nem tudták, hogy mi is ez. Ha nem írtuk rá a plakátra, hogy koncert, akkor azt hitték, hogy a *Tomi szomorú* valami film címe. 1998-ban feloszlott a zenekar, és én elköltöztem Magyarországról. Egy darabig Amerikában éltem, de ott nem zenéltem. Két évig New Yorkban laktam, ahol azért jártam a klubokat és hallgattam a legújabb zenéket. Aztán hazajöttem, és 2005-ben megnősültem, akkor kezdtem el otthon megint gitározgatni. Jöttek ötletek és hamarosan alapítottam egy új zenekart, egy triót, aminek *Amundsen* lett a neve. A trió érdekes dolog, mert itt nem tudsz elbújni a többi zenész mögé. Itt újra felfedeztem a zenélés örömet, de az *Amundsen* hamarosan megszűnt. 2008-ban volt egy fordulat az életemben: megtértem. Ez teljes szemléletváltással járt, és újfajta dalokat kezdtem írni. Ez nem azt jelenti, hogy elzárkóznék valamilyen kulturális vagy zenei hatástól, de ma már más dolgokat tartok fontosnak, mint régen. És aztán jött a *Neonhal* 2013-ban. Először egyedül dolgoztam egy producer-hangmérnökkel, Csatlós Palival. Utána érezni kezdtem, hogy kell egy zenekar. Először a későbbi dobosunkkal, Györki Szilviával vettem fel a kapcsolatot, majd Keveházi Tamással találkoztam. Vele már korábról ismertük egymást, és most úgy döntöttünk, hogy együtt fogunk zenélni. Jött még hozzánk egy basszusgitáros, és így állt össze a négytagú zenekar.

Pusztai Gábor: *Hogyan tudnád elhelyezni a Neonhalat a keresztyén zenét játszó együttesek között a városban, vagy akár a még tágabb környezetben?*

Nagy Tamás Imre: Magyarországon már az 1970-es évektől voltak olyan zenekarok, amelyek keresztyén zenét játszottak, igaz ezek gyakran megmaradtak a templom falai között. Manapság már többen vannak, és kilépnek az egyház falain kívülre is. Például a debreceni *Első lépés* zenekart kell megemlítenem.

Pusztai Gábor: *Jellemző ebben a körben, hogy számít a felekezeti hovatartozás?*

Nagy Tamás Imre: Nem igazán, noha minden keresztyén zenekar általában valamilyen felekezethez tartozik. Nálunk, a *Neonhal*-ban együtt játszanak reformátusok és evangélikusok. Nemrég felléptünk egy Katakomba nevű helyen Budapesten, ahol egy kifejezetten jó hangulatú koncertünk volt. A klub köztudottan katolikus kötődésű hely, azonban soha senki meg se kérdezte tőlünk, hogy mi katolikusok vagyunk-e vagy sem. Az volt a lényeg, hogy mit játszunk. Inkább a közös pontokat keressük ebben a körben is.

Pusztai Gábor: *Általában hol szoktatok fellépni, hol találkozhat veletek a közönség?*

Nagy Tamás Imre: Debreceni rockkocsmákban, kisebb fesztiválokon, de gyülekezetekben is játszunk, például Szóládon, Balassagyarmaton vagy Balatonszárszón. Nagy fesztiválokra ritkábban hívnak minket, viszont keresztyén ifjúsági fesztiválokon, mint a Csillagpont, vagy a Szélrózsa felléptünk már. Ezeken nagyon lelkes közönséggel találkoztunk, noha az ifjúsági találkozókön – mondhatjuk - mi már öregnek számítunk. Manapság nem a gitározós, ordítós zenét szeretik a fiatalok, sokkal inkább a rap, trap alapú dolgokat. De a zenei ízlés mindig hullámzik, változik.

Pusztai Gábor: *Meg lehet élni ebből a zenélésből?*

Nagy Tamás Imre: Nem. Mindenkinek van rendes munkahelye, ki tanár, ki gazdálkodó, de csak a zenéből nem lehet megélni. Viszont ez azért több mint hobby. Ez nekem nem szórakozás, hanem elhívás, kötelesség. Persze nagy örömet is jelent a dalok megszületésének és megvalósításának minden fázisa. Szívesen játszunk bárhol, bárkinek.

Pusztai Gábor: *Mik a zenekar céljai? Hogy látod az együttes jövőjét?*

Nagy Tamás Imre: Sok zenekar van, amelyik egy-két évre előre tervez. Nekünk is vannak céljaink, ez a legutóbbi lemez is ilyen volt. Korábban évekig klipeket készítettünk, de az egyes dalokat most össze akartuk fogni egy nagyobb egységgé. Folyamatosan tovább akarunk működni, folytatni az utunkat, átadni az üzenetünket az embereknek. A következő mérföldkő a következő lemez lesz, melynek egy része már időközben elkészült. Amíg muníciónk van, amíg hagynak minket dolgozni, addig szeretnénk folytatni a munkát tovább.

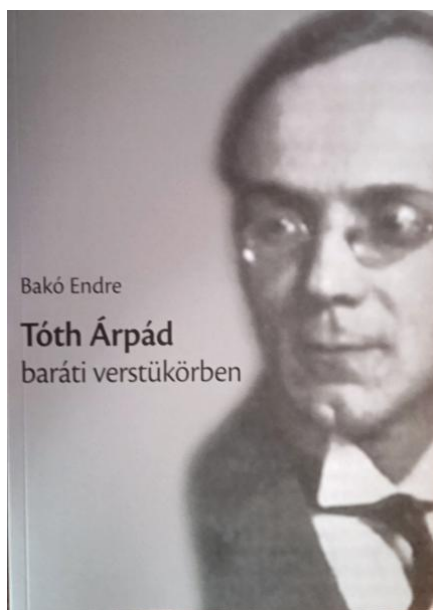
Pusztai Gábor: *További sok sikert kívánok és köszönöm a beszélgetést.*

KÖNYVSZEMLE

<https://doi.org/10.59424/debreceniszemle/2024/32/3./403-409>

Hommage az impresszionista elégia-királynak

Bakó Endre: *Tóth Árpád baráti verstükörben*,
Debrecen: Méliusz Juhász Péter könyvtár, 2024.

Bakó Endre Debrecenben élő és alkotó irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő, újságíró. Érdeklődésének és kutatásainak fókuszában Hajdú-Bihar vármegye, azon belül főleg a cívisváros kultúrája és irodalma áll. Nagy rálátása köszönhető annak, hogy többek közt az Alföld című folyóirat rovatvezetője, a Csokonai Könyvkiadó igazgatója volt, valamint a Bihari Irodalmi Társaság elnöke.

Legújabb könyvében, a *Tóth Árpád baráti verstükörben* című antológiájában a költőhöz írt és az el nem múltó emléke előtt tisztelgő verseket válogatta össze. A kötet a Nemzeti

Kulturális Alap támogatásával jelent meg 2024-ben.

Tóth Árpád, bár nem a cívisvárosban született, mégis ezt a várost tekintette szülőhelyének. Aradról 1889-ben, hároméves korában költöztek Debrecenbe, mivel édesapja, Tóth András szobrászként itt kapott állást.

Tóth Árpád kezdetben tanári pályára készült, azonban az édesapját ért támadások miatt tanulmányait nem tudta befejezni, mert munkát kellett vállalnia, hogy segítse szüleit. Így az újságírás és az irodalom felé fordult. A költő – tüdőbaj miatti – törekeny teste és melankóliára hajlamos lelkivilága ihlette kivételes impressziók, erőteljes költői képek (szinesztéziák), zeneiségben gazdag rímek és hangszimbolikák megalkotására. Versei, novellái, publicisztikai írásai mellett jelentősek francia, német, angol és orosz nyelvekről történő műfordításai.

Hihetetlen műveltségének és mély érzésű lírájának köszönhetően a *Nyugat* első nemzedékének is tagja lett. Munkatársai véleménye szerint Ady után a második legjelentősebb költő volt. Tóth Árpád ma, a 21. században is jelentős alkotónak számít, ezért is része évek óta mind az általános, mind a középiskolai tananyagának. Az írásbeli érettségi vizsgán

többször szerepelt a műértelmező szövegalkotás összehasonlító elemzés részében, illetve a szóbeli tételek között választható szerzőként van feltüntetve a Portrék, metszetek, látásmódok a 19–20. század magyar irodalmából című témakörben.

Bakó Endre sem először írt Tóth Árpád munkásságáról, mivel 1992-ben már megjelent egy könyve *Tóth Árpád a debreceni porban* (Debrecen, 1992. Phoenix Könyvek) címmel. Abban a kötetben a költőnek és a családjának Debrecennel való kapcsolatára helyezte a hangsúlyt egy dokumentumriport formájában.

Ez az antológia pedig újabb tisztelgés a költő alkotásai és emléke előtt. A szerkesztő által megfogalmazott „Bevezető sorok”-ból is kitűnik a teljességre való törekvés. A kötet tartalmáról így ír: „Bemutatom a tisztelgő vagy emlékező költőtársak Tóth Árpádhoz fűződő szellemi-lelki kapcsolatát. A kortársak a magyar költészet fejlődésében betöltött szerepét, majd hangjának hiányát, az utódok az esendősége ellenére is tántoríthatatlan szuverén egyéniségét, szeretetre méltó emberi habitusát és gazdag, értékálló művészi örökségét méltatják különböző lírai műnemekben, érzéki módon, szubjektív fénytörésben.” Emellett rávilágít a könyv létrejöttének céljára: „[...] néhány már-már elfeledett költőre felhívjam a figyelmet, méltányolva Tóth Árpád iránti vonzalmukat.”

Az antológia szerkesztési elve a kronológiára épül, néhány kivételtől eltekintve, például Juhász Ferenc

költeményei esetében. Nyolc nagyobb fejezetből áll a kötet, melyek általában hét-nyolc verset foglalnak magukban. Kivétel az utolsó előtti rész, amely öt lírai alkotásból áll, illetve a befejező szakasz, mely a két Juhász Ferenc-művet tartalmazza.

Ez a kötet azonban többet ad pusztán a szöveggyűjteménynél, ugyanis a verseken kívül a tisztelettel adózó költőtársat is sokoldalúan bemutatja, kidomborítva a Tóth Árpádhoz való kapcsolatának életrajzi elemeit. Sőt számos esetben maga Tóth Árpád véleménye is megjelenik az adott szerzőről jól összeválogatott idézeteken keresztül. Bakó Endre könyvének forrásául szolgál többek között Kardos László, Kardos Pál gyűjteménye, illetve a napilapok, folyóiratok anyagai.

Az első fejezetben („Ami az élőknek szól”) Simon István, Karinthy Frigyes, Nagy Zoltán, Szegedi István és Zsolt Béla személyét és költeményeit mutatja be. Simon Istvánról megtudhatjuk többek közt, hogy művésztanár és író volt, akinek a tinédzser Tóth Árpád is részt vett könyve illusztrálásában. A közös időkre mindketten visszaemlékeztek lírai formában is.

Karinthy Frigyes az *Így irtok ti* című stílusparódiájának egy darabját olvashatjuk, melyben Tóth Árpád stílusában bókol Ady Endrének. Azáltal, hogy felnagyítva olvashatjuk a szerepként felvett poéta sorait, a humor mögött is megviláglik kiemelkedő stílusa, hangulatlírájának melankolikus képi világa.

Nagy Zoltán, bár a *Nyugat* elfelelt tagja volt, itt mégis a baráti és lelki közösség miatt került kiemelésre. Számtalan verset írtak egymáshoz, és ami még fontosabb az irodalom számára, neki köszönhető majdnem ötven hozzá írott levél közlése.

Ezt követi a „Tisztelgés a halott előtt” című rész, melyben Kosztolányi Dezső rapszodikus szabad versben hajt fejet a halotti maszkos költő előtt. Babits felesége – Tanner Ilona, írói nevén Török Sophie – a *Háromszor lett éjszaka...* című költeményében fogalmazta meg a korán elhunyt költő hiányát. A *Nyugat* főmunkatársaként ismert Gellért Oszkár búcsúzó verse mellett olvashatjuk Füst Milán prózában zárt panaszát arról, mennyire kísérti őt a költő hiánya. A barátságukat több versben is megörökítették, melyekből néhány szövegrészt idéz is a könyv. Szabolcska Mihály református lelkes és népnemzeti irányultságú költő, *Ha költő hal meg* című versével emlékszik Tóth Árpádra. A fejezetzáró költeményben a debreceni Gulyás Pál az eltávozott költő el nem némuló lélekcsengettyűjét állítja el-lentébe a földbe helyezett testtel.

A harmadik részben („Koszorú helyett”) Reményik Sándor – aki Végvári néven vált ismert költővé – versét olvashatjuk először, melyet a Tóth Árpád halála után megjelent, posztumusz kötetéhez címzett. Bár a két szerző nem ápolt barátságot, lelki diszpozíciójuk szembeötlő. E műben

visszacsengenek a nagy költő borongós hangulatú virtuóz képalkotásai és zeneiséggel telített impressziói.

Ezután Oláh Gábor – a debreceni költőtárs – két verse kapott helyet, akinek a versek mellett, tanulmányt és több emlékünnepe megszervezését is köszönhetjük.

Juhász Gyula, a másik legismer-tebb impresszionista költőnk, a Négyesy László vezette stíluszeminariumok legkiemelkedőbb verselője volt. A két poéta kölcsönösen tisztelte egymást, amit Tóth Árpád több recenziójában is kifejtett, Juhász Gyula pedig levélben és verssel viszonzta mindezt. Juhász Gyula *Tóth Árpád sirjánál* című dalát a jelzőhalmozások nominális stílusa, a zene toposz kiemelése, a hangszimbolika és a páros rímek csengése teszi élővé, ezáltal a költő hiánya még inkább búskomor hangulatot eredményez.

Szabó Lőrinc már diákkorától rajongó tisztelettel adózott Tóth Árpád és munkássága iránt, amiből meghitt baráti kapcsolat alakult ki. Mindkét költőre kiváló műfordítói tevékenység, merengő szerelmi és tájlíra jellemző. Szabó Lőrinc írt több Tóth Árpáddal kapcsolatos tanulmányt, megfogalmazott kritikát, és sajtó alá rendezte versfordításait. Megemlékezett Tóth Árpádról a *Tücsökzene* című lírai, önéletrajzi ciklusában, illetve többek között az *Árnyék* című versében is. A költő emlékének ápolásában is aktívan részt vett. Ő is beszédet mondott, amikor 1934-ben a debreceni Nagyerdőn emlékművet állítottak Tóth Árpádnak.

Őt követi Gyökössy Endre, a konzervatív, „puritán lelkű” költő műve, melyben visszafogott hangon egy debreceni nyár esti találkozás emlékének piktúráját festi meg. A részt Maday Pál *Csendesség van* című verse zárja, mely az este toposzával a költő *Esti sugárkoszorújának* motívumait idézi fel.

A negyedik fejezet az 1934-es emlékműhöz kapcsolódó verseket tartalmazza, így az „Emlékműve előtt” címet viseli. Itt olvasható Nagy Emma szabad verse, amely az avatáson hangzott el, melyen Szegedi István is részt vett, és később verssel köszöntötte az eseményt. Friss Endre *A halott Tóth Árpádhoz* című versével emlékszik a költőre. Lukács László zsidó származású, hányatott sorsú költő, akit a *Nyugat* is befogadott, Radnóti Miklóssal együtt Borban sínylődött, és végül ott is halt meg. Költőelődjeiről – többek között Tóth Árpádról – emlékszik meg a *Vetkezés* című versében. Bárdosi Németh János kedves barátként emlékszik a költőre, és idilli képeket, könnyed zeneiséget állít szembe a világháború csattogó bombaival.

Végh György – újholdas költő, meseíró – verse a dátumot jeleníti meg, amikor Tóth Árpád elhagyta eme árnyékvilágot, melyet kiegészít az alcím: *1928. november 7. (Emlékezés Tóth Árpád halálára)*. Az emlékszonettből kitűnik, hogy a költő halálakor még gyermek volt a szerző, és nem ismerték akkor egymást. De ma már fejet hajt a nagy

költőelőd előtt, kinek sorsában úgy érzi, osztozik.

Barna Tibor, debreceni újságíró könnyed dalban idézte meg Tóth Árpád finom stílusát és merengő magányát.

„A mives költő” címet viseli a következő rész, melyben Illyés Gyula a haza sorsáért aggódó érzelmes rapszodiájában említi a nyugatos költők között. Emellett a *Beatrice apródjai* című önéletrajzi ihletésű regényében ír a költőről Ady Endre temetésén mondott beszédének körülményeivel kapcsolatban.

Rónai Mihály András – budapesti zsidó származású költő, újságíró – szintén szonettel emlékszik Tóth Árpádra, mottóként pedig a költő Berzsenyi előtt tisztelgő versének sorát idézi.

A fejezet Weöres Sándor – a hangszimbolika és ritmusjátékok művészi lírikusa – negyven strófából álló *Le Journal* című versének részletével folytatódik, melyben Debrecenről ír, és Csokonai és Gulyás Pál mellett emlékezik meg Tóth Árpádról is.

Soós Zoltán már csupán könyvek lapjairól ismeri a régi dalnokot, mégis meg tudja idézni Tóth Árpád melankolikus, finom líráját az ősz toposz képi világán keresztül.

Vásárhelyi Pákozdy Ferenc – jogtudós, üldözött költő, sokszínű műveltséggel rendelkező polihisztor – nyelvi-zenei játékokban gazdag, hömpölygő szabad versében idézi Tóth Árpád törékeny alakját.

Ebben a fejezetben találkozhatunk a híres művész lányával, Tóth

Eszterrel és két költeményével. Kiemelkedő költő, műfordító, a gyermekirodalom jelentős alkotója volt, és egyben édesapja örökségének méltó gondozója. 11 éves korából származik az első idézett vers, az *Apám halálára*, melyben az árvaság és gyász érzelmi telítettsége jelenik meg. A másik bevalogatott mű utal az életmű ápolására, melybe Tóth Árpád levelezésének rendszerezése is beletartozott. A mű mottója *Mae-cenast*, a költő támogatóját, Hatvany Lajost szólítja meg, aki többek között a Lichtmann Annával 1917-ben tartott esküvőjének, illetve a tüdőszanatóriumi kezelések anyagi háttérét biztosította. Tóth Eszter számtalan írásában idézi fel szeretett édesapja szelíd alakját: *Apu* (1971); *Tóth Árpád „Az árnyból szőtt lélek”* (1981); *Családi emlékek Tóth Árpádról* (1985; 2001).

Szalai Csaba *Tóth Árpád kútja* című bonyolult képi asszociációkat tartalmazó szonettje a lírai ént az (élet) vízére vágó alakként jeleníti meg, kinek szomját a költő kútja olthatja csupán méltó módon.

A hatodik fejezet Tóth Árpád születésének centenáriumára írt versekből válogatott: „Száz év múltán”. Az elsők között egy újabb Weöres Sándor-verssel találkozhatunk, mely egy négy sorból álló köszöntő az *Új Írás* 1986. novemberi ünnepi számához.

Orbán Ottó nehéz gyermekkort túlélt, kiemelkedő költő, műfordító, aki számos kortársára hatott klasszikus, modern és posztmodern stílusú

műveivel, szokatlan költői képalkotásaival. A *Tóth Árpád* című szabad versben bonyolult metaforákba burkolva ír a költészet sokrétűségéről, egy-egy szóval utalva a címzettre („szegénység és a tüdőbaj”).

Ágh István – Nagy László öccse, emiatt állandóan bizonyításra kényszerülő költő, író, újságíró – alkotása enjambement-okban, dinamikus képekben gazdag megszólítása a száz éve született költőnek.

Csukás István – költő, szerkesztő, a gyermekirodalom rajongott szereplője – szabad versében megszemélyesíti Tóth Árpád szemüvegét, mely annyi mindent nézhet meg, de hiába, mert aki a látottakat életre kelthetné versében, már nincs jelen.

Tóth Bálint – sokszínű költő, aki negyvenévesen ugyan, de már kiforrott hanggal adta ki első kötetét – Tóth Árpádra emlékező szabad versében egy-egy impresszióból kiinduló piktúra hívja életre a régi poéta alliterációkon, nyelvi játékokon alapuló stílus- és érzésvilágát.

Vészi Endre – sokat megélt költő, író, újságíró – *Az emlék gangon* című szabad versét *Az Esti sugárkoszorú dallamára* írta, melyben felidézi az említett vers motívumait, és mellette expresszív képekben jeleníti meg a lírikus törekeny alakját.

Marsall László – szurreális képeket, szokatlan témákat kedvelő költő – öt verset is írt a „T-betűhöz”, melyek közül egy (*A T-betű keresztje*) került ebbe az antológiába. Tóth Árpád mellett több költőfejedelemhez is írt omázst.

Bihari Sándor Debrecenben kiteljesedő költő, aki a cívisváros kultúrájának részeként tekintett Csokonai mellett Tóth Árpád munkásságára. Természetes volt tehát számára, hogy költeménnyel is adózzon a tisztelt költőelőd előtt. Egy másik idézett verstörredékében a költők méltatlan helyzetére kívánja felhívni a figyelmet. Azt állítja, hogy a lánglelkű poéták énekét sem erkölcsi, sem anyagi megbecsülés nem övezi, s ez az idő előtti elvesztésükhöz vezet. Bihari Sándor pályaképét és Debrecenrel való kapcsolatát e kötet írója, Bakó Endre rajzolta meg. („Bihari Sándor vázlatos pályaképe”. In: Bakó Endre: *Irodalmi őrvárosok - Írások és írók Debrecenről Nagyváradig*. Nagyvárad-Debrecen: Várad Kulturális Folyóirat-Méliusz Juhász Péter Könyvtár, 2016, 121-144.)

Az utolsó előtti rész a „Tóth Árpád útja” címet kapta, melyben 21. századi költők idézik meg alakját és munkásságát 120-140 év távlatából. Bényei József – költő, újságíró, szerkesztő, színházigazgató – *Tengerszonettje* a víz és a sötétség toposzára építve, komplex költői képeken keresztül utal vissza Tóth Árpád emlékére. A szerzőről Bakó Endre könyvében olvashatunk bővebben. („Sorok Bényei Józsefről.” In: Bakó Endre: *Irodalmi őrvárosok*, 144-149.)

Tandori Dezső – a posztmodern irodalom egyik legnagyobb alakja, költő, író, műfordító – új műfajban, „slam poetryben” fogalmazta meg hódolatát a nagy elődök előtt. Ez a

műfaj levetkőzi a lírai művek alap-elemeit, mint rím, ritmus, költői képek, helyettük szójátékok vagy az érzelmi intenzitás ad lírai vázat a műveknek. Az idézett alkotásban a lírai én felsorolásszerűen véleményezi a számára fontos költőket, köztük Tóth Árpádot is. Tandori kedvelte ezt a verstípust, utolsó művei is ezek közül kerültek ki.

Kovács András Ferenc – költő, drámaíró, az intertextualitás és az allúziók mestere, Tóth Árpád egyik legaktívabb hódolója – *versrovat* címszava alatt egy ötsoros dicséret olvasható, majd ezt követi *Tóth Árpád verstörredéke 1917-ből*, melyben virtuóz módon ölti magára a költőelőd álarcát, alkalmazva az alliterációk zeneiségét, a tiszta rímek csengését, a költői képek halmozását.

A szakasz utolsó szerzője Barna Júlia, akinek két költeményét is beválogatta a szerkesztő a könyvbe. A költőnő borongós hangulatú versei, érzékeny alkata összecseng Tóth Árpád lelkeségével, viszont míg az utóbbi hosszú elégiákat, ódákat stb. írt, addig Barna Júlia többek között a haiku-irodalom kiemelkedő alakjának számít. A két mű érzelmi árként hullámzó szabad vers, melyben a költő nehéz sorsát, életútját mutatja be, illetve költészetének mai hatását, utóéletét.

Az utolsó, nyolcadik fejezet („Tóth Árpád mindhalálig”) Juhász Ferenc két alkotását emelte a kötet zárógondolatává. Bár időben korábban keletkeztek ezek a művek, mint az előző rész kortárs alkotásai, a

szerkesztő úgy ítélte meg, Juhász Ferenc tollából lehet igazán érezni, mit is adott Tóth Árpád az utókor számára. A *Tóth Árpád sírjánál* című rapszodikus vers bensőséges hangnemben szólítja meg a költőt, miközben gazdag tájleírással, szóképek halmozásával teszi élővé a látványt.

Az utolsó szépirodalmi mű a *Tóth Árpád elégia-mosolya* című prózai szöveg, melyben megszólítja „Pádit”, utalva a vágyott baráti kapcsolatra. Közvetlen hangnemben ír a poéta és saját édesapja betegségének „vérfoltos” hasonlóságáról, mely bár rémisztő képekben égett gyermeki tudatába, ezáltal közelebb érezte magához a haldokló költőt. Epikus szöveget olvasunk, mégis a rengeteg prózapoétikai eszköz, neologizmusok alkalmazása, a jelzőhalmozások, és a rendkívüli érzelmi telítettség miatt líraisága tagadhatatlan. Juhász

Ferenc Tóth Árpád iránti rajongása haláláig tartott, ő jelentette számára a Költészetet.

A kötet utolsó oldalán a szerkesztő, Bakó Endre sokrétű és jelentős számú irodalmi munkássága mellett rövid pályaképe olvasható.

Tóth Árpád az egyik leginkább tisztelt és csodált impresszionista magyar költő, akinek munkásságát lassan 140 éve éltetik. Ehhez hozzájárult szelíd, szerethető személyisége, zeneileg is megkomponált líraisága, költészetének magával ragadó képi világa, mely „lélektől lélekig” hatol.

Seprényi Kinga

magyar nyelv és irodalom -
történelem szakos tanár, Medgyessy
Ferenc Gimnázium, Művészeti
Szakgimnázium és Technikum,
Debrecen

<https://doi.org/10.59424/debreceniszemle/2024/32/3./409-413>

Kitérők és metszetek

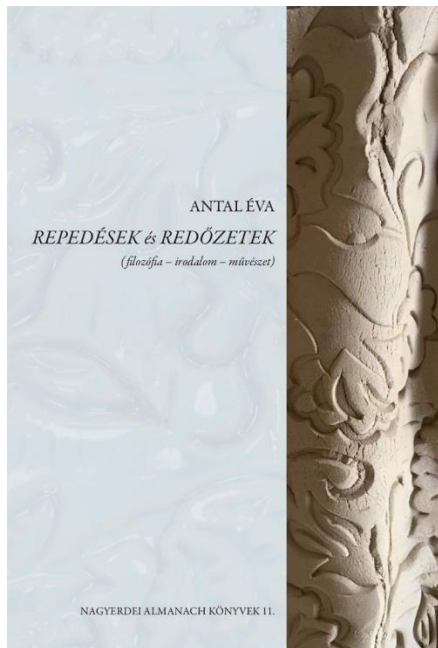
Antal Éva: *Repedések és redőzetek (filozófia – irodalom – művészet)*,
Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2020.

Antal Éva *Repedések és redőzetek* című könyve közel egy évtized alatt született tanulmányokból közöl válogatást, amelyek filozófiai, irodalmi és képzőművészeti témákat egyaránt érintenek, így széles spektrumú olvasóközönségnek szolgálhat hasznos ismeretekkel.

A kötet első, *A bizalom körei* című része három, irodalomtudományi és filozófiai fókuszú tanulmányt

foglal magában. A szerző a szövegekben a dekonstrukció és a hermeneutika gondolkodóinak vitáit dolgozza fel három kérdéskör – a megértés, a fordítás és a barátság – vonatkozásában. Az első írás Jacques Derrida és Hans-Georg Gadamer a megértésről – vagy annak lehetetlenségéről – folytatott 1981-es vitáját elemzi. Az író – Vajda Mihályra hivatkozva – felteszi a kérdést, hogy vajon miért nem érintkezett soha

egymással a dekonstrukció és a hermeneutika? Mindezt Antal Éva három mozzanatra fókuszálva vizsgálja: a dialogicitás és megértés, a nyelv és fordítás, valamint a játék és ironia kérdéskörében.

Ezt követően *A fordítás dekonstruktív alakzatait* vizsgálja a szerző, mindenekelőtt Walter Benjamin *A műfordító feladata* című esszéjét állítva a középpontba, de mintegy teoretikus támaszként beemeli Paul de Man és Derrida írásait is. E szövegben a központi kérdés a nyelv retorikus elemeinek fordíthatóságára, avagy fordíthatatlanságára irányul – rávilágítva a Benjamin-esszé fordíthatóságának/ferdíthetőségének problémáira is. Az érthetőség kérdése a tanulmányban a nyelvek közötti átjárhatóságra összpontosít, olyan problémákat szemügyre véve,

mint hogy vajon a fordítás – Derridával szólva – „a lehetetlen másik neve”-e, illetve, hogy – amennyiben valóban lehetetlen az eredetinek tökéletesen megfelelő fordítást létrehozni – tulajdonképpen miben áll a fordító feladata?

Az *Ígéret és tanúsítás* című tanulmányban a barátságának – elsősorban Derrida és de Man barátságának – poétikai és politikai vonatkozásait vizsgálja a szerző. A Derrida-de Man barátság kulcsmozzanatai kibontásának keretén belül olyan problémák tematizálódnak a szövegben, mint a gyász és az emlékezés vagy a Másik elfogadása és megértése, valamint ezzel összefüggésben az olvasás etikai vonatkozásai. A fenti két gondolkodó barátságának feltérképezésével Antal Éva egyúttal egy traumatörténetet is kibontakoztat.

A kötet második blokkjában három olyan esztétikai tárgyú írást olvashatunk, melynek elsődleges témája a fenséges minősége, illetve e minőség keretei. Az első szövegben a szerző a fenséges és a szép fogalmát – azok egymástól való távolságát és közelíthetőségét – mindenekelőtt a 18. századi brit és német ízlésvitákban, azon belül Burke és Winckelmann esztétikájában vizsgálja, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy a két gondolkodót ezáltal mintegy párbeszédre kényszerítse. A tanulmány ugyanakkor figyelmet szentel az ízlésvitákban felbukkanó nemspecifikus elemeknek is, műelemzésekkel árnyalva a Burke (és a

fiatal Kant) által férfiasnak vélt fenséges és nőiesnek tartott szépség ideáit.

A *keretbe zárt kolosszus* című szöveg újra Derridához tér vissza. A szerző a francia gondolkodó *Parergon* című esszéjének tükrében a híd, a szakadék (hiány) és a kolosszus metaforái mentén vizsgálja a kanti fenséges fogalmát. A már ebben a tanulmányban is előkerülő architektónika kap nagyobb hangsúlyt a *Megkövült poézis: a fenségesség architektónikája* című szövegben, mely a (templom)építészet és a fenséges kapcsolatára fókuszál, és amelynek keretében óhatatlanul felmerül a szakralitás, illetve a szellemi tartalom érzékiben történő megnyilvánulásának kérdése is. Antal Éva Derrida és John Sallis elméleti munkáit is említi, a hangsúlyt azonban a hegeli és kanti fenséges-fogalomra és az általuk említett építőművészeti példákra helyezi, melyek mellé az író mintegy saját példaként emeli be az organikus építészet egyik leghíresebb alkotását: Gaudi Sagrada Famíliaját, amit elsősorban hegeli szempontok mentén elemez.

A kötet harmadik fejezetében a szerző angol nyelvű kutatási eredményeinek magyar fordítását adja közre, amely elsősorban a 19. és 20. század fordulóján keletkezett brit és amerikai utópikus irodalomra koncentrál. A középpontban három szimbólum áll: a menekülés, az álom és a sziget motívuma. Az *Eszképizmus és poriománia* című tanulmány fókuszában mindenekelőtt Edward Bellamy, William Morris és Herbert

George Wells jövőelképzelései állnak, amelyekben a szerző elsősorban a szokatlan tér- és időszerkezetet, valamint a főhősöknek, illetve narrátoroknak az „elmetérképét” vizsgálja. A regények időaspektusát Antal Éva Ernst Bloch „remény elve” mentén értelmezi, emellett műfaji kérdéseket boncolgatva rámutat az utópiadisztópia fogalmainak zavarosságára is.

A következő tanulmány elsősorban női szerzők utópikus műveire támaszkodva folytatja az angol nyelvű álomnarratívák elemzését. A női írók mellett olyan férfiak is említésre kerülnek a feminista témákat boncolgató szövegben, akik támogatták a női emancipációt – így például William Morris és regénye, a *Hírek Sesholországból*, melyben a 19. századi nőkérdésről is véleményt formál (amellett, hogy saját szocialista nézeteit is beleülteti a műbe). A női alkotók közül többek között Elizabeth Corbett *Új Amazónia* című könyvéről olvashatunk, amelyben az író úgy mutatja be a jövő lányainak testiszellemi nevelését, hogy egyúttal saját korának női olvasóit is igyekszik formálni, egy olyan utópisztikus világgépet felmutatva, amelyben a nők megalkotnak egy olyan eszményi társadalmi berendezkedést, ahol – a politikát leszámítva – megvalósul a nemek közötti egyenlőség. Emellett a tanulmány Hume Clapperton és Lady Florence Dixie szocialista regényeiben elemzi az „Új Nő” karakterét.

Az utolsó utópiával foglalkozó szöveg a sziget toposzával foglalkozik, elsősorban Morus Tamás *Utópiájának* és Daniel Defoe *Robinson Crusoejának* tükrében – az előbbit a disztópikus jellemzők vonatkozásában említi a szerző, míg az utóbbihoz Derrida olvasatán keresztül közelít. Ezen felül a tanulmány egyik központi problémája az identitás kérdése, amelynek keretében olyan kevésbé ismert, az utópikus liberális humanizmust kritikai felhanggal bíráló ironikus-disztópikus művekről is olvashatunk, mint Kazuo Ishiguro *Ne engedj el...* és Michel Houellebecq *Egy sziget lehetősége* című regénye.

Az irodalmi tematikájú fejezet után a kötet következő egységében visszatérünk a képzőművészethez – ezúttal azonban a hangsúly a korábbi, főként a plasztikai ábrázolásra és az építészetre összpontosító elemzések helyett a fotográfiára helyeződik. *Az időz(it)és művészete* című szövegben Derrida *Athén az akropolisz árnyékában* című írása kerül előtérbe, amelyben Derrida Jean-François Bonhomme athéni fényképsorozatot interpretálja. Ahogyan a tanulmány címe is utal rá, a fókuszban elsősorban a pillanatfelvételek, a fénykép(ezés) és az időbeliség viszonya áll, ebből kifolyólag óhatatlanul felmerülnek olyan témák, mint a halál vagy a késleltetés.

A fotográfia igazsága című írás két részre tagolódik: a szöveg első felében az író és Vajda Mihály párbeszéd formájában megírt esszéjét

olvashatjuk, melyben Derrida *Aletheia* című írását értelmezik, megkísérelve közelebb jutni az igazsághoz, Shinoyama fotóihoz és egyben Derridához is; majd a második etapban Antal Éva általában a (fekete-fehér) fotográfiáról írt szakirodalmakból (mindenekelőtt Barthes, Shusterman és Sontag írásaiból) merítve próbál meg közelebb férkőzni a fényképészet filozófiájához. Itt olvashatunk a fotográfia traumatizáló mivoltáról, melyet az esztétikai-filozófiai diskurzusok gyakran tematizálnak, és ezt ellentételezve megjelenik Shusterman a fényképezés életteli mivoltát hangsúlyozó elképzelése is; azonban a pózolásról filozófálok mellett – mintegy a teljes *összkép* érdekében – maguk a pózoló filozófusok is említésre kerülnek.

A fejezetet *A férfi szoknyában: Roland Barthes a divatnyelvről* című tanulmány zárja, amelyben a szerző Barthes a nagybetűs Divatról, illetve annak nyelvéről írt szövegének vizsgálatával nyit, amelyen belül mindezekelőtt arra a részletre helyezi a hangsúlyt, ami szerint a férfiak nem viselhetnek szoknyát; majd az értelmezés terét megnyitva a társadalmi nemek közti (utópikus) egyenlőség szociológiai és kulturális értelmezését taglalja.

A kötet két záró esszéjében újra előkerül az ironia fogalma. Többek között olvashatunk Kierkegaard ironiaértelmezéséről, melyet a szerző előbb Sylviane Agacinski, Bartha Judit és Soós Anita olvasatait segítségül hívva, majd elsősorban Vajda Mihály *Ilisszosz-parti beszélgetések*

című kötetére támaszkodva az ismétlés kérdésköre mentén eleméz. Az ismétlés azonban nemcsak az utolsó tanulmányban tematizálódik, hanem voltaképpen áthatja az egész kötetet. A szövegek által boncolgatott heterogén témák egy-egy későbbi fejezetben újra és újra, más és más meg-

világításban térnek vissza, így mintegy mozaikdarabkákként állnak össze egy egésszé.

Mikáczó Alexandra
doktorandusz
Debrecen, DE Filozófia Intézet

<https://doi.org/10.59424/debreceniszemle/2024/32/3./413-419>

Korszakokról korszerűen.

A 2022. április 29/30-án megrendezett Modernkortörténeti Doktorandusz Konferencia tanulmányai I.

Püski Levente, Ónadi Sándor, Schrek Katalin, Sipos Nikoletta (szerk.),
Debrecen: Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, 2023.

2023 végén jelent meg a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének kiadásában, Püski Levente, Ónadi Sándor, Schrek Katalin és Sipos Nikoletta szerkesztésében a *Korsza-*

kokról korszerűen című kötet. A tanulmánykötet anyagát a Debreceni Egyetem Történelmi Intézete és Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolája által 2022. április 29-én és 30-án megrendezett Modernkortörténeti Doktorandusz Konferencia szolgáltatta. A konferencián 15 szekcióban (köztük 3 nemzetközi szekcióban) összesen 59 előadást hallhatott a közönség, a francia forradalom korától a 20. századig, mind magyar, mind egyetemes történeti témákban. A konferencián nyolc hazai egyetem doktoranduszai képviselték egyetemüket, így egyrészt lehetőségük volt kutatási eredményeik prezentálására egy nagyszabású konferencián, másrészt megismerni (leendő) pályatársaik aktuális történettudományi vizsgálatait, ezáltal is elősegítve az egymástól elszigetelten működő képzőhelyek közötti diskurzust.

Ahogy azt a kötet előszavában Püski Levente is megjegyzi, jelen

kötet csak az elhangzott előadások egy részének, összesen 23-nak a tanulmányá formált változatát tartalmazza, a többi megjelentetése jelenleg is folyamatban van. A kötetben szereplő tanulmányok közül 20 magyar történeti tárgyú, 3 pedig egyetemes történeti kérdésekkel foglalkozik – az utóbbiak körét fogja elsődlegesen bővíteni a később megjelenő következő tanulmánykötet. Tematikájukban az egyes tanulmányok igen színesek, leginkább a tágabban értelmezett társadalomtörténethez sorolható munkák dominálnak, azon belül is a családi vagy személyes életpályák feldolgozása, a választáskutatás, a nőtörténet vagy egy korszak közgondolkodásának vizsgálata. A tanulmánykötet időrendben tartalmazza a munkákat, recenzióban azonban tematikus egységekbe rendezve mutatom be az egyes tanulmányok legfőbb megállapításait.

A tanulmányok között megkonstruálható tematikai egységek közül az első a *nemzetközi kapcsolatok* tárgykörében íródott munkák sora. Schvéd Brigitta Kinga (PTE BTK) Lengyelország felosztásai kapcsán a brit sajtóban megjelent metszeteket, karikatúrákat vizsgálja az orosz, porosz és osztrák felek közötti tárgyalások, valamint a Kościuszko-felkelés tükrében. A tanulmány a korabeli brit sajtó széles spektrumát átfogva mutatja be az írott média reakcióit Lengyelország második felosztása és a teljes felosztás közötti történések kapcsán. Emellett a szerző a képi fordulat jegyében a sajtótermékek-

ben megjelent vizuális figyelemfelkeltés formáit is tárgyalja, ezek ugyanis sokkal plasztikusabban mutatták a közvélemény közép-európai ügyekkel kapcsolatban mutatott érdeklődését, mint az aktuális koromány távolságtartása.

Balatoni Balázs (SZTE BTK) munkája a londoni székhelyű Balkán Bizottság első világháború alatti munkáját vizsgálja az etnikai és vallási téren is sokszínű Macedónia területére vonatkozóan. A liberálisokat és a balkáni keresztényekért aggodókat egyesítő társaság század eleji autonómiajavaslatai a Balkánháborúig nem valósultak meg, utána pedig a kisállamok területi terjeszkedése mellett álltak ki, végül az első világháború alatt a balkáni államok, különösen Bulgária antantpártiságának elérése érdekében fejtették ki tevékenységüket, de az alapvetően humanitárius, a további háborúk elkerülését célzó elképzeléseiket nem tudták megvalósítani.

Turnár Erik (PTE BTK) tanulmányában az 1918. novemberi német fegyverletétel és az 1921-es rigai békeszerződés közötti német–szovjet kapcsolatokat vizsgálja a szovjet források tükrében. Ez a szerző által óvatos útkeresésnek minősített időszak, amikor is több lépcsőben, fokozatosan, hullámzó eredménnyel tárgyaltak a felek. Végül leginkább a más irányba történő diplomáciai próbálkozásaik sikertelensége eredményezte a német–szovjet közeledést, azonban az erőteljes bizalmatlanságuk egymás iránt megmaradt.

Ivancsó Ádám (DE BTK) egy irredenta szlovák ügyvéd, Bulissa Károly életpályáját követi nyomon tanulmányában. Bulissát szlovák származása ellenére korán magával ragadta a „magyarosodási láz”, s a multietnikus felvidéki közegben Magyarország területi integritása mellett szállít síkra az első világháború után. A tanulmány végigköveti az 1920-as, 1930-as évekbeli pályáját, párhuzamba állítva a köztörténeti eseményekkel, s végkövetkeztetésként arra jut, hogy az ügyvédként egyébként Budapesten szép karriert befutó (és mellékesen az 1920-as évek egyik leghosszabb ideig létező illegális kaszinóját megalapító) Bulissa fokozatosan kiszorult a csehellenes, magyarpárti szlovák emigráns értelmiségből, majd maga a mozgalom is szertefoszlott.

A második nagyobb tematikai egység a *társadalom- és mentalitás-történet*. Lengyel Ákos (EKKE BMK) írásában a 19. századi Komáromban élő nemesi szekeresszázad társadalmi rétegét vizsgálja. A prosperáló gazdaságú város főként nyugatról vonzotta a betelepülőket, a 18. század közepén szabad királyi várossá lett település a nemesség érdeklődését is felkeltette, közöttük egy jól lehatárolható endogám, református csoportot alkottak a szekeresszázad. Változatos foglalkozási háttérrel az volt az összekötő kapocs, hogy ők alkották a városi bandériumot, amely képviselte a várost (és a rendi hagyományokat) az országos és egyházi ünnepeken. Történetüket a szerző a korabeli sajtó mellett

anyakönyvek, nemesi összeírások segítségével tárta fel, közben a kutatási nehézségekre és fogalmi keretek tisztázására is kitérve.

Buzgó Gábor (DE BTK) tanulmányában az éghajlati anomáliák társadalomra és gazdaságra gyakorolt hatását vizsgálta az érmelléki löszös hát 8 települése, különösen Nagyléta esetében. Az 1860 és 1894 közötti vizsgálati időszakban a debreceni csapadékadatok alapján azonosította a jó és rossz terméséveket, s ezeket a korabeli feljegyzett gabonatermésekkel vetette össze. A mikrorégió lakóinak döntő többsége ősstermelésből élt, így a két fő gabona, az őszi búza és az őszi rozs terméseredményei a demográfiai adatokra is hatással lehettek, ezt a szerző korrelációvizsgálattal igazolta, s kimutatta, hogy az 1870-es évek elején jelentkező demográfiai depressziót kiváltó okok az aszály és jégkár miatti sorozatos rossz termésű évek lehettek.

Taschek Zoltán (ELTE BTK) az Országos Társadalombiztosító Intézet (OTI) szervezetének 1920-as évek végi kiépülésével, a tisztviselők helyzetével, valamint az Intézet autonómiájának kérdésével foglalkozik 1944-ig bezárólag. Elemzésében arra jut, hogy az OTI létrehozása egyrészt szolgálta a bethleni konszolidációt, másrészt integrált olyan ellenzéki csoportosulásokat, mint a politikai katolicizmus vagy a szociáldemokrácia. A szélsőjobboldal megerősödésével egyre inkább szo-

ciális feladatkörén túlmutató szerepet vállalt, és ezzel egyfajta ellenzéki jelleget öltött.

Nagy István (DE BTK) írása az 1960-as évekbeli hajdúszoboszlói helyi turisztikai fejlesztésekkel foglalkozik. A tanulmány témái elsődlegesen a városvezetés előtt álló kihívások, az 1956-os forradalom leverését követő fokozatos konszolidációba beleillő, ugyanakkor erősen forráshiányos turizmus. A szerző kitér a növekvő látogatószám ellenére elég alacsony színvonalú szolgáltatások problémájára is. A városi tanács végrehajtó bizottságának jegyzőkönyvei és sajtóforrások alapján arra a következtetésre jut, hogy a helyi városvezetés teljesen elkötelezett volt a fürdőfejlesztés iránt, erre viszont nagyobb központi forrást nem tudtak biztosítani.

A *politikai képviselet* kérdéskörét két tanulmány érinti. Nagy Ádám (EKKE BMK) a dualizmus kori vidéki választókerületek képviselőinek kollektív emlékezetével foglalkozik. Fő kérdése, hogy maga a politikus mint hivatás mennyire jelenik meg a vidéki kollektív emlékezetben, kvalitatív és kvantitatív forrásokból is gyűjtve az emlékezhelyeket, amelyeket térképre is visz (bár erősen vitatható, hogy a dualizmus kori településeket ábrázoló térképen a mai Magyarország miatt az 1950-es megyerendezés utáni határokkal szerepel). Az emlékezhellyel rendelkező képviselőket kategorizálja választókerülethez való kötődés, valamint foglalkozás szerint is, s végül arra a következtetésre jut, hogy az

emlékezetben nem a politikusi pálya a meghatározó, hanem az életpálya egyéb szakaszaiban a helyi közösséget végzett tevékenység.

Szoka Margit (DE BTK) Újfehértó település társadalomtörténeti vizsgálatára vállalkozik az 1926-os választói névjegyzék alapján, különös tekintettel a zsidóság helyi társadalomban elfoglalt gazdasági jellemzőire. Kutatásai során megvizsgálta a település összes választópolgárának vallási hovatartozását, elemezte és az országos tendenciákkal is összehasonlítta a választásra jogosultak arányát, valamint vizsgálta a csoport foglalkozásszerkezeti megoszlását is. Előbbi elmarad az országos átlagtól, utóbbi kapcsán pedig jellegzetes volt a mezőgazdaság erőteljes jelenléte. A zsidó választók aránya a várankozásoknak megfelelően a kereskedelem területén volt kiemelkedő.

Két tanulmányt tudtam *a háborúk arcai* címszóval összekapcsolni. Bobay István Zoltán (KRE BTK) rosenfeldi Pawlowszky Ede 1850-től 1917-ig tartó katonai pályáját elemzi, különös tekintettel a mexikói osztrák önkéntes sereg harcaira. A szerző maga is végzett forrásfeltáró munkát, elemzésének középpontjába jelen tanulmányában a narratív források közül kiemelkedő, a Pawlowszky által a mexikói kalandról írt memoár került. A tanulmányból részletesen megismerjük Pawlowszky életútját a források tükrében, kiemelten a mexikói harcok idején, s nyomon követhetjük pályáját egészen az első világháború alatt reaktivált aggastyán időszakáig.

Tarnai Eszter (ELTE BTK) a megszálló Vörös Hadsereg Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei 1945-ös tevékenységét elemzi, elsősorban levéltári forrásokra támaszkodva. A tanulmány gazdasági fókuszú, a Vörös Hadsereg élelmezésével, az ellátásukra kiépült rendszerrel foglalkozik, külön kitérve a szovjet kihágásokra és a magyar települések nehézségeire, valamint esettanulmányként Gödöllő példájára. Részletes és látványos táblázatokkal és térképekkel támasztja alá, hogy Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyét, annak is déli részét érintette legsúlyosabban a megszálló hadsereg ellátásának terhe.

A *magyarországi zsidóság történetével* három tanulmány foglalkozik a kötetben. Németh Csaba (DE BTK) a 19. század végi Budapest legnagyobb bérháztulajdonosaival, Táfler Izsákkal és Táfler Kálmánnal ismerteti meg az olvasót. A zsidó Táfler család Morvaországból érkezett Pest környékére a 19. század elején, s két generációval később, Táfler Kálmán már Budapest legnagyobb adófizetőjévé lett. A szerző levéltári források és sajtómegjelenések alapján követi végig a Táfler család ingatlanvásárlásait, kitérve azok elhelyezkedésére, árára, átépítéseire s így a család Budapest építészeti fejlődésére gyakorolt hatására.

Kalló Olga Borbála (DE BTK) tanulmányában a fekete humorról ír a vészkorszak idején. A fogalmi keretek tisztázása után a pozitív (koncentrációs táborok foglyainak túlélési stratégiája) és negatív (örök általi megaláztatás) aspektusokat is

felvillantja. A humor a történetek feldolgozásában is nagy jelentőséget kap, Királyhegyi Pál túlélő, valamint dr. Nyiszli Miklós auschwitzzi boncolóorvos emlékiratai és az azokra adott sajtóreakciók mellett napjaink memkultúrája és a holokauszt kapcsolatát is tárgyalja a szerző.

Héjjas Flóra (EKKE BMK) a Karinthy Ferenc író, nyelvész, dramaturg műveiben megjelenő zsidóképpel foglalkozik. A Karinthy család zsidó eredete ellenére felmenőiről megfeledezett, Ferenc pedig egész életében ambivalensen viszonyult származásához. A szerző Karinthy négy művében vizsgálja a zsidókérdés megjelenését. A zsidóként körülírt, de általában meg nem nevezett karakterek túlélésük zálogát – az íróhoz hasonlóan – a teljes asszimilációban látták.

Következő tematikai egységnek a *közéleti reprezentáció* tekinthető. Kovács Gyula (DE BTK) az 1930. szeptemberi debreceni munkástüntetést vizsgálja a helyi sajtó és a szakirodalom feldolgozásával. A tanulmányban a gazdasági világválság nyomán fellépő országos tüntéshullám bemutatását követően a debreceni „csendes séta” történetét ismerhetjük meg a mozgósítástól a rendőrség és a sajtó reagálásán át a következményekig.

Dezső Kinga Julianna (DE BTK) ifj. Révész Imre tiszántúli református püspök (1938–1949) közéleti és politikai szerepvállalásával foglalkozik munkájában. Elemzéséhez a korabeli sajtót használja fel, elsősorban a püspök országos napilapokban

történi megjelenését elemzi, feltárva több, mint 1000 cikket, s megállapítja, hogy Révész korának meghatározó közéleti szereplője volt, aki aktívan alakította a közvéleményt.

Bauman Fruzsina Katalin (ELTE BTK) tanulmányában Gömbös Gyula és Teleki Pál gyászszertartásának és temetésének ünnepélyes külsőségeit járja körül, érintve a sajtó reakcióit és a rendvédelem feladatait is. A távirati iroda jelentései és a sajtómegjelenések mellett a filmhíradók és képes beszámolók segítségével hasonlítja össze a két miniszterelnök halálát, állami temetését és gyászszertartását.

Az utolsó, jól körvonalazható tematikai egységbe a *női sorsokkal, életutakkal, nőképpel* foglalkozó tanulmányok sorolhatók. Sipos Nikolett (DE BTK) a két világháború közötti női bűnözéssel foglalkozik, nemzetközi kontextusba ágyazva és feltárva annak sajtónarratíváit. A nemzetközi szakirodalom áttekintése után egy konkrét esetet tárgyal a szerző, amikor is egy brit nőt a férje megölésére való felbujtásért ítélték halálra, majd részletesen elemzi a hazai sajtó női bűnözéssel kapcsolatos diskurzusát, amelyben a nő, kilépve korábbi áldozatszerepéből már egyre gyakrabban elkövetőként jelenik meg.

Tóth Nikolett (ELTE BTK) a Magyar Nők Demokratikus Szövetségét, annak is kiemelten az I. Országos Találkozóját elemzi munkájában. Az 1946 áprilisi kongresszust, annak résztvevőit és a Magyar Kom-

munista Párttal való kapcsolatát levéltári iratok, sajtóanyagok, és az ott elhangzott előadások kötetként megjelent változata alapján vizsgálja. Bemutatja az MNDSZ Magyarország újjáépítése kapcsán végzett munkáját, a találkozói sajtóvisszhangját és rövid kitekintéssel zár a szervezet későbbi történetére vonatkozóan.

Lőrincz Andrea (ELTE BTK) a második világháború utáni (színház)politikai irányváltásokon vezet végig olvasóját Gobbi Hilda és Bakó Márta párhuzamos életrajzáinak segítségével. A két színésznő ego-dokumentumai és más visszaemlékezések mellett levéltári és sajtóforrásokra is támaszkodva mutatja be, idézetekkel és összehasonlításokkal jó érzékkel megtűzdelt munkájában a két életpálya hasonlóságait, különbségeit, a másik előmenetelének kölcsönös szabotálási kísérleteit.

Lakatos Dorina (ELTE BTK) a nők Államvédelmi Hatóságban betöltött szerepét vizsgálja az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában fellelhető anyagok alapján. Sorra veszi a nők által a politika rendőrségénél betöltött rendkívül sokféle szerepkört az adminisztrációtól a besúgáson és a levéllenőrzésen át a fordítói és börtönőri munkáig, elemezve származásukat, iskolázottságukat, és egyes karrierek pályáivét is megrajzolja.

Gáva Szabina (ELTE BTK) a 11–12. osztályos történelemtankönyvek nőképét veszi górcső alá, három tankönyvcsalád két-két tankönyve alapján. A könyvek kapcsán a különböző

Nemzeti Alaptanterveket és keret-
tanterveket is figyelembe véve vizs-
gálja, hogy milyen módon, milyen
szerepekben, hogyan és hányszor je-
lennek meg bennük a nők. A tanul-
mány második fele egy 117 pedagó-
gus által kitöltött, a nő történet tanítá-
sának helyzetéről szóló kérdőív
elemzését és a nők alulreprezentál-
tságának lehetséges megoldásait tar-
talmazza.

Összességében tematikai sokszí-
nűség és módszertani változatosság
jellemzi a kötet tanulmányait, közös
viszont bennük a szaknyelvi jártas-
ság, gördülékeny stílus, valamint

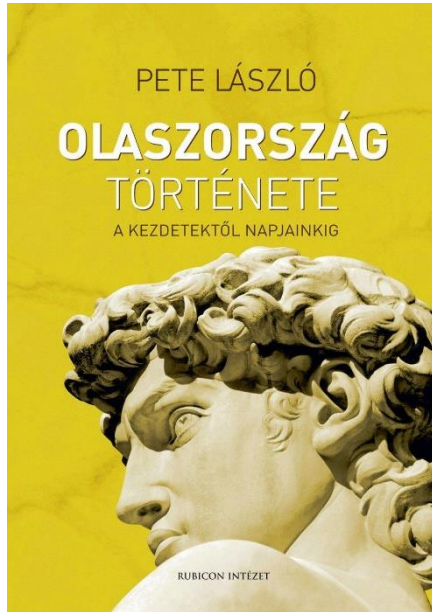
több esetben is kiemelhető az adatvi-
zualizáció, grafikonok és térképek
értő használata. A kötetet kézbe vevő
olvasó kvalitatív és kvantitatív elem-
zésekkel, politika-, társadalom-, zsi-
dóság-, reprezentáció- és nő történet-
tel is találkozhat, s minden esetben
megtapasztalhatja valamilyen nő-
vum születését.

Nagy Bertalan
PhD-hallgató
Történelmi Intézet,
Debreceni Egyetem

<https://doi.org/10.59424/debreceniszemle/2024/32/3./419-425>

Az első átfogó Olaszország-történet magyar nyelven

Pete László: *Olaszország története – A kezdetektől napjainkig*, Budapest: Rubicon Intézet, 2023.

Michelangelo 1501-ben kapta a megbízást a Firenzei Köztársaságtól a Dávid-szobor elkészítésére. A szobrot, mely a néhány éve fennálló köztársaság eszményeit, a szabadságot és az erőt hivatott kifejezni, a városállam politikai központjában, a Piazza della Signorián állították fel. A Dávid-szobor később átkerült a ma Galleria dell'Accademiának nevezett gyűjteménybe, és az itáliai reneszánsz reprezentatív és világszerte jól ismert alkotásává vált. Éppen ezért kitűnő választásnak tarthatjuk, hogy Pete László *Olaszország története* című kötetének esztétikus és harmonikus színvilágú borítójára

Dávid profilja került. A keménytáblás kötés belső oldalait két igényesen kivitelezett térkép foglalja el: az első Itália népeit mutatja a Kr. e. 6–3. században, a hátsó Olaszországot napjainkban. Nemcsak a kötet alcíme (*A kezdetektől napjainkig*), hanem ez a két térkép is kijelöli azokat az időbeli kereteket, melyeken belül a szerző Olaszország történetének elbeszélése vállalkozott. Magyar nyelven az érdeklődő olvasó mindeddig Olaszország történetének csak bizonyos időszakairól tájékozódhatott, Pete László könyve az első ilyen átfogó munka.

Az Olasz Kultúrintézet igazgatója az előszóban azt a jogos kérdést teszi fel, hogy manapság, amikor a történettudományok értelme és haszna gyakran megkérdőjeleződik a társadalmi és politikai nyilvánosságban, mi a létjogosultsága egy elsősorban nem történészek számára írott Olaszország-történetnek. Válaszában – a megszólaló pozíciójából érthető és olvasóként akceptálható nemzeti elfogultsággal – Itáliát és az olaszokat példaadó szereppel ruházza fel, amennyiben szerinte ők kínálják jelenünk és jövőnk számára az egyetemes emberi értékrenden nyugvó civilizációs modellt. Az előszó egy pontján azonban az a vélemény is megjelenik, hogy a kötet hozzájárulhat az európai nemzetek önmegismeréséhez. Én magam inkább ebben a funkcióban látom Pete László Olaszország-történetének a jelentőségét. A figyelmes olvasó ugyanis a saját jelene felől számos felismerést tehet, és sokkal jobban

megértheti nemcsak Olaszországot, hanem Magyarországot és Európát is, amelyben él. A kötet potenciális olvasói között tehát nemcsak egyetemi hallgatókat vagy az Olaszország történelme iránt érdeklődőket kell számon tartanunk, hanem mindazokat, akiket foglalkoztat az európai nemzetek múltja és jelene.

Pete László a lehető legnagyobb történelmi objektivitással és alapos-sággal mutatja be a történelmi eseményeket, folyamatokat és a bennük kulcsszerepet játszó személyeket. Sohasem enged a leegyszerűsítő narratívák csábításának, az idealizálásnak, éppen ezért nagyon komplex történetek bontakoznak ki az olvasó előtt, amelyek szereplői nemcsak olaszok, hanem számos más európai nép. Az olvasó egyszerre szemlélheti analitikusan és szintézisben a történelmet, és teheti elmélyült reflexió tárgyává a közös múlt-hoz való viszonyát, azaz európai és nemzeti identitását.

Pete László könyve kétségtelenül impozáns terjedelmű, amit a téma igen nagy időbeli kiterjedtsége indokoltá tesz, ugyanakkor a több száz oldal aligha olvasócsalogató. A szöveg azonban számos jellegzetességének köszönhetően nemcsak megkönnyíti, de élvezetessé is teszi az olvasást. Egy Olaszország-történetben nem meglepő módon vannak tárgyi tudáselemek, ezeket azonban a szerző kiváló arányérzékkel és élvezetes stílusban adagolja. Elbeszélés-módja világos, jól követhető és igen kifejező, egyes események szinte

megelevenednek az olvasó szeme előtt.

A kronologikus tárgyalás kilenc nagyobb, valamint egy bevezető és egy záró fejezetre oszlik, de ezeken belül kisebb tematikus, főleg gazdasággal és társadalommal foglalkozó alfejezetek is helyet kapnak. Mind-egyik végén rövid összefoglalás és az adott időszakot értékelő szerzői megnyilvánulások segítik az olvasót az eligazodásban. Hasonlóképpen olvasóbarát megoldás az is, hogy kevés a jegyzet és az idézet.

Az olvasói tájékozódást számos melléklet is szolgálja. A térképeken jól végigkövethető, hogyan változtak a politikai és közigazgatási határok. Ugyanakkor érdemes lett volna elhelyezni a szövegben a térképekre mutató utalásokat, melyek az olvasónak felkínálják azt a lehetőséget, hogy olvasás közben hátralapozzon, és tanulmányozza a megfelelő térképet.

A térképek után ötelemes adattár áll, mely a következő részeket foglalja magában: kronológia (1), glosszárium (2), uralkodók, államfők, miniszterelnökök listája (3), bibliográfia (4), névmutató (5). Az első és a harmadik rész, valamint a névmutató speciális és célzott keresésben nyújthat segítséget. A glosszárium egy átlagolvasó számára funkció nélküli, hiszen a főszövegben minden egyes olasz vagy kevésbé ismert idegen kifejezés magyarázatot nyer. Hasznos lehet viszont olasz szakos hallgatók vagy fordítók számára. A bibliográfia naprakész és magyar olvasókra szabott.

Bármely nép történetének megírásakor az egyik legnehezebb szerzői feladat annak eldöntése, hogy mely témák és milyen mélységben kifejtve szerepeljenek. Pete László kiváló érzékkel találta meg az egyensúlyt mindkét kérdésben. A fejezetekben tárgyalt matéria mennyisége, a kifejtettség mértéke és az egyes fejezetek terjedelme közel azonos. Hasonló megállapítást tehetünk a szakmai minőség tekintetében is, mely egyenletesen magas. Bár Pete László a *Risorgimento* és a 19. századi történelem kutatójaként szerzett nevet magának, könyvében arról tesz tanúbizonyságot, hogy az olasz történelem bármely korszakában otthonosan mozog. Magabiztosan és világosan tárja az olvasó elé a tényanyagot és az összefüggések magyarázatát, miközben sikeresen leplezi el a mesterségbeli tudást, azaz azt a hatalmas szakirodalmi ismeretanyagot, mely nélkül nem lehet megírni egy ilyen könyvet. Az *accommodatio* elve érvényesül: a megcélzott olvasóközönségnek valóban nincs szüksége szakirodalmi hivatkozásokra vagy historiográfiai összefoglalókra.

Pete László az itáliai félsziget történetének elbeszélését az őskortól indítja, és egészen napjainkig jut el. Fontos kiemelni, hogy a területet a kezdetektől jellemzi az etnikai sokszínűség, amely végigköveti Itália egész történetét, és egészen napjainkig érezteti hatását – ahogyan arra a szerző már a bevezetőben is felhívja a figyelmet. Ez a meghatározó jellegzetesség pedig arra indítja a szer-

zót, hogy bármilyen korszakról is legyen szó, gyakran foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy az uralomra kerülők milyen eszközökkel igyekeznek konszolidálni hatalmukat egy sokféle nép lakta területen, amihez szorosan hozzátartozik az is, hogy mennyire képesek közösséget, valamennyire egységes identitást teremteni. A rómaiak kezdetben az államszervezeten keresztül, szövetségi rendszer kialakításával próbálták meg elérni ezt, majd bizonyos szövetségeseiket polgárjoggal jutalmazták. A politikai stabilitást szolgálta a római társadalmi modell a Birodalom más népeire való kiterjesztése is. Nagy jelentőségű ebből a szempontból is a kereszténység államvallássá tétele, mely rövidesen vallási alapú egységben fogta össze a félszigeten élőket.

A középkori Itáliáról szólva hasonló kérdéseket jár körbe a szerző az egykori Nyugatrómai Birodalom helyén szerveződő germán királyságok működésének és a fennmaradás érdekében tett lépéseinek bemutatásakor. Ebben a fejezetben olyan alfejezetek is helyet kaptak, amelyek tovább gazdagítják és árnyalják a vizsgált időszakról az olvasóban kialakuló képet. Megismerkedhetünk a középkori szerzetesi kultúrával, az eretnekmozgalmakkal, a kolduló rendekkel, gazdasági, társadalmi, demográfiai változásokkal. Külön alfejezetek szólnak az egyes városállamokról, melyek nem nélkülözik a művészettörténeti adalékokat sem. A szerző egyébként is szívesen utal egy-egy történelmi esemény vagy

személy művészi ábrázolására (Ugolino della Gherardescánál esetleg említhető lett volna Dante *Isteni színjátékának* vonatkozó éneke). Ezek a részek különösen gyönyörködtetik az olvasót, ahogyan azok az érdekességek is, mint például, hogy a 14. században Siena főterének tisztítását egy disznóra bízta.

Az *Itália a modern korban* című fejezet a 16–17. századot öleli fel. Az első részben az itáliai háborúk miatt a hadtörténet dominál, majd a gazdaság- és társadalomtörténet kerül előtérbe. Érzékletesen mutatja be, hogy a félsziget politikai egységének hiánya, a katonai felkészületlenség, a gazdasági modernizáció elmaradása, a hollandok és angolok térnyerése a kereskedelemben hogyan vezettek el oda, hogy az egy évszázaddal azelőtt még virágzó itáliai félsziget egyre inkább lemaradt Európa más vidékeihez képest, és úgy tűnik, hogy ezt a hátrányát az 1950-es évekig nem is tudta behozni.

A 18. században két nagyhatalom, a spanyol és az osztrák határozta meg a félsziget történetét, ugyanakkor ez a napóleoni háborúkig nagyrészt békét hozott Itália számára. A politikai széttagoaltságot a fejezet szerkezete is érzékelteti, a szerző ugyanis a kormányzati politikákat az egyes államok vonatkozásában ismerteti. Végül azt állapítja meg, hogy a széttagoaltság ellenére is ebben az időszakban a kulturális összetartozás tudata erősebbé vált az olaszokban, a kulturális sokszínűség azonban inkább hátráltatta az egysé-

ges nemzeti identitás kiformálódását, mivel a regionális és lokális identitások gyakran konkurenciának tekintették egymást.

A *Risorgimento*-fejezet középpontjában a nemzeti identitás kérdése és az egységes Olaszország megalakulásához vezető út áll. A fejezetből jól kirajzolódnak azok a területi, politikai, társadalmi és ideológiai törésvonalak, amelyek ismeretében szinte csoda, hogy a 18. század végén megjelenő igen eltérő nemzeti egységtörekvéseket 1861-ben siker koronázta. Az olasz nemzeti mozgalom egyes irányzatai és programadó szereplői közötti ideológiai különbségeket jól illusztrálják az első alfejezetek. Megvilágító erejű a korabeli egészségügy és oktatásügy állapotát, a városba vándorló tömegek és a parasztság életkörülményeit európai összehasonlításban bemutató alfejezet, melynek köszönhetően az olvasó megérti, hogy a nemzeti ügy miért nem tudta megszólítani a népi rétegeket: „A nemzeti eszméről mit sem tudó parasztok földet akartak, nem egységes Olaszországot” (354) – írja a szerző. Az agrárkérdés mellett a másik kulcsfontosságú kérdés az volt, hogyan győzhető le Ausztria. Az olaszoknak a sikertelen próbálkozások után be kellett látniuk, hogy francia segítség nélkül ez lehetetlen. Különösen izgalmas az egyesítési folyamat utolsó, Garibaldi nevével fémjelzett szakaszával foglalkozó alfejezet, amely a köztudatban hősként élő Garibaldi szerepét mítosztalanítja, és arra a megállapításra jut,

hogy Garibaldi a tehetséges reálpolitikus Cavour és II. Viktor Emánuel király eszköze volt. Eszményesítéstől mentes az az értékelés is, amelyet az egyesítési folyamatról ad a szerző: „a *Risorgimento* időszakában az olasz nemzet nevében olyan politikai szereplők léptek fel, akik egymáséttól gyökeresen eltérő tervekkel álltak elő. [...] Szó sem volt tehát arról, hogy az egyesítés folyamatában a különböző eszmék képviselői szoroson együttműködtek volna a közös cél megvalósítása érdekében” (391). Később pedig a *Risorgimento* közelmúltbéli és jelenkori megosztott és megosztó emlékezetére is kitér.

A *liberális Olaszország* című fejezet 1861-től indul, és az olaszok I. világháborúbeli részvételével zárul. Ekkor teljesedik ki az olasz egység, Róma lesz a főváros. Megkezdődik a piemonti centralizáció. Külön alfejezetek foglalkoznak az olasz gazdasággal és társadalommal. Olaszország egyre jobban lemarad a fejlett európai ipari országok mögött, Észak és Dél között megrendítő különbség mutatkozik az egy főre jutó jövedelem tekintetében, és több millió olasz vándorol ki. Megjelenik a parlamenti korrupció, mely máig élő probléma. A Nagy Háborút követő időszakot pedig számos válságjelenség jellemzi. Ezt használja ki Musso-
lini.

A *fasiszta Olaszország* című fejezet egyrészt azokat az okokat (pl. csalódott társadalom, kiszámíthatóság utáni vágy, a liberális állam gyengesége, kompromisszum bizo-

nyos körökkel és a katolikus egyházzal, a király be nem avatkozása) veszi sorra, amelyek miatt Mussolini hatalomra jutott, másrészt a fasiszta állam és társadalom kiépítésének szervezeti formáit és stratégiáit ismerteti (pl. ideológiai nevelés, félkatonai szervezetek, a sajtó, az oktatás és a kultúra ellenőrzés alá vonása, háborús retorika, szimbolikus politizálás). Tanulságos olvasmány ez a fejezet arról, hogyan szerzi meg és konszolidálja uralmát egy olyan vezető, aki totális diktatúra kialakítására törekszik.

A II. világháborúban való részvétel Olaszország részéről is követelt emberáldozatokat, és további károkat is okozott. Ebben pedig az olasz hadsereg meglepően rossz állapota is szerepet játszott, például a parancsnokság alkalmatlansága, szervezetlen erők, elavult fegyverek. Ennek az időszaknak konkrét és szimbolikus záróaktusa Mussolini kivégzése és holttestének közszemlére tétele.

A köztársasági Olaszország történetét a szerző az 1946-os referendumtól egészen a 2020-as évekig tárgyalja, több szakaszban. Olaszország gyorsan újjáépült a világháború pusztításai után, majd 1963-ig soha nem látott gazdasági fejlődésen ment keresztül, ez pedig elősegítette a fogyasztói társadalom kiépülését. Az 1960-as és 70-es években a társadalmi feszültségek egyre intenzívebbé váltak, tüntetések zajlottak, a szélsőséges csoportok megerősödtek, terrorcselekményeket hajtottak végre, ami komolyan próbára tette az

államot és a demokráciát. Az államhatalom és a politika képtelen volt érvényes válaszokat és megnyugtató megoldásokat adni erre a helyzetre.

A politikai instabilitást állandósította a 80-as évek végén, 90-es évek elején a kenőpénzbotrány, amely megtépázta a nagy történelmi pártok támogatottságát, és egyre erősebb vágyat ébresztett az olasz társadalomban a politikai megújulás iránt. Ezt az ígéretet hozta el a 90-es évek végén Silvio Berlusconi, aki (cél)tudatosan elhatárolódott a korábbi politikától. Berlusconi üzleti szemléletű politizálása újdonságot jelentett az olasz politikában, az ország problémáit azonban nem oldotta meg, sőt több tekintetben súlyosbította is azokat.

A 2000-es évek óta a kormányok gyorsan váltják egymást Olaszországban. Új pártok jönnek létre, majd tűnnek el szinte teljesen. Pete László abban látja ennek a magyarázatát, hogy a diktatúrától való félelem miatt az alkotmányban a fékek és ellensúlyok túlságosan erős rendszerét építették ki, amely ugyan védelmezi a demokráciát, de egyben akadálya is a stabil és hatékony kormányzásnak. Pedig napjainkban Olaszországnak nagyon sok kihívással kell szembenéznie: évtizedek óta elodázott reformok megvalósítása, migráció, gazdasági és foglalkoztatási problémák, elöregedő társadalom, alacsony születésszám – sorolja a szerző. Mindezekhez még hozzátehetjük a klímaváltozás hatásait, me-

lyek szélsőséges időjárás jelenségekben és a partok erős eróziójában is megnyilvánulnak.

Pete László könyvét a *Minden út Rómába vezet* című rövid fejezet zárja, amelyben a szerző az összefoglalás lehetetlen feladata helyett inkább arra vállalkozik, hogy az olaszok és Itália európai civilizációban betöltött, sok évszázados meghatározó szerepét hangsúlyozza. Nehéz

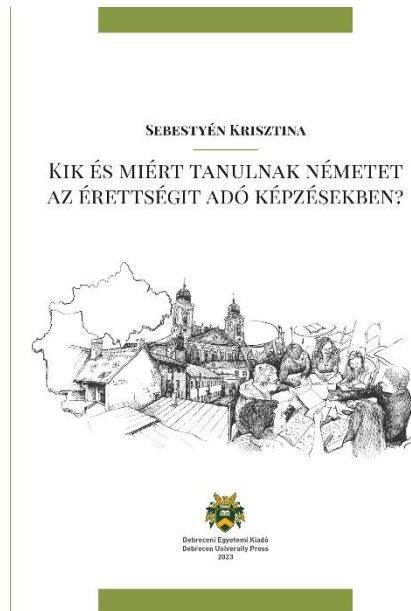
lenne ezzel vitatkozni. Maga a könyv is erről győzi meg az olvasót.

Száraz Orsolya
egyetemi docens
Debreceni Egyetem, Magyar
Irodalom- és Kultúratudományi
Intézet

<https://doi.org/10.59424/debreceeniszemle/2024/32/3./425-429>

Kell-e a német?

Sebestyén Krisztina: *Kik és miért tanulnak németet az érettségit adó képzésekben?* Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2023.

A kötet alapjául Sebestyén Krisztina doktori értekezése szolgál, amelyben a szerző a nyelvválasztást és a nyelvtanulási motivációt vizsgálta Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg

vármegyék érettségit adó képzéseiben (Sebestyén, 2022). Értekezésében azt a folyamatot kutatta, amely során az 1990-es évektől kezdődően a 2000-es évekre az angol nyelv lett hazánkban a vezető idegen nyelv a német nyelvet háttérbe szorítva. Munkájában a német és az angol nyelv választását befolyásoló tényezőket vizsgálta, a nyelvoktatás módszertanát tárta fel és tankönyveket elemzett.

Amellett, hogy Debrecenben számos intézményben folyik a német nyelv oktatása, az utóbbi években gyarapodott azon oktatási intézmények száma, amelyek tudatosan és hangsúlyosan elkötelezték magukat a német nyelv népszerűsítése mellett. 2023-ban a Mechwart András Gépipari és Informatikai Technikum is bekapcsolódott a PASCH-iskolák (Schulen: Partner der Zukunft / Iskolák: A jövő partnerei) sorába, és a

DSD-Schule (Deutsches Sprachdiplom / Német Nyelvi Diploma) vizsgaközpontja, egy németországi diplomaprogram partnerintézménye lett. DSD1 szakmai képzésében A1-B2 szinten, DSD2 képzésében B2 és C1 szintig készíti fel a diákokat. Ez támogatja az intézményben több mint 20 éve folyó kéttannyelvű oktatást, erősíti a versenyképességet, és munkaerőpiaci előnyöket nyújt. A PASCH-iskolák közé tartoznak és a Goethe Intézettel együtt dolgoznak hosszú évek óta a Debreceni Egyetem Kossuth Lajos Gyakorló Gimnáziuma és Általános Iskolája és a Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium. Alapfokon a Dózsa György Általános Iskolában folyik két tanítási nyelvű (magyar-német) képzés. A német nyelv jelenlétét erősíti a 2022-ben átadott Debreceni Német Általános Iskola is.

Bár a kötet elsődlegesen neveléstudományi szempontú, kiemelten fontos és aktuális információkat rejt a germanisták, a német nyelvet oktató tanárok és leendő német nyelvtanárok számára.

Sebestyén Krisztina keresztmetszeti képet kíván adni a jelenlegi idegennyelv-tanítási és -tanulási helyzetről, arról, hogy milyen tényezők befolyásolják a nyelvválasztást, milyen motivációk és milyen oktatási módszerek támogatják vagy gátolják a nyelvtanulást. Kiemelten vizsgálja a német nyelv tanulását támogató tényezőket, nyelvpedagógiai és nevelésszociológiai megközelítésből tárja fel azokat az okokat, amelyek

befolyásolhatják a német nyelv választását.

A kutatás elméleti háttérét a vonatkozó, magyarországi szakirodalom, ill. német és angol szakirodalmi források feldolgozása adja. A szerző bemutatja a társadalmi, oktatáspolitikai, módszertani tényezőket, amelyek hatottak a német nyelv háttérbe szorulására, amit kiegészít a saját kutatásával, hogy milyen családi háttér és nyelvtanulási motivációk befolyásolják pozitívan vagy negatívan a német nyelv választását a közoktatásban, ill. ezek milyen hatással vannak a tanulói eredményességre. A kutatás célzottan a tanulók családi háttérére, a nyelvválasztásra irányuló motivációra, a nyelvtanulási célokra, a nyelvtanárok szakmai munkájára és a tankönyvekre irányul. Így vizsgálatában megjelenik a társadalmi háttérrel vizsgáló szociológiai, az iskolai eredményességre vonatkozó pedagógiai és a nyelvtanulási motivációval kapcsolatos tanításmódszertani aspektus is. Kutatásának újszerűsége, hogy a német mint idegen nyelv tanításának sikerességét befolyásoló, társadalmi és nyelvtanítási tényezőket vizsgál egy szűrt mintán, ami által pontosabb információkat kapunk egy konkrét területről, a hajdú-bihari és a szabolcs-szatmárberegi régióról, mintha egy országosan reprezentatív kutatás eredményeit vennénk figyelembe. Többszörösen szűrt mintával dolgozik, vizsgálatát két vármegyére szűkíti, és csak az érettségire adó képzéseket vizsgálja. A német nyelvre vonatkozó adatokat többnyire az angol

nyelvi adatokkal veti egybe. Csak a középiskolásokat vizsgálja, mert ők már rendelkeznek előzetes nyelvtanulási tapasztalatokkal, és a jövőjükre vonatkozó döntés előtt, a továbbtanulás és/vagy a munkaerőpiacra való kikerülés előtt állnak. Csak az érettségit adó képzéstípusokat vizsgálja, mert ezeknek az adatait összehasonlíthatóbbnak tartja a tanulók jövőre irányuló terveire vonatkozóan. Emellett a kutatások rávilágítanak arra, hogy mennyire jelentősek azok az empirikus neveléstudományi vizsgálatok, amelyek a nyelvtanuló fiatalok szociokulturális háttérét feltárják. A témát szisztematikus irodalom-feltárással közelíti meg Vajnai Viktória és szerzőtársai tanulmánya, amely öt magyar neveléstudományi folyóiratban 1990 és 2019 között megjelent, a közoktatási idegennyelv-tanulási eredményességet tárgyaló cikkeket dolgoz fel (Vajnai Viktória et al., 2022). A tanulmány tárgyalja Sebestyén Krisztina egyik korábbi írását (Sebestyén–Hegedűs, 2017), és előremutató szempontként kiemeli a szerző ezen kötetében is megjelenő kutatási aspektust, a regionalitást.

A szerző a németnyelv-tanulási motivációt vizsgáló kutatásához olyan területet keresett, ahol a német nemzetiségi háttér befolyása kevésbé érvényesül, hogy a családi háttér nyelvválasztással kapcsolatos esetleges hatását kiszűrje. Kutatása az ország keleti felére korlátozódott, és ezen belül olyan térségekre, amelyek a korábbi tanulói teljesítmé-

nyekre vonatkozó kutatásokban viszonylagos hasonlóságot mutattak egymással, mivel így volt lehetséges a német és az angol nyelvi adatok egymáshoz való viszonyítása. Egy korábbi kutatás (Sebestyén–Hegedűs, 2017) és egy előzetesen az Oktatási Hivatal adatai alapján elkészített két adatbázis (Német nyelvi érettségi 2007-2018 és Angol nyelvi érettségi 2007-2018) vizsgálata alapján Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyére esett a választása, hogy ezekben a vármegyékben az országoshoz képest alacsonyabb értékek háttérét feltárhassa.

A szerző kérdőíves kutatást végzett, egy tanulói és egy tanári kérdőívet dolgozott ki, amelyek öt, ill. három kérdésblokkot tartalmaznak. A tanulói kérdőív a tanulói jellemzőket, az általános iskolai idegennyelv-tanulással kapcsolatos információkat, a középiskolai idegennyelv-tanulással kapcsolatos információkat és a német-, ill. angoltanulásra vonatkozó kérdéseket tartalmazza. A tanári kérdőív a tanári jellemzőket, a pedagógusmunkára vonatkozó kérdéseket és a tanulókról alkotott véleményeket tartalmazza. Az adatfelvételekre 2019 márciusában és áprilisában került sor. A felvett adatbázis 18 intézmény (gimnáziumi és szakgimnáziumi képzés keretében, 11. évfolyamon németet és/vagy angolt oktató intézmények) adatait tartalmazza, ami 890 tanulói, 43 némettanári és 57 angoltanári kérdőívet jelent. Az adatokat nyolc település – Balmazújváros, Debrecen, Hajdúbö-

szörmény, Hajdúdorog, Fehérgyarmat, Mátészalka, Nyírbátor, Nyíregyháza – középiskoláiban vette fel. A kérdőívet kitöltő tanulók 11. évfolyamosok, 17–19 évesek voltak. A tanári mintában az angoltanárok vannak többségben.

A vizsgálat hat kutatási kérdés és hipotézis köré épül, és a következő konklúzióval zárul. Először az általános iskolai idegennyelv-választással kapcsolatos változókat vizsgálja, majd a középiskola-választást és a középiskolai idegennyelv-tanulást. A szerző feltételezi, hogy az általános iskolában elkezdett idegennyelv-tanulás meghatározza a középiskolában tanult idegen nyelvet, ami igazolódott. Az eredmények szerint csak a kitöltők 9%-a tanul a középiskolában az általános iskolában elkezdettől eltérő nyelvet. Szintén igazolódott a második hipotézis, miszerint a tanulók családi háttere meghatározó a középiskolai képzéstípus- és idegennyelv-választásban. Ha az általános iskolai nyelvválasztásról a szülő döntött, akkor megfigyelhető, hogy a magas társadalmi státuszúak 54%-ának a szülei a németet választották, és különösen igaz ez a Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyéből származó válaszadókra. A tanulmányi eredményességgel és a továbbtanulási tervekkel összefüggésben a szerző feltételezi, hogy az alacsonyabb társadalmi státuszú, németet tanulóknál a tantárgyi teljesítmények alacsonyabbak, mint a hasonló társadalmi státuszú, angoltanulóknál. Ez a hipotézis csak részben igazolódott,

mivel az adatok alapján a csak németet tanulók eredményei az esetek több mint felében jobbak, mint a csak angolt tanulóké. Az a feltételezés, hogy az alacsonyabb társadalmi státuszú, németet tanulók alacsonyabb célokat tűznek ki, mint a hasonló társadalmi státuszú, angolt tanulók, igazolódott. A jövőre vonatkozó tervekben az alacsony társadalmi státuszúaknál inkább a középszintű érettségi és a külföldi munkavállalás a jellemző, a jobb családi háttérű válaszadók tervei között a középfokú nyelvvizsga is szerepel. A nyelvtanárokkal kapcsolatban az a felállított hipotézis, hogy a több szakmai tapasztalattal rendelkező pedagógusok inkább az idegen nyelv alkalmazás szintű használatára helyezik a hangsúlyt, és ez igazolódott is. A 0–9 éve tanítók a tanítási rutin és az új ismeretek megszerzésére törekcsenek, a 10–19 és 20–29 éve a pályán lévő pedagógusok a módszertani repertoárjukat igyekeznek bővíteni, a legalább 30 éve tanítók pedig a tanulók kommunikációjának a fejlesztésére és a tehetséggondozásra helyezik a hangsúlyt, kevésbé érdeklődnek a szakmai továbbképzések iránt. Végül a szerző feltételezi, hogy szignifikáns különbség van a német- és az angoltanárok tanóraszervezése között, ami szintén igazolódott. Jelentős eltérés mutatkozik abban, hogy a némettanárok a nyelvtani ismeretek fejlesztését fontosabbnak tartják. Bár a kutatásnak korlátokat szab, hogy a képzéstípusokat, az intézményeket fenntartó

csoportokat és a területet tekintve lehatárolt, azonban a szűrt minta okán a helyi jellegzetességek jobban kiemutathatók. A vizsgálat során több olyan adatbázis született (Német nyelvi érettségi 2007–2018, Angol nyelvi érettségi 2007–2018, Német-tanulás, illetve -tanítás Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyében), amelyek összeállítása eddig nem történt meg. A sűrű szövegű, hatalmas adathalmazt felvontató munkát egy több mint 400 tételes, gazdag bibliográfia zárja.

A kötetet különösen a figyelmébe ajánljuk a német nyelvet és kultúrát a felsőoktatásban képviselő és oktató intézetek munkatársainak, a középfokú intézmények és az általános iskolák vezetőinek és tanárainak, akik a németet (második) idegen nyelvként és/vagy kéttannyelvű képzés keretében oktatják. Haszonnal forgatható a kötet, ha célunk Hajdú-Bihar vármegye és Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegye nyelvoktatásának a megismerése, a nyelvtanulás és a nyelvoktatás eredményességének növelése, az idegennyelv-tanítás módszereinek és eszközeinek a fejlesztése.

Felhasznált irodalom

Sebestyén Krisztina (2022): *Nyelvválasztás és nyelvtanulási motiváció Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye érettségét adó képzéseiben*. Doktori értekezés. Debreceni Egyetem, <https://dea.lib.unideb.hu/items/66a2e1ff-cb2c-4b33-9078-47ca1ca96d45>

Sebestyén Krisztina – Hegedűs Roland (2017): Középiskolások idegen nyelvi, szövegértési és matematikai eredményeinek vizsgálata társadalmi és területi tényezők mentén. *Modern Nyelvoktatás*, 23, 2–3, 21–33. <https://ojs.elte.hu/modernnyelvok/article/view/1729>

Vajnai Viktória – Széll Krisztián – Fehérvári Anikó (2022): Nyelvtanulás és eredményesség a magyar közoktatásban. *Educatio*, 31, 1, 104–112. DOI: 10.1556/2063.31.2022.1.8, <https://doi.org/10.1556/2063.31.2022.1.8>

L. Szögedi Gabriella
germanista, szaktájékoztató
könyvtáros
Debreceni Egyetem Egyetemi és
Nemzeti Könyvtár

E számunk szerzői és elérhetőségeik

Barta Zsolt	belgyógyász–gasztroenterológus, címzetes egyetemi docens, Debreceni Egyetem, ÁOK, Infektológiai Kihelyezett Tanszék, Debrecen, barta@med.unideb.hu
Harangi Mariann	belgyógyász, endokrinológus, egyetemi tanár Debrecen, Debreceni Egyetem, ÁOK, Belgyógyászati Intézet, Anyagcsere Betegségek Tanszék harangi.mariann@med.unideb.hu
Lente Gábor	vegyész, egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, lente@gamma.ttk.pte.hu
Mikáczó Alexandra	esztéta, doktorandusz, Debrecen, DE Filozófia Intézet, mikaczo.alexandra@gmail.com
Nagy Bertalan	földrajz-történelem szakos tanár, PhD-hallgató, Történelmi Intézet, Debreceni Egyetem, nagybertalan1998@gmail.com
Pusztai Gábor	néderlandista, egyetemi docens, Debreceni Egyetem, pusztai.gabor@arts.unideb.hu
Sebők Melinda	irodalomtörténész, egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem, Modern Magyar Irodalmi, Összehasonlító Irodalomtudományi és Irodalomelméleti Tanszék, sebok.melinda@kre.hu
Seprényi Kinga	magyar nyelv és irodalom-történelemszakos tanár Medgyessy Ferenc Gimnázium, Művészeti Szakgimnázium és Technikum, Debrecen. seprenyikinga@gmail.com
Szárász Orsolya	irodalomtörténész, egyetemi docens, Debreceni Egyetem, Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, szaraz.orsolya@arts.unideb.hu
Szekanecz Zoltán	reumatológus, belgyógyász, immunológus, tanszékvezető egyetemi tanár, Debreceni Egyetem ÁOK, szekanecz.zoltan@med.unideb.hu
Szendrei Ákos	történész, ügyvivő-szakértő, Debreceni Egyetem, Tudományos Igazgatóság, szendrei.akos@arts.unideb.hu
L. Szögedi Gabriella	germanista, szaktájékoztató könyvtáros, Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár, gszogedi@lib.unideb.hu
Szuromi Szabolcs	kutatóközpont-vezető egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest; az Academia Europaea (London) rendes tagja, szuromi.szabolcs@ppke.hu
Tóth Diana Viktória	nyelvész, PhD-hallgató, Debreceni Egyetem Nyelvészeti Doktori Iskola, baloghhdiana101@gmail.com
Virágos Zsolt Kálmán	amerikanista, nyugalmazott egyetemi tanár, Debreceni Egyetem BTK, zk16viragos@gmail.com

THE DEBRECEN REVIEW

SCIENCE AND CULTURE

Quarterly of the Scientific Communities of Debrecen and the Region

VOL. XXXII. NO.3

NEW ISSUE

2024. III

Contents

MEDICINE AND HEALTH CARE

- Mariann Harangi*: Cholesterol: Who Needs Cholesterol-lowering Treatment and Why? 309
Zoltán Szekanecz: Rheumatic Diseases – More than Age-related Wear and Tear 319
Zsolt Barta: "One Man's Meat is Another Man's Poison" - Reflections on Food Adverse Reactions and Intolerances..... 331

STUDIES

- Szabolcs Szuromi*: Institutionalized Forms of Interreligious Dialogue as a Means of Social Reconciliation in the Middle-East and North Africa..... 340
Diana Viktória Tóth: Turkish or Not? On Hungarian—Turkish Linguistic Affinity in a Nutshell..... 348
Gábor Lente: Is There an Alternative to Electromobility? Hydrogen in the Past, Present and Future..... 363
Melinda Sebők: *Babits's Lecture on Ady in Debrecen* 376
Zsolt Kálmán Virágos: Antal Szerb (1901-1945) and the Dilemma of Teaching English..... 387

INTERVIEWS

- "Urban Legends" in the Context of Culture and Local Pride: Ákos Szendrei in conversation with Máté Horog 391
You've Got a Ticket for Life: Gábor Pusztai in conversation with Tamás Imre Nagy..... 399

BOOK REVIEWS

- Kinga Seprényi: Homage to the King of Impressionist Elegies. Endre Bakó: Árpád Tóth in the Friendly Mirror of Poetry (*Kinga Seprényi*) 403
Bypass and Segments. Éva Antal: Clefts and Plaiting (Philosophy, Literature, Art) (*Alexandra Mikáczó*) 409
Modern Views on the Modern Age. Levente Püski, Sándor Ónadi,, Katalin Schrek, and Nikoletta Sipos, eds. Proceedings of the Ph.D. Conference on Modern History I, 29-30th April 2022. (*Bertalan Nagy*) 413
The First Comprehensive History of Italy in Hungarian. László Pete: The History of Italy from the Beginning to the Present (*Orsolya Száraz*) 419
Do We Need German? Krisztina Sebestyén: Who Learn German in Secondary Schools and Why? (*Gabriella L. Szögedi*) 425
Authors of this Issue 330
Contents 331